

**МДТ “ДОНИШГОХИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОЧОН ФАФУРОВ”**

ТДУ-331
ТКБ-65.9 (5т)24
Н-44

НЕГМАТОВ ШУКРУЛЛОХОН ЛУТФУЛЛОЕВИЧ

**ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТӢ ДАР ТАъМИНИ
РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА**

(дар мисоли вилояти Суғд)

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи
илмии доктори фалсафа (PhD)

доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050600 – Иқтисодиёт
(6D050606 – Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ)

Роҳбари илмӣ:
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Исмоилов М.М.

Хуҷанд - 2023

МУНДАРИЧА

	сах.
Номгӯи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ	3
Муқаддима	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДИИ ТАҲҚИҚИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ МИНТАҚА	15
1.1. Моҳияти иқтисодии иқтидори меҳнатии минтақа ҳамчун объекти идоракунӣ	15
1.2. Равияҳои методии баҳодиҳии истифодабарии иқтидори меҳнатии минтақа	31
1.3. Асосҳои институтсионалии ташаккул ва рушди иқтидори меҳнатии минтақа	41
БОБИ 2. ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ, ҲОЛАТ ВА САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ ВИЛОЯТИ СУҒД	55
2.1. Ташаккул ва истифодабарии иқтидори меҳнатии вилояти Суғд: хусусият ва муаммоҳо	55
2.2. Омилҳои иҷтимоию демографии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа	78
2.3. Ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа ва амсиласозии он	91
БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ МИНТАҚА	107
3.1. Низоми идоракунии минтақавии иқтидори меҳнатӣ	107
3.2. Рушди бозори меҳнат ҳамчун омили идораи самараноки иқтидори меҳнатии минтақа	120
3.3. Такмили механизми идоракунии давлатии иқтидори меҳнатӣ...	136
Хулоса ва пешниҳодҳо.....	149
Феҳристи адабиёти истифодашуда	154

Номгӯи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ

ВАО –	Васоити ахбори омма
ВМҚБ –	Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадаҳшон
ИДМ –	Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил
ИМА –	Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
КДМ –	коэффициенти даромаднокии меҳнат
КИ _и –	коэффициенти инноватсионӣ
КИ _с –	коэффициенти ихтисос
КИТТҚ –	корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ
КҚҶ –	коэффициенти қобилияти ҷисмонӣ
КМ –	коэффициенти маълумот
КМТ –	коэффициенти муносабати кормандон
КН –	коэффициенти навоварӣ
КОА –	Комиссияи олии аттестатсионӣ
КС –	коэффициенти саломатӣ
КУ –	коэффициенти устуворӣ
КҲМ –	коэффициенти ҳосилнокии меҳнат
МДТ –	Муассисаи давлатии таълимӣ
ММД –	маҷмӯи маҳсулоти доҳилӣ
МММ –	маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ
НТҶ –	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ
СМР –	Стратегияи миллии рушд
ТБМ –	Ташкилоти Байналмилалии меҳнат
ФША –	Фонди шуғли аҳолӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Таъмини самаранокии фаъолияти ҳар як элементи механизми иқтисодӣ масъалаи мубрами таҳқиқотҳои иқтисодӣ ва мубоҳисаҳои илмӣ маҳсуб меёбад. Дар таркиби ин механизм истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла захираҳои меҳнатӣ мақоми хосаро пайдо менамояд, зоро он яа як тараф бо рушди иҷтимоию иқтисодӣ бевосита алоқаманд бошад, аз тарафи дигар бо фаъолияти инсон вобаста мебошад. Маҳз барои ҳамин самаранокии фаъолияти низоми иқтисодиёти минтақа аксаран ба механизми идоракуни он вобастагии зиёд дорад. Дар таркиби ин механизм маҳсусан, идоракуни иқтидори меҳнатии он мавқеи хос дошта, бо чунин далелҳо алоқаманд мебошад: якум, дар айни замон вилояти Суғд ҳамчун минтақаи дори иқтидори меҳнатии зиёд буда, дар бештари ҳолатҳо баррасии масъалаи истифодаи самараноки он мушоҳида намегарداد. Дуюм, идоракуни иқтидори меҳнатии вилоятро дар асоси баҳисобгирии ҳаракати қувваи корӣ ба роҳ мондан зарур аст. Имрӯз дар таркиби иқтидори меҳнатии вилоят бештари аҳолии фаъоли иқтисодӣ ба муҳочират рӯй меоранд ва дар иқтисодиёти минтақа ихроҷи иқтидори бузурги меҳнатӣ мушоҳида мегарداد, ки таъсири он ба нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ назаррас аст. Сеюм, имрӯз дар доираи истифодаи иқтидори меҳнатӣ номутаносибии соҳаҳои хочагии ҳалқ ба вучуд омадааст. Ин номутаносибӣ бевосита ба татбиқи ҳадафҳои стратегии давлат ҳалал расонида, монеаҳоро дар самти таъмини соҳаҳо бо қувваи кори босифат ба вучуд меорад. Чорум, идоракуни иқтидори меҳнатӣ бояд дар доираи таъмини рушди устувори минтақа ба роҳ монда шуда, истифодаи он аз ҳисоби ҳавасмандии минтақа таъмин карда шавад.

Дар шароити муосир дар самти баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидори меҳнатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои мушаххасро амалӣ намуда истодааст. Дар сиёсати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон мұхтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаи истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ мавқеи хос дорад. Дар Паёми навбатии худ Президенти мамлакат таъкид намуданд, ки “Бо шуғли пурмаҳсул таъмин намудани аҳолӣ яке аз ҳадафҳои стратегии давлат ба ҳисоб рафта, барои татбиқи он қабули барномаҳои соҳавию минтақавӣ зарур аст. Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолиро зарур аст, ки барномаҳои миёнамуҳлати рушди шуғлро омода ва амалӣ намояд”.¹ Ин тадбирҳо бевосита барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидори меҳнатии минтақаҳо ва бо ин васила, барои рушди босуботи иқтисодиёти мамлакат равона шудаанд, ки яке аз омилҳои муҳими таъмини татбиқи ҳадафи саноатикунонии босуръат дар мамлакат эътироф гаштааст.

Рушди иқтисодӣ дар минтақа дар он сурат комил мешавад, агар ҳар як шахс барои кори шоиста ва татбиқи иқтидори меҳнатии худ имтиёз дошта бошад. Инро бо роҳи баланд бардоштани самаранокии идоракунии иқтидори меҳнатӣ ва бо таъмин намудани афзоиши иқтисодиёти минтақа ба даст овардан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, дар амал тадбиқшавии ҳадафи саноатикунонӣ дар минтақаҳо ва дар умум, Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба идоракунии иқтидори меҳнатӣ талаботи навро мегузорад. Маҳз шароити нави идоракунии иқтидори меҳнатӣ фароҳам меояд, ки сафарбаркуни он ҳам дар дохили ҷумҳурӣ, ҳам берун аз он марбут ба ҷустуҷӯи ҷойҳои корӣ бо музди меҳнати зиёд алоқаманд аст. Талабот ба сифати иқтидори меҳнатӣ дар натиҷаи рақобат дар бозори меҳнат, ки натиҷаи истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот аст, пурзӯр мешавад. Дар натиҷа, номутаносибии талабот ва пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ ва мушкилот дар идоракунии он ба вучуд меоянд.

Гуфтаҳои боло аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳалли масъалаҳои идоракунии иқтидори меҳнат дар таъмини рушду нумӯи иқтисодии

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мұхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/29823> (санай муроҷиат: 02.01.2023)

минтақа мұхим ва мубрам аст. Омұзиши идоракуни иқтидори мәхнатā оид ба таъмини рушди иқтисодии минтақа дар шароити Қумхурии Тоҷикистон ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли онҳо дар шароити пурзӯршавии равандҳои ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ ва муҳочирати мәхнатии берунаи аҳолӣ хеле муфид мебошад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Бо ташаккулёбии иқтисоди бозорӣ қариб ҳамаи давлатҳои ИДМ ба натиҷаҳои иҷтимоию иқтисодии раванди бозор, аз ҷумла ба идоракуни иқтидори мәхнат таваҷҷуҳи ҳудро равона намудаанд. Ба инкишофи иқтидори мәхнатā миқдори нисбатан зиёди тадқиқот баҳшида шудааст, бо вучуди ин истифодаи муносибати институционалӣ ба таҳқиқи масъалаи мавриди баррасӣ дар минтақа ба коркарди тарзҳои нисбатан самараноки ҳалли он имконият медиҳад.

Дар таҳқиқи мушкилоти мухталифи идоракуни иқтидори мәхнат олимони бурунмарзӣ аз қабили К. Маркс, Т.Мэн, Ф.Кэне, Ҷ.Кейнс ва дигарон саҳми назаррас гузоштаанд.

Тадқиқи муаммоҳои иқтидори мәхнатā чунин олимони рус, монанди М.М. Магомедов, Г.В. Леонидова, В.Д. Егоров, Е.В. Бикова, А.А. Белокрилов, И.В. Зайсева, М.Голдин, Н.Иванов, П. Журавлев, Р. Колосов, Ю.Одегов анҷом додаанд.

Масоили гуногуни иқтидори мәхнатā, ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодии ташаккул дар Қумхурии Тоҷикистон дар таълифоти олимони ватанӣ, аз қабили Г. Саломова, Д.С. Амонова, Қ.Хушваҳтзода, М.М. Шарифзода, Ш.У. Фоибназаров, Д.Д. Бобоҷонов, М.Исмоилов, М.Кабутов, А.А. Назаров, М. Сангинова, Н.Сангинзода, Р.Муқимов, Т.Р.Ризоқулов, А.Азимов, С. Ашӯров, С. Заурбеков, Ҳ. Умаров, Ш. Муҳитдинова ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Ҷанбаҳои демографии ташаккули иқтидори мәхнатā дар минтақа ва таъсири онҳо ба муҳочират дар асарҳои олимони маъруфи ватанӣ чун С.Исломов, А.Азимов, А.Бобоев, Р.Ӯлмасов, О.Қоситов, Ш.М.Зокирова ва дигарон омӯхта шудаанд.

Бо вучуди ин, қайд бояд кард, ки дар адабиёти иқтисодӣ масъалаҳои идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар таъмини пешрафти иқтисодиёти минтақа дар шароити иқтисоди бозорӣ пурра мавриди баррасӣ қарор нагирифтаанд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа бо назардошти иқтисодиёти сустараққикардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи имрӯза муҳим буда, ҳамзамон аҳамияти илмӣ дорад.

Робитай таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯъҳои илмӣ. Диссертатсияи мазкур дар доираи ичроиши дастуру супоришҳои Асосгузори сулху ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои ҳамасола ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои таъмини рушди устувор, шуғли пурмаҳсул, самтҳои фаъолият дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи рушди иҷтимоии иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 ичро шудааст.

Таҳқиқоти диссертационӣ ҳамчунин тибқи нақшай дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии МДТ “Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров” ичро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади кори диссертационӣ коркард ва таҳияи муқаррароти назариявию методӣ оид ба такмили низоми идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа, инчунин таҳияи тавсияҳо барои таъмини самаранокии он мебошад.

Барои ноил шудан ба мақсади пешбинишудаи диссертатсия муаллиф **вазифаҳои зерин** гузошта шудаанд:

- таҳқиқи муҳтавои иқтисодии иқтидори меҳнатӣ чун объекти идоракунӣ;

- ба низом даровардани усулҳо оид ба арзёбии истифодаи иқтидори меҳнатии минтақа;
- муайян намудани хусусиятҳои ташаккул, истифода ва идоракунии иқтидори меҳнатии вилояти Суғд;
- омӯзиши ҷанбаҳои иҷтимоию демографӣ ва иқтисодии ташакқулёбии иқтидори меҳнатии минтақа;
- таҳқиқи рушди бозори меҳнат дар вилояти Суғд бо назардошти таъмини рушди иқтисодӣ;
- арзёбии дурнамои идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа бо истифода аз усулҳои риёзию иқтисодӣ ва дар асоси ин муайян намудани омилҳои таъсиррасони он;
- коркарди тавсияҳои назариявию амалӣ оид ба такмили механизми идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа.

Объекти таҳқиқот маҷмӯи муносибатҳои иқтисодии марбут ба идоракунии иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа мебошад.

Предмети таҳқиқот иқтидори меҳнатии вилояти Суғд ва такмили механизми идоракунии он мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Дар рисола ақидае пешниҳод карда мешавад, ки агар механизми идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа такмил дода шавад, самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ баланд мегардад ва ин рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро таъмин менамояд.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро коркардҳои концептуалии классикон ва олимони муосир, иқтисоддонҳо оид ба масоили ташаккул, истифода ва идоракунии иқтидори меҳнатӣ ва шугли аҳолӣ ташкил доданд. Ҳамчунин, таҳқиқоти назариявии олимони бурунмарзӣ ва ватанӣ оид ба ҷанбаҳои гуногуни ташаккул, истифода ва идоракунии иқтидори меҳнатӣ, шугли аҳолӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, барномаҳои давлатӣ ва сиёсати давлат дар соҳаи фаъолият ва танзими иқтидори меҳнат мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар таҳқиқоти диссертационӣ усулҳои умумиилмӣ: таҳлил, синтез, муқоиса, индуксия ва дедуксия, таҳлили оморӣ ва тадқиқоти монографӣ истифода шудаанд. Дар диссертатсия вобаста ба вазифаҳои гузошташуда усулҳои таҳлили абстрактӣ-мантиқӣ, иқтисодӣ-оморӣ, эмпирӣ (таҷрибавӣ), инчунин усулҳои иҷтимоӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Сарчашмаи маълумотро санадҳои меъёрию ҳуқукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи таҳлилий ва ҳисботи Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ташаккулёбӣ ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ ташкил додаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур дар кафедраи идоракуни иқтисодиёт ва маркетинги МДТ “Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров” иҷро карда шудааст.

Навғонии илмии таҳқиқот аз инкишофи назарияи ташаккули иқтидори меҳнат, асосноккунӣ ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии идоракуни иқтидори меҳнатӣ ва тавсияҳои амалий оид ба таъмини рушди иқтисодии минтақа иборат аст.

Натиҷаҳои муҳимтарини таҳқиқоти диссертационӣ, ки унсурҳои навғонии илмиро доранд, чунинанд:

- дар асоси низомбандӣ намудани ақидаҳои илмӣ оид ба моҳияти иқтисодии иқтидори меҳнатии минтақа, муҳтавои он ғанӣ гардонида шуда, нуктаи назари муаллиф пешкаш карда шудааст, ки мувофиқи он иқтидори меҳнатии минтақа маҷмӯи имкониятҳои аҳолии қобили мөхнати минтақа мебошад, ки дар асоси рафтори хоси аҳолӣ, қобилияти баланди мутобиқшавӣ ба шароити зудтағийирёбандай иқтисодиёт, ҳусусиятҳои рушди таърихии минтақа ва гайра шакл мегирад;

- арзёбӣ карда шудааст, ки аз рӯйи сатҳи иқтидори меҳнатӣ дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ ҷойи аввалро ш.Душанбе, дуввумро вилояти Суғд ишғол менамояд, ки дар заминаҳои зерин, яъне ҳиссаи баланди соҳаи саноат, инкониятҳои васеъ дар бозори молу хизматрасонӣ таъмин карда шудааст. Дар байни шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд муваффақиятҳои нисбатан пешқадамро ш.Хуҷанд, ш.Панҷакент, ш.Истаравшан, ш.Бӯстон дорад, ки бо фаъолнокии соҳибкорӣ, рушди корхонаҳои саноатӣ, энергетикӣ алоқаманд аст. Пешниҳод гардидааст, ки шаҳру ноҳияҳои боқимонда, қадоме аз сатҳи умумивилоятӣ кам мебошанд, минбаъд ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намоянд;

- муайян карда шудааст, ки иқтидори меҳнатӣ дар шаҳру ноҳияи вилояти Суғд ба гирдгардиши иқтисодӣ нопурра ворид гардидааст, ки бо сабабҳои зерин асоснок карда шудааст: мавҷудияти сатҳи назарраси иқтисодиёти пинҳонӣ, бозори ғайрирасмии меҳнатӣ, нокифоягии даромади аҳолӣ дар ноҳияҳои кишоварзӣ, афзоиши ҳиссаи занони бекор, сатҳи пасти ҳосилнокии меҳнат, тафовути назарраси ҳудудии шугли аҳолӣ дар байни шаҳру деҳот, рушд наёфтани бахши воқеии иқтисодиёт;

- усулҳои (методикаҳои) гуногуни арзёбии вазъи иқтидори меҳнатӣ низомбандӣ шуда, асоснок карда шудааст, ки истифодабарии усули интегралӣ ба шароити муосири минтақа мутобиқат дорад. Зоро дар он нишондиҳандаҳои сифатии иқтидори меҳнат ба монанди таҳассусмандӣ, сатҳи маълумот, саломатӣ, фаъолнокӣ, эҷодкорӣ ва қобилияти инноватсионии захираҳои меҳнатӣ дар ҷаҳорчӯбай ҳосилнокии меҳнат дар назар дошта шудааст;

- исбот карда шудааст, ки дар соҳтори захираҳои меҳнатии вилояти Суғд афзоиши ҳиссаи ҷавонон зиёд буда ҷанбаи қавии иқтидори меҳнатӣ ба ҳисоб меравад, вале он дар номувозинатии тақозо ва пешниҳоди бозори меҳнат ба шадид гаштани таъмини шуғл таъсири бевосита дорад. Асоснок гардидааст, ки бештари корхонаҳо ҳангоми истифодаи иқтидори меҳнатӣ чун корфармо-монополист муносибат менамоянд, ки дар арзёбии нокифояи натиҷаҳои меҳнат акси худро мейёбад;

- коркарди амсилаи математикий-регрессионӣ оид ба таъсири омилҳо ба натиҷаи интизории баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, ки самаранокии идоракунии иқтидори меҳнатии минтақаро муайян менамояд. Дар асоси он муайян гардидааст, ки дар шароити муосир ба идоракунии иқтидори меҳнатӣ дар байни омилҳо, сатҳи маълумотнокӣ, зиёдшавии корхонаҳои саноатӣ таъсири назаррас мерасонад;

- тавсияҳои илмию амалий оид ба истифодабарӣ ва идоракунии самараноки иқтидори меҳнатӣ дар шароити барзиёдии захираҳои меҳнатӣ ва афзоиши баланди демографии минтақа пешниҳод карда шудааст, алалхусус фароҳам овардани шароит ва ҳавасмандкуни рушди бахши воқеии иқтисодиёт; такмили ҷараёни рушди бозори меҳнат дар вилояти Суғд; татбиқи чораҳои судманд барои дастгирии шуғли қишири ҷавонон ва занон дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд ва ғ.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мегарданд:

- низоми мағхумии категорияи иқтисодии “иқтидори меҳнатии минтақа”, ки аз ҷониби муаллиф пешниҳод гардид;

- методикаи коркардаи муаллиф оид ба баҳодиҳии иқтидори меҳнатии минтақа;

- вижагиҳои институтионалии ошкоршудаи бозори меҳнатии минтақа, ки асоси механизми идоракунии иқтидори меҳнатиро дар иқтисодиёт ташкил менамояд;

- омилҳои муайяннамудаи муаллиф, ки иқтидори меҳнатии иқтисодиёти минтақаро тавсиф менамояд;

- низоми нишондиҳандаҳои баҳодиҳии самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва натиҷаҳои воқеии таҳлили иқтидори меҳнатии минтақа;

- дурнамои рушди идоракунии иқтидори меҳнатӣ, ки бо истифодаи усулҳои риёзию иқтисодӣ коркард карда шудааст;

- таклифу дарҳостҳои муаллиф оид ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳои таҳқиқот аз хулосаҳои назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ иборат аст, ки онҳоро ҳангоми таҳияи тадбирҳои давлатӣ ва минтақавӣ оид ба идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа дар шароити иқтисоди бозорӣ бо назардошти сатҳи рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои таҳияи курсҳои таълимӣ ва қасбӣ: “Назарияи иқтисодӣ”, “Иқтисодиёти минтақавӣ”, “Танзими давлатии иқтисодиёт” истифода бурдан мумкин аст.

Дараҷаи эътиимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи натиҷаҳои илмии таъйидгардида дар соҳаи идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа, ки олимону мутахассисони ватанӣ ва ҳориҷӣ дар интишороти ҳуд ба даст овардаанд, таъмин мекунанд. Муқаррароти илмӣ, хулосаю тавсияҳои кор ба маводи расмии иттилоотию оморӣ ва таҳлилӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон асос меёбанд. Натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи методҳои умумиилмии таҳқиқот коркард шудаанд ва ба муқаррароти маълуми илмҳои иқтисодӣ ихтилоф надоранд. Инчунин, бо истифодаи маҷмӯи усулҳои таҳлилу ҷамъбаст, тафаккури мантиқӣ, омор, ҷомеашиносӣ, тарҳсозии иқтисодиву риёзӣ таъмин мегардад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Кори диссертационӣ тибқи бандҳои зерини шиносномаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.03 - Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ ичро шудааст: 3.19. - Самаранокии истифодаи омилҳои истеҳсолот дар рушди иқтисодиёти минтақа. Қонуниятҳо ва хусусиятҳои ташкил ва идоракуни сохторҳои иқтисодӣ дар минтақаҳо; 3.22. - Иқтидори меҳнатӣ дар минтақаҳо ва хусусиятҳои идоракуни он. Муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар минтақаҳо. Хусусиятҳои ҷойгиронии минтақавии иқтидори меҳнатӣ.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Кори диссертационӣ тибқи бандҳои зерини шиносномаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.03 -

Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ ичро шудааст: 3.19. - Самаранокии истифодаи омилҳои истеҳсолот дар рушди иқтисодиёти минтақа. Қонуниятҳо ва хусусиятҳои ташкил ва идоракуни сохторҳои иқтисодӣ дар минтақаҳо; 3.22. - Иқтидори меҳнатӣ дар минтақаҳо ва хусусиятҳои идоракуни он. Муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар минтақаҳо. Хусусиятҳои ҷойгиронии минтақавии иқтидори меҳнатӣ.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Диссертатсия кори мустақилонаи илмӣ – таҳқиқотии муаллиф ба ҳисоб меравад. Аз ҷониби унвонҷӯ ба таври мустақилона мубрамии мавзуъ асоснок карда шуда, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот муайян шудаанд, асосҳои назариявӣ рушд дода, тавсияҳои илмиву амалӣ оид ба такмили механизми идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа коркард гардианд ва ба тасвиб расиданд. Муаллиф дар рушди консепсияи идоракуни иқтидори меҳнатӣ чун парадигмаи рушди иқтисодиёти минтақа саҳми назаррас гузошт, ки дар ҳал намудани муаммоҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақаҳо инъикос мегардад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосии назариявӣ ва амалии тадқиқоти диссертационӣ дар раванди конференсияҳои илмӣ-амалӣ, илмӣ-назариявии байнамилалӣ, ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва донишгоҳӣ баррасӣ шудаанд. Аз ҷумла, конференсияи вилоятии “Саноатиқунонии босуръат: таърих ва замони муосир” (ш. Ҳуҷанд, соли 2019), конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалии “Экономическая эффективность металлургической и автомобильной отраслей промышленности в Республике Таджикистан” (ш. Бӯстон, соли 2019), конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ, баҳшида ба эълон гаштани солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди дехот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” (ш. Ҳуҷанд, соли 2020), конференсияи илмию амалии “Рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар низоми ташаккулёбии иқтисодиёти рақамиӣ” (ш. Ҳуҷанд, 2020), конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалии “Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва

идоракуни кормандон” (ш.Душанбе, соли 2023).

Хулосаҳои асосии таҳқиқоти диссертационӣ метавонанд дар фаъолияти амалии субъектҳои хочагидорӣ истифода шуда, асоси таҳқиқоти илмиро оид ба ташаккул, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ, шуғли аҳолӣ ва бекорӣ ташкил диҳанд.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Муқаррарот ва натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертационӣ дар 16 асари илмии муаллиф бо ҳачми умумии 5,1 ҷ.ҷ. нашр шудаанд, ки аз онҳо 8 мақола дар маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмии тақризшавандай КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд.

Сохтор ва ҳачми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, 3 боб, хулоса ва пешниҳодҳо, инчунин феҳрасти адабиёти истифодашуда фарогири 146 номгӯй иборат буда, дар 173 сахифаи матни чопшуда баён шудааст.

БОБИ 1. АСОСХОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДИИ ТАҲҚИҚИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ МИНТАҚА

1.1. Моҳияти иқтисодии иқтидори меҳнатии минтақа ҳамчун объекти идоракунӣ

Охири асри XX дар тараққиёти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар минтақаҳои алоҳидай он давраи аз нав барқарорсозӣ эътироф мегардад. Ин ба якчанд омил вобастагӣ дошта, дар байни онҳо ноустуровии сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ ва вайрон шудани занчири истеҳсолии дар доираи кооператсияи саноатии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ амалкунанда асоситарин мебошанд. Натиҷаи мантиқии ин тамоюл амиқ шудани буҳрони иқтисодӣ буд, ки боиси паст шудани самаранокии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии ҳалқ гардидааст. Муаммо тадриҷан афзун гашта, дар механизми хоҷагдорӣ равандҳои идоранашавандаро ба амал овард. Дар он вақт воситаҳои мавҷуда дар самти танзими давлатии иқтисодиёт самараи дилҳоҳ дода наметавонистанд. Ба шарофати тадбирҳои андешидай Ҳукумати ҷумҳурӣ танҳо аз даҳсолаи дуюми истиқлолияти давлатӣ дар рушди иқтисодиёт натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шуданд. Аммо ин натиҷаҳо барои ҷуброни зарари марҳилаи ибтидоии ислоҳоти сиёсӣ ва иқтисодӣ кофӣ набуданд.

Дар иқтисодиёт ҳоло ҳам муаммоҳои хусусияташон ташкилӣ, идоравӣ ва системавӣ боқӣ мондаанд. Сатҳи баланди бекорӣ, ақибмонӣ дар рушди инфрасохтор ва инноватсия, сатҳи баланди вобастагӣ ба воридоти захираҳои саноатӣ, ноустуровии муҳити институтсионалиӣ, аз ҷумла муҳити андоз, мушкилоти бозори молиявию қарзӣ ва ғайра аз ҷумлаи ин омилҳои манғӣ мебошанд.

Аксари иқтисодшиносони ватанӣ ин тамоюлро бо оқибатҳои ислоҳоти бозорӣ алоқаманд менамоянд. Вокеан, набудани таҷриба дар ташкилу идоракунии иқтисодиёт дар шароити бозорӣ сабаби

номутаносибии он гаштааст. Аммо масъалаи таъмини ташкили самарабахши идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иҷтимоию иқтисодӣ то ҳол масъалаи күшодаву ҳалталаб мебошад.

Дар шароити минтақа низ муаммо ба вазъи зикршуда монанд буд. Дар марҳилаҳои ибтидоии азнавсозии иқтисодиёт дар вилояти Суғд иқтидори кофии истеҳсолӣ мавҷуд буд. Махсусгардонии саноати вилояти Суғд дар солҳои Ҳокимияти Советӣ ба истеҳсоли ашё нигаронида шуда буд. Дар самти истеҳсоли маҳсулоти ниҳоии боғандагӣ маҳсусгардонии калони истеҳсолӣ ташаккул ёфта буд. Файр аз ин, базаи саноатии вилоят ба истеҳсол ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ ва металлҳо, саноати химия, коркарди маҳсулоти хочагии кишоварзӣ ва қисман саноати автомобилсозӣ таҳассус дошт. Аммо бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ вазъи корхонаҳои калони саноатӣ назаррас коҳиш ёфта, фаъолияти онҳо ба буҳрон дучор гардид.

Бо сабаби канда шудани кашондани ашёи хом ва масолех аз ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ корхонаҳои саноатӣ иқтидори худро хеле кам намуда, дар охир боздехии фонди худро таъмин карда натавонистанд. Дар натиҷа фондҳои асосии онҳо хеле фарсада гашта, такрористеҳсоли онҳо таъмин нагашт. Дар натиҷа, корхонаҳои калони саноатӣ ба анборҳои дастгоҳҳо табдил ёфтанд ва онҳо барои нигоҳ доштани молҳои истеъмолии воридотӣ ба ичора гирифта мешуданд. Тамоми ин муаммоҳо сабаби афзоиши шумораи бекорон гашта, дар самти идоракуни иқтидори меҳнатӣ камбудиҳоро ба вучуд овардааст.

Дар шароити мусир дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи ҳадафи саноатиқунонии босуръат амалий шуда истода, ин раванд бо истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла захираҳои меҳнатӣ робитаҳои хеле муҳим дорад. Дар Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда мешавад, ки “мавҷуд будани захираҳои зиёди меҳнатӣ ва иқтидорҳо барои рушди минбаъда, ки дар пасманзари коҳиш ёфтани аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар аксар кишварҳои ҳамсоя чой дорад, метавонад ҳамчун омили иловагии

баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории Тоҷикистон хизмат кунад”.²

Истифодаи самараноки захираҳои меҳнатии минтақа онро тақозо менамояд, ки дар иқтисодиёт шуғл дар сатҳи баланд қарор дошта бошад. Аммо вазъи муосири рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки на ҳамаи қисмҳои иқтидори меҳнатии мамлакат қобили таъмин бо ҷои кор мебошанд. Яъне байни рушди иқтидори истеҳсолӣ ва иқтидори меҳнатӣ тағовут ҷой дорад ва дар оянда ин масъала бо роҳи афзоиши шумораи корхонаҳои саноатию истеҳсолӣ ҳал кардан имконпазир аст. Аз ҳамин сабаб имрӯз сиёсати Ҳукумат ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳавасмандии соҳибкорони истеҳсолӣ равона карда мешавад.

Ҳалли масъалаҳои соҳторӣ, аз он ҷумла ўгуни аҳолӣ рушди иҷтимоию иқтисодиро таъмин менамояд. Бештари олимони ватанию ҳориҷӣ дар ин самт ақида доранд, ки истифодаи пурраи иқтидори меҳнатии минтақаҳо ба афзоиши некӯаҳволии аҳолии онҳо вобаста мебошад. Аз ин лиҳоз дар шароити қунунӣ дарёфти роҳҳои истифодаи самаранок ва оқилонаи иқтидори меҳнатии минтақа ба яке аз масъалаи муҳими иҷтимоию иқтисодӣ табдил ёфтааст.

Ҳалли масъалаи мазкур таҳқики ҷанбаҳои гуногуни истифодаи иқтидори меҳнатии минтақаро талаб менамояд. Аммо пеш аз дарёфти роҳҳои беҳтарини истифодаи иқтидори меҳнатии минтақа баррасии моҳияти худи ин категорияи иқтисодӣ ба мақсад мувоғиқ мебошад.

Мағҳуми “иқтидори меҳнат” дар адабиёти илмӣ солҳои 80-уми асри XX ҳамчун категорияи нави иқтисодӣ пайдо шуд. Ин амалан вобаста ба эҳтиёҷот ба миён омада, бо ҷустуҷӯи имкониятҳои нави эҳтимолӣ барои тезонидани суръати рушди иқтисодиёти минтақа алоқаманд аст. Натиҷаи воқеии ин равандҳо ташаккули мағҳумҳои аз ҷиҳати маънӣ ба

² Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С.32.

“қувваи корӣ”, “захираҳои меҳнатӣ” ва “иқтидори меҳнат” монанд мебошад.

Ба маъни васеъ калимаи “иқтидор” (аз калимаи лотинии potentia - қувва) ҳамчун “восита, захираҳо, манбаъҳои мавҷуда ва қобили сафарбар кардан, ба кор андохтан, барои ноил шудан ба ҳадафи мушаҳҳас, татбиқи нақша, ҳалли ягон масъала, имкониятҳои алоҳидаи ашҳоси ҷамъият, давлат дар доираи муайян”³ маънидод карда мешавад.

Ташаккулёбӣ ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои иқтисодӣ баромад намуда, дар низоми умумии иқтисодӣ он ҳамчун меъёр ва институти ҷузъии бозори меҳнат ба ҳисоб меравад. Дар бозори меҳнат ҳариду фурӯши ин иқтидор ба вучуд меояд.

Новобаста аз он, ки дар илми иқтисодӣ якчанд назарияи умумии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ташаккул ёфтаанд, дар айни замон назарияи ҳусусии иқтидори меҳнатӣ ҳоло дар шакли ниҳоӣ ташаккул наёфтааст. Дар байни муҳаққиқон ягонагии комили ақидаҳо оид ба асосҳои концептуалии он мавҷуд набуда, мавқеи иқтидори меҳнат дар силсилаи категориявии мағҳумҳои дигари иҷтимоию иқтисодӣ муайян нагардидааст.

Шарҳи иқтисодии мундариҷаи иқтидори меҳнатии минтақа дар тадқиқоти олимони соҳа аз рӯи як қатор нишондиҳандаву меъёрҳо муайян карда мешавад. Дар доираи таҳқиқоти мазкур зарур аст, ки таърифҳои гуногуни мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнатии минтақа дар шароитҳои муҳталифи иҷтимоию иқтисодӣ таҳлил карда шаванд.

Бояд таъкид кард, ки ҳусусиятҳои мундариҷаи иқтисодии иқтидори меҳнатӣ мавзуи густурда ва мавриди баҳсу мунозира мебошад. Иқтидори меҳнатӣ яке аз мағҳуми муҳими иқтисодӣ буда, тафсирҳои зиёде дорад. Аз ин рӯ, мо зарур шуморидем, ки дар доираи таҳқиқоти мазкур баъзеи онҳо тавсиф гарданд.

³ Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. - Т. 20 / под ред. А.М. Прохорова. - Изд. 3-е. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – С. 428.

Дар асарҳои илмии олимони иқтисодшинос усулу ҷанбаҳои гуногуни назарияйӣ истифода мешавад, ки мундариҷаи иқтисодии иқтидори меҳнатиро ҳамчун объекти идоракунӣ инъикос менамояд. Ошкор намудани мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа бо пайдоиши муносибатҳои молию пулӣ таваҷҷуҳи олимонро ба худ ҷалб кардааст, ки маҳсусан баъд аз тақсими сеюми ҷамъиятии меҳнат, яъне аз истеҳсолот ҷудо шудани савдо зиёд шудааст.

Қайд кардан лозим аст, ки ҳусусиятҳои мундариҷаи иқтисодии иқтидори меҳнатиро (захираи меҳнатӣ ва қувваи корӣ) ҳамчун объекти идоракунӣ олимон ҳам ба маънои маҳдуд ва ҳам ба маънои васеъ шарҳ медиҳанд, ки минбаъд мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

Барои муайян кардани муносибати байни мағҳумҳои “иқтидори меҳнатӣ”, “қувваи корӣ” ва “захираҳои меҳнатӣ” қайд меқунем, ки К. Маркс воқеан “иқтидори меҳнатӣ” ва “қувваи корӣ”-ро якхела медонист. Дар боби 17-уми фасли 6-уми ҷилди якуми “Капитал” ў навиштааст: “Барои он ки дар бозор ҳамчун мол фурӯхта шавад, меҳнат дар ҳар ҳол пеш аз ин фурӯш бояд мавҷуд бошад. Аммо агар корманд имкони мустақилонаи татбиқи меҳнатро дошта бошад, пас вай моли истеҳсолкардаи ҳудро ба фурӯш мегузошт, на меҳнатро”⁴. К. Маркс дар ин замона иқтидори меҳнатиро ҳамчун қувваи корӣ дарк намуда, менависад: “Воқеан, дар бозор соҳиби пул на меҳнат, балки субъекти он мебошад. Он чизе, ки охирин фурӯхта мешавад, иқтидори меҳнатии ўст”⁵. К.Маркс нарҳи иқтидори меҳнатиро бо музди меҳнат муқоиса кардааст: “Нарҳи меҳнати ў ба нарҳи маҳсули меҳнат баробар мешавад”⁶.

Бинобар ин, гарчанде К.Маркс на дар бораи иқтидори меҳнатӣ, балки қувваи корӣ навиштааст, ў онҳоро ҳамчун муродиф қабул меқунад, ки ба фикри мо дуруст аст.

⁴ Маркс, К. Капитал: критика политической экономии / К. Маркс. Т.1. Кн. 1: Процесс производства капитала. – М.: Госполитиздат, 1950. – С.545.

⁵ Ҳамин до. – С.547.

⁶ Ҳамин до. – С.546.

Аз ин лиҳоз талабот ва пешниҳод ба иқтидори меҳнат ташаккул меёбад, ё ба ибораи дигар, эҳтиёҷот ба иқтидори меҳнатӣ муайян карда мешавад ва дар оянда вай ба муддати муайян фурӯхтаву харида мешавад.

Франсуа Кэнэ мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнатиро тавассути бозори меҳнат муайян мекунад. Ў қайд менамояд, ки “...бозори меҳнат амали яқдафъина набуда, балки раванди мунтазам таҷдидшаванд, яъне такрористеҳсолшаванд мебошад”.⁷ Дар ин ҷо ҳусусияти муҳими бозори меҳнат раванди такрористеҳсоли захираҳои меҳнатӣ мебошад, зоро моҳияти пурраи иқтисодии иқтидори меҳнатӣ бо барқароршавӣ ё афзоиши захираҳои меҳнатӣ дар минтақа тавсиф мегардад.

Дар шароити муосири вилояти Суғд истифодаи пурраи иқтидори меҳнатӣ ба назар намерасад, зоро коэффицентҳои рушди демографӣ аз дараҷаи рушди соҳаҳои иқтисодиёт баланд боқӣ мемонад. Вобаста ба ин, дар иқтисодиёт шумораи бекорони расмӣ ва мавсими зиёд буда, ҷараёни муҳочироти меҳнатӣ пуршиддат мегардад. Тавре ки Ҷ.М. Кейнс қайд карда буд, иқтидори меҳнатӣ ва пайдоиши бекории маҷбурий омилҳои бо ҳам алоқаманд мебошанд⁸.

Тибқи ақидаи Макконелл К.Р., Брю С.А. “Бозор ин институт ё механизвест, ки харидорон ва фурӯшандагони молу хизматҳои муайянро муттаҳид намуда, ҷараёни мубодиларо ба вучуд меоварад”⁹. Ба ақидаи мо, ин таърифи бозор басо пурмазмун буда, барои бозори меҳнат низ қобили қабул аст. Бояд таъкид намуд, ки дар бозори меҳнат захираҳои меҳнатӣ ё худ қувваи корӣ хариду фурӯш мегардад ва ин муҳтавои иқтидори меҳнатиро пурра инъикос мекунад.

Барои таҳлили иқтидори меҳнатии минтақа назарияи А.Люис (Люис Артур-Уилям (1915-1991)) қобили қабул аст. Дар концепсияи ў амсилаи пешниҳоди барзиёдии иқтидори меҳнатӣ аҳамияти хоса дорад, ки яке аз омилҳои рушди иқтисодӣ аст. Асарҳои асосии А.Люис ба таҳқиқи

⁷ Кенэ, Ф. Избранные экономические произведения. – М.: Соцэкгиз, 1960. – С. 342.

⁸ Гусейнов, Р.М. Экономическая история. История экономических учений. Учебник / Р.М. Гусейнов, В.А. Семенихина. – М.: Омега-Л, 2006. – С. 268.

⁹ Макконелл, К.Р. Экономикс / К.Р. Макконелл, С.А. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 61.

иқтидори меҳнатӣ бахшида шудаанд.¹⁰ Амсилаи ӯ ба фарзияе асос ёфтааст, ки зиёд будани иқтидори меҳнат дар як бахш метавонад ба рушди иқтисодӣ дар бахшҳои дигар оварда расонад. А.Люис консепсияи иқтисодиёти дуалиро (дугона) пешниҳод мекунад, ки ба он 2 соҳа: саноат ва хочагии қишлоқ марбут буда, тамоми иқтидори меҳнатиро байни онҳо тақсим мекунад. Ӯ қайд кардааст, ки иқтидори меҳнатии барзиёд дар як соҳа боиси афзоиши соҳаи дигар мегардад. Ҳамин тавр, дар бозори меҳнат “муътадилшавӣ” ва мувозинати талабот ва пешниҳод ба амал меояд.

Аммо дар шароити кунунӣ амсилаи А.Люис дар шароити вилояти Суғд баъзан “кор намекунад”, зоро дар консепсияи иқтисодиёти дуалий, соҳаҳои саноат бояд дараҷаи гуногуни пешравӣ дошта бошад. Вобаста ба он, ки дар шароити вилояти Суғд соҳаи саноат дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад, қисми зиёди қувваи корӣ дар соҳаи қишоварзӣ мушоҳида мешавад. Дар ҳолати ба вучуд омадани афзоиши қувваи корӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт қувваи корӣ на ба соҳаҳои саноат, балки бештар ба самти муҳочират ҳаракат мекунад. Сабаби ин мавҷуд набудани таҳассусмандии қувваи кории соҳаи қишоварзӣ дар самти соҳаҳои саноат буда, дар натиҷа онҳо ба ғайр аз соҳаи қишоварзӣ дар соҳаҳои дигар талабот пайдо намекунанд, ки боиси кор накардани консепсияи А.Люис мегардад. Бо ибораи дигар, иқтидори меҳнатии хочагии қишоварзӣ дар бозори меҳнат талабот “наёфта” бо тамоми шавқу нерӯ дар саноат кор карда наметавонад, зоро таҳассуси даҳлдор надорад. Ғайр аз ин, худи саноат бо бисёр сабабҳои объективӣ ва субъективӣ иқтидори меҳнатии минтақаро ба пуррагӣ истифода бурда наметавонад.

Лозим ба таъкид аст, ки дар хочагии қишоварзии минтақа шумораи иқтидори шуғли меҳнат аз талабот ба он зиёдтар аст. Аммо ин боиси пешрафти иқтисодиёти саноати минтақа ва ҷумҳурӣ намегардад. Ба

¹⁰ <https://predanie.ru/lyuis-klayv-seyplz-clive-staples-lewis/izbrannye-raboty-po-istorii-kultury/chitat/> (Санаи муроҷиат 12.01.2022)

фикри мо, сабаби он “ақибмонӣ”-и иқтисодиёт дар маҷмуъ, аз ҷумла саноат ҳам мебошад.

Аз ҷониби ҷомеаи илмии Русия оид ба истилоҳҳои “иқтидор” ва “иқтидори меҳнатӣ” тадқиқоти зиёд анҷом ёфтаанд. Ҷунончӣ, олимон Ю.Г Одегов, П.В Журавлев қайд мекунанд, ки иқтидор се сатҳи робитаро муттаҳид мекунад:

- вакӯ;
- фазо (макон);
- дар ягонагӣ амал кардан.

Аввалан, иқтидор гузаштаро тавсиф мекунад, зоро ҳусусиятҳои омӯзиши низомро дар худ таҷассум дода, ба фаъолият он мусоидат менамояд. Дувум, он қобилияти ҳозира, яъне қобилиятҳои мавҷудаи воқеан истифодашаванд ё истифоданашавандаро инъикос намояд. Севум, иқтидор ба оянда нигаронида шудааст, яъне он доимо дар тағйирот аст, инкишоф меёбад, қобилиятҳо, ҳусусиятҳои нав, аз ҷумла унсурҳои рушди ояндаро муттаҳид мекунад.

Мафҳуми иқтидори меҳнатӣ дар таҳияи мушкилоти арзёбии маҷмӯи дараҷаи инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда фаъолона истифода мешавад. Аммо, дар давраи минбаъда гояҳо дар бораи иқтидори қувваҳои истеҳсолкунанда инкишоф наёфтанд. Аввалин бор академик С.Г.Струмилин соли 1954 мафҳуми “иқтидори иқтисодӣ”-ро ба миён гузошт ва баъдан он дар нашрияҳои илмӣ хеле паҳн гашт.

Масъалаҳои ташаккулёбӣ, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатиро на танҳо иқтисодшиносон, балки демографҳо, файласуфон, ҷомеашиносон ва мутахассисони соҳаҳои дигари илм низ баррасӣ менамоянд. Дар натиҷа, доир ба тафсири мафҳуми нави иқтисодӣ миқдори зиёди нуктаҳои назар ба миён омаданд.

Дар соҳтори мафҳуми “иқтидори меҳнатӣ” то солҳои 1980-ум масъалаҳои баҳсталаб зиёд буданд. Ин мубоҳисаҳо ба амикрафти таҳлили мушаххаси иқтисодии иқтидори меҳнатии ҷамъият мусоидат намуда, барои омӯзиши муфассали захираҳои меҳнатӣ аз рӯи

хусусиятҳои демографӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, гуруҳҳои касбӣ, минтақавӣ ва дигар фарқҳои соҳторӣ замина гузоштанд.

Ба таҳқиқи ин гуна хусусиятҳои иқтидори меҳнатӣ асарҳои В.Д. Егоров, А.С. Панкратов, Р.П. Колосова, Н.А. Иванов, Ю.Г. Одегов, К.Л. Андреев ва дигарон баҳшида шудаанд¹¹ ва ин тадқиқот барои ташаккули шарҳи муосири “иқтидори меҳнатӣ” заминаро фароҳам оварданд.

Тибқи ақидаи В.Д. Егоров иқтидори меҳнатии минтақа воқеияти объективиро доро мебошад, ки сазовори таваҷҷуҳ ва таҳқиқи ҷиддӣ гардид¹². Дар айни замон, дар тадқиқоти илмӣ оид ба муаммоҳои муҳталифи назарияи иқтидори меҳнатӣ, масъалаҳои баҳодиҳӣ, ташаккул, таҷдид ва истифодаи самараноки идоракунин он фаъолона омӯхта мешаванд. Дар баробари ин, вобаста ба объекти таҳқиқот иқтидори меҳнатии корманд, корхона, соҳа, минтақа, кишвар ва умуман ҷомеаро фарқ мекунанд.

Бо вучуди ин, то ҳол методологияи ягонаи омӯзиши иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа таҳия нашудааст. Моҳиятан, таърифи аниқи категорияи “иқтидори меҳнатии минтақа” таҳия нагардидааст, масъалаҳои баҳодиҳии он ва идоракунини такрористехсоли он дар доҳили минтақа мавриди баҳс қарор доранд¹³.

Барои дарки категорияи “иқтидори меҳнатии минтақа” ду равиши асосиро ҷудо мекунанд: захиравӣ ва омилиӣ.

Дар доираи равиши захиравӣ иқтидори меҳнатии минтақа бо захираҳои меҳнатии он амалан монанд аст. Мувофиқи андешаи Л.И.Абалкин, иқтидор хусусияти ҷомеаи захираҳои ба макон ва замон вобастаро инъикос менамояд. Ин равишро В.Г.Костаков ва А.А.Попов, ки нерӯи меҳнатиро чун захираи мувофиқи меҳнат дар ягонагии ҷанбаҳои миқдорӣ ва сифатии онҳо баррасӣ менамоянд, зимнан асоси миқдорӣ ба аҳолии қобили меҳнат ва асоси сифатӣ, соҳтори ҷинсӣ ва

¹¹ Егоров, В.Д. Трудовой потенциал: формирование и использование в условиях рыночной экономики: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / В.Д. Егоров. – Москва, 2004. – 24 с.

¹² Ҳамин ҷо.

¹³ Быкова, Е.В. Формирование и использование трудового потенциала региона в переходной экономике России: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.07 / Е.В. Быкова. – Саратов, 2000. – 24 с.

синнусолӣ, сатҳи соҳибмаълумотӣ, омодагии касбӣ ва сафарбаркунӣ тааллук дорад. Чунин равишро дар таҳқиқоти Г.П. Сергеева ва Л.С. Чижова низ мушоҳида метавон кард. Ба ақидаи онҳо, “иқтидори меҳнатӣ - захираҳои меҳнатиест, ки ҷамъият дар ихтиёри худ дорад”¹⁴.

Дар баробари ин, арзиши аслии иқтидори меҳнатӣ, аз дидгоҳи олимон аз рӯи шумораи аҳолии қобили меҳнат ва хусусиятҳои сифатии он (чинс, синну сол, маълумот, таълими касбӣ ва гайра) муайян карда мешавад¹⁵. Вобаста ба ин, намояндагони равиши омилий иқтидори меҳнатиро ҳамчун шакли омили шахсӣ ё инсонӣ тавсиф намуда, тафсири сирфи захиравии онро тавассути арзёбии имкониятҳои ҷомеа оид ба истифодаи қобилияти коргарон чун субъекти фаъоли истеҳсолот тавсиф менамоянд¹⁶.

Ҳамин тавр, дар асарҳои М.И. Голдин зери мағҳуми иқтидори меҳнатӣ “шакли зухуроти омили инсонӣ, тадбирҳои интегралии қобилияти меҳнатӣ” фахмида мешавад¹⁷. Ба ақидаи Р.П. Колосова, иқтидори меҳнатӣ - омили муҳимтарини нишондиҳандай умумияти дараҷаи инкишофи имкониятҳои фаъолияти эҷодии инсонӣ мебошад.¹⁸ Чунин фахмиши иқтидори меҳнатӣ аз ҷониби А.С. Панкратов низ баён шудааст. Бо ақидаи ин олим мағҳуми баррасишаванда ҳамчун шакли таркибии аҳолии қобилияти кор аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифатӣ буда, дар бозор омили инсонии истеҳсолотро тавсиф мекунад¹⁹.

Аммо барои дарки моҳияти категорияи “иқтидори меҳнатии минтақа” равиши сеюм (омехта) низ вучуд дорад, ки як навъ омӯзиши равишҳои якум ва дуюм аст. Намояндагони маъруфи равиши омехта И.С. Маслов, М.М. Магомедов ва бâъзе муаллифони дигар мебошанд.

¹⁴ Сергеева, Г.П. Трудовой потенциал страны [Текст] / Г.П. Сергеева, Л.С. Чижова. – М., 1982. – С. 3.

¹⁵ Ильин, В.А. Трудовой потенциал региона: состояние и развитие / В.А. Ильин, К.А. Гулин, Г.В. Леонидова, В.В. Давыдова. – Вологда: ВНКЦ ЦЭМИ РАН, 2004. – С. 9.

¹⁶ Магомедов, М.М. Трудовой потенциал в стратегии социально-экономического развития (региональный аспект): автореф. дис. ... докт. экон. наук: 08.00.01 / М.М. Магомедов. – Москва, 2001. – 57 с.

¹⁷ Гольдин, М.И. Актуальные проблемы развития трудового потенциала общества зрелого социализма [текст] / М.И. Гольдин // Вопросы философии. – 1982. – №5. – С. 3.

¹⁸ Колосова, Р.П. Трудовой потенциал промышленности [Текст] / Р.П. Колосова. - М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. – С. 8.

¹⁹ Ильин, В.А. Трудовой потенциал региона: состояние и развитие / В.А. Ильин, К.А. Гулин, Г.В. Леонидова, В.В. Давыдова. – Вологда: ВНКЦ ЦЭМИ РАН, 2004. – С. 9.

Иқтидори меҳнатии минтақа ба андешаи И.С. Маслов, категорияи мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ буда, аз ҷиҳати мазмуну мақсади худ аз категорияи иқтисодию демографии “захираҳои меҳнатӣ” фарқ мекунад ва ҳусусияти ҷамъбастқунандай андоза ва сифати маҷмӯи қобилията барои фаъолияти фоиданоки ҷамъиятӣ мебошад, ки имконоти шаҳси алоҳида, гурӯҳи одамон, тамоми аҳолии қобили меҳнатро аз рӯи иштироки онҳо дар меҳнат муайян мекунад”²⁰.

Чунин нуктаи назарро М.М. Магомедов ҷонибдорӣ намуда, иқтидори меҳнатии минтақаро ҳамчун категорияи бисёрсатҳаи интегралӣ баррасӣ намуда, “миқдор, сифат ва андозаи қобилияти амалӣ намудани фаъолияти фоиданоки ҷамъиятии он қисми аҳолии қобили меҳнатро тавсиф менамояд, ки ба меҳнат майлу рағбат дорад (аз ҷумла, бо кор таъмин намудани бекорон), ки имкон медиҳад, то ба воситаи низоми мушаххаси шаклҳо ва муносибатҳои шуғл қисмҳои дигар иқтидори иқтисодӣ фаъол карда шавад”²¹.

Дар доираи ин тадқиқот барои дарки категорияи иқтидори меҳнатии минтақа чун “маҷмӯи имкониятҳои миқдорӣ ва сифатии аҳолии қобили меҳнати минтақа, ки дар асоси ҳувияти аҳолӣ, вижагиҳои инкишофи таърихии минтақа ва гайра ташаккул ёфтаанд”, равиши омехтаро риоя ҳоҳем кард. Ҳусусияти чунин мундариҷаи мағҳуми иқтидори меҳнатӣ аз он иборат аст, ки ба корфармо “имконият”-и беасос коҳиш додани нарҳи “бе ин ҳам арzon”-и иқтидори меҳнатӣ дода мешавад.

Дар инкишофи назарияи бозор ва ошкор намудани мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнатии минтақа олимони ватанӣ низ саҳми арзанда гузоштаанд. Чунончи, дар таҳқиқоти монографии худ профессор М.М. Исмоилов, Р.Б. Ҳуҷамқулов қайд мекунанд, ки “иқтидори меҳнатӣ ҷузъи низоми бозорӣ буда, ба нақши он дар раванди таҷдидшаванда

²⁰ Маслова, И.С. Трудовой потенциал советского общества. Вопросы теории и методологии исследования [Текст] / И. С. Маслова. – М.: Политиздат, 1987. – С.14; Маслова, И.С. Особенности российского рынка труда [Текст] / И.С. Маслова // Человек и труд. – 1993. – №3. – С. 27.

²¹ Магомедов, М.М. Трудовой потенциал в стратегии социально-экономического развития (региональный аспект): автореф. дис. ... докт. экон. наук: 08.00.01 / М.М. Магомедов. – Москва, 2001. – С. 14.

таваҷҷуҳ зохир мекунанд”.²² Хусусияти истеҳсолот ҳамчун категорияи иқтисодӣ ба шаклҳои гуногуни моликият, иқтидори меҳнатӣ ва муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ вобаста аст.

Дар ин тавсиф муҳтавои иқтисодии иқтидори меҳнатӣ тавассути раванди такрористеҳсолӣ зохир мегардад ва бо ҳамин ҷиҳати молию пулии ташаккул, истифода ва идораи он ба таври васеъ таъкид карда мешавад.

Дар навбати худ профессор Д.С.Амонова ба ҷанбаи дигари тавсифкунандай мундариҷаи иқтидори меҳнатӣ, маҳз таъсири иқтидори меҳнатӣ ба хусусияти муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ ишора мекунад: “ислоҳоти муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ бо роҳи танзими бозори меҳнат ва ҳалли мушкилоти машғули аҳолӣ тавсиф мегардад”²³. Дар ин ҷо нақши иқтидори меҳнатӣ, мукаммал гардондани хусусиятҳои он нишон дода шудааст, ки дар идоракунии иқтидори меҳнатӣ зимни пешрафти иқтисодиёти минтақа хеле муҳим аст.

Нуктаи назари профессор Д.С.Амоноваро эътироф намуда, таъкид мекунем, ки муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ ба самаранокии идоракунии иқтидори меҳнатӣ таъсир мерасонанд. Бояд зикр намуд, ки муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ, инчунин ба хусусияти муносибатҳои иқтисодии иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнат, ки дар шароити миқдори сершумори онҳо таъсир мерасонанд, қайд нашудаанд.

Аз меъёр зиёд будани пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ нисбат ба талаботи он дар минтақа ба муносибати байни корфармо ва корманд таъсири манғӣ мерасонад. Дар чунин шароит муносибатҳо дар бозор ҳамчун “соҳиб ва корманд” амал намуда, ҳавасмандии кормандро паст менамояд. Аз ин рӯ, аҳамияти идоракунии иқтидори меҳнат дар таъмини рушди иқтисодии минтақа боз ҳам бештар ба назар мерасад. Дар ин замина профессор С. Ашӯров таъкид менамояд, ки “тафсири мундариҷаи

²² Исмаилов, М.М. Оплата и стимулирование труда на промышленных предприятиях Таджикистана в рыночных условиях хозяйствования / М.М. Исмаилов, Р.Б. Худжамкулов. – Худжанд: Дабир. – С.5.

²³ Амонова Д.С. Социальная политика и социальная справедливость в Республике Таджикистан (экономические аспекты исследования): Монография / Д.С. Амонова. – Душанбе: Ирфон, 2006. – С.11.

иҷтимоию иқтисодӣ ва соҳтори бозори меҳнат бидуни робита бо “шугли эҳтимолӣ” ва “бекории демографӣ” нопурра хоҳад буд²⁴. Дар ин ҷо робитаи иқтидори меҳнатӣ бо муаммои демографӣ нишон дода шудааст.

Ба фикри мо, ҷанбаи зикршудаи мундариҷаи иҷтимоию иқтисодии иқтидори меҳнатӣ барои минтақа хос аст, вале то андозае маҳдуд аст, зоро дар ҷаҳон минтақаҳое каманд, ки миқдори иқтидори меҳнатӣ аз талабот ба он зиёд аст. Дар ҷанбаи пешниҳодшуда тавсифи мундариҷаи иқтидори меҳнатӣ аз мазмuni классикии иқтидори меҳнатӣ ҳамчун субъекти бозори меҳнат ва соҳае, ки дар он талабот ва пешниҳод ба меҳнати муайян ташаккул меёбад, то андозае дур аст. Ё худ, иқтидори меҳнат объекти ҳамкории мутақобили иқтисодии байни фурӯшандагон ва ҳаридорон мебошад, ки талабот ва пешниҳоди иқтидори меҳнатиро ифода мекунад.

Дар асарҳои мутахассиси намоёни соҳаи демография, профессор С.И. Исломов мундариҷаи иҷтимоию иқтисодии иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнат аз нуктаи назари мушкилоти демографӣ ошкор карда шудааст.²⁵ Олимӣ шинохтаи ватани А.Ҷ. Азимов бошад, мазмuni иқтисодии иқтидори меҳнатиро тавассути нуктаи назари рафтари субъекти муносибатҳои иқтисодӣ ошкор мекунад. Рафтор оқилона мешавад, агар он бо майли манфиату фоидаи шаҳсии худ такя намояд, ки дар он маҳдудиятҳои қатъии ҳаракати озодона дар ҷанбаи ҷуғрофии иқтидори меҳнат мавҷуд набошад²⁶.

Воқеан, дар чунин тафсири мундариҷаи иқтисодии иқтидори меҳнатӣ оид ба рафтари оқилонаи кор фармудани корманд сурат мегиранд, ки манфиатҳои ӯ дар ин ё он марҳила ё иқтидори меҳнатӣ ба ҳам мувоғиқ намеоянд. Дар сурати мавҷудияти миқдори коғии

²⁴ Ашурев, С.Б. Формирование и регулирование трудового потенциала (теория, методология и практика): автореф: дис. ... докт. экон. наук: 08.00.05 / С.Б. Ашурев. – Душанбе, 2012. – 40 с.

²⁵ Исломов, Ф.С. Тенденции демографического развития Республики Таджикистан / Ф.С. Исломов – Душанбе, 2005. – С. 88-92.

²⁶ Азимов, А.Дж. Трансформация миграционного поведения и процессов в трудоизбыточной стране: теория и методология исследования: на примере Республики Таджикистан: дис. ... д-ра. экон. наук: 08.00.01, 08.00.05 / А.Дж. Азимов. – Худжанд, 2016. – 269 с.

захираҳои меҳнатӣ норасоии онҳо аз сабаби барҳӯрди манфиатҳо эҳсос карда мешавад.

Масъалаҳои ҳалли мушкилоти иқтидори меҳнатии минтақа бо роҳи ҳалли масоили кадрҳо ва танзими иқтидори меҳнатӣ тавассути пешгӯии он, ба фикри мо, дуруст аст ва барномаҳои маҳсуси давлатии қабулшуда ба ҳалли онҳо нигаронида шудаанд, ки мо дар қисматҳои минбаъдаи рисола мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Таҳлили шарҳу тафсири гуногуни мазмуни иқтидори меҳнатии минтақа аз ҷониби олимони бурунмарзӣ ва ватаниӣ ба мо имкон дод, ки таърифи муаллифии онро пешниҳод намоем. Маҳз, иқтидори меҳнатии минтақа – маҷмӯи имкониятҳои миқдорӣ ва сифатии аҳолии қобили меҳнатии минтақа мебошад, ки дар асоси рафтори хоси аҳолӣ, хусусиятҳои рушди таърихии минтақа ва гайра ташаккул ёфтааст.

Ба фикри мо, чунин таъриф мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнатии минтақаро ғанӣ мегардонад.

Ҷанбаи асосие, ки мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнатиро дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла вилояти Суғд шарҳ медиҳад, хусусияти хувияти аҳолӣ аст, ки ба инобат гирифтани он ба корфармо имконият медиҳад, ки нархи иқтидори меҳнатиро беасос коҳиш диҳад. Чунин хусусияти иқтидори меҳнатии минтақа ба мамлакатҳои Ӯарб хос нест.

Ба андешаи мо, пешниҳоди мундариҷаи иловагии иқтидори меҳнатӣ, мазмуни иҷтимоию иқтисодии иқтидори меҳнатӣ, дараҷаи таҳассуси захираҳои меҳнатӣ ва рушди иқтисодии иқтисодиёти минтақавӣ ва миллиро пурра шарҳ медиҳад.

Хусусиятҳои гуногуни мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнатиро ҷамъбаст намуда, метавон қайд кард, ки андешаҳои олимон ба ҳамдигар мухолиф нестанд, эҳтимолан, онҳо тарафҳо ва ҷанбаҳои нави тараққиёти иқтисодиро ташаккул медиҳанд. Истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар давраи муайяни иқтисодӣ хусусиятҳои хоси онҳоро ба эътибор мегирад. Сарфи назар аз набудани ҳамфирӣ дар тафсири

категорияи “иктидори меҳнатии минтақа” аксари муҳаққиқон пахлӯҳои сохтори онро таъкид мекунанд:

- 1) тарафҳои миқдорӣ;
- 2) тарафҳои сифатӣ.

Яъне иқтидори меҳнатии минтақа аз тарафҳои зерин иборат аст:

- тарафҳои миқдорӣ (шумораи кормандон; нишондиҳандаҳои осудаҳолии кормандон; ҳайати кормандон аз рӯйи категория; ҳайати чинсӣ ва синну соли кормандон; таҷрибаи корӣ; талафоти вақти корӣ ва гайра)²⁷;

- тарафҳои сифатӣ (дараҷаи маълумот; дараҷаи таҳассусӣ; ҳаҷми донишҳои умумӣ ва маҳсус, маҳорат ва малакаи меҳнатии кормандон; нишондиҳандаҳои вазъи саломатӣ; хусусиятҳои шаҳсии кормандон: масъулият, камолоти иҷтимоӣ, эҷодкорӣ, малакаҳои муошират, ахлоқи рафтор, муошират; услуб, намуди хислат, муташаккилӣ дар ҷараёни меҳнат, сифати натиҷаҳои меҳнат, масъулият, ғайрат, ташаббус, устувории маънавию психологӣ)²⁸.

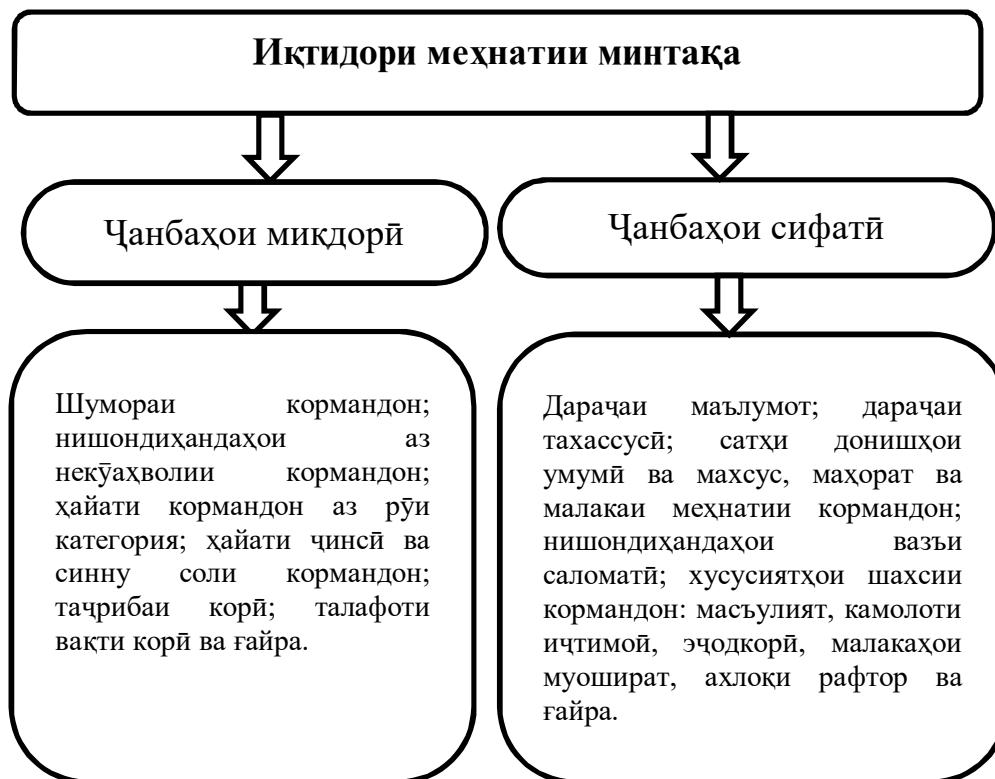
Таснифоти иқтидори меҳнатии минтақа дар расми 1.1. нишон дода шудааст.

Тафовут дар равишҳои мавҷуда асосан ҳангоми шарҳи ҷиҳати сифатии иқтидори меҳнатӣ нишон дода мешавад ва дар ҷанбаи миқдорӣ фарқи онҳо аз ҳамдигар асосан истилоҳӣ буда, ба тарафҳои муҳим таъсир намерасонад. Ҳамин тариқ, равиши захиравии иқтидори меҳнатии қаблан зикршуда, сохтори ҷинсият ва синну соли аҳолӣ, соҳибмаълумотӣ, таълими касбӣ, таҳассус ва гайраро нишон медиҳад. Равиши омилӣ дар муайян намудани сохтори иқтидори меҳнатӣ ба ангезаҳо, самтҳои арзишии меҳнат, хусусиятҳои шаҳсии коргарон,

²⁷ Маслов, Е.В. Управление персоналом предприятия. Учеб. пособие [Текст] / Е.В. Маслов, П.В. Шеметов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 58.

²⁸ Бухалков, М.И. Управление персоналом: развитие рынка труда. Учеб. пособие [Текст] / М.И. Бухалков. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 172 с.

шароити иҷтимоию иқтисодӣ, муносибатҳои истеҳсолиро тамаркуз мекунад²⁹.

Расми 1.1. – Соҳтори иқтидори меҳнатии минтақа

Ҳамин тариқ, соҳтори иқтидори меҳнатии минтақа чунин унсурҳои асосиро дар бар мегирад:

- 1) ҳаҷми захираҳои меҳнатӣ;
- 2) шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол;
- 3) шуғл ва муҳоҷират;
- 4) шумораи аҳолии қобилии меҳнат;
- 5) сатҳи фаъолияти иқтисодӣ;
- 6) ба қадри кофӣ истифода набурдани иқтидори меҳнатӣ, бекорӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, иқтидори меҳнатии минтақа дар низоми рушди иҷтимоию иқтисодии он омили муҳим буда, дар рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт муҳим аст. Омӯзиши мундариҷа ва соҳтори иқтидори

²⁹ Гарипова, З.Ф. Эффективность использования трудового потенциала региона: на примере Республики Башкортостан: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / З.Ф. Гарипова. – Москва, 2003. – 26 с.

мехнатии минтақа аз он шаҳодат медиҳад, ки дар шароити мусир дар вилояти Сүғд иқтидори бузурги меңнатай чой дорад, бинобар ин дар оянда истифодаи оқилонаи он ба миён меояд, то ки дар минтақа рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ таъмин карда шавад.

1.2. Равияҳои методии баҳодиҳии истифодабарии иқтидори мехнатии минтақа

Вазифаи баҳодиҳии иқтидори меңнатии минтақа бинобар миқдори зиёди маълумоти рақамии бо ҳам алоқаманд, инчунин дар баъзе ҳолатҳо чой доштани ахбори нопурра ё ғалат, истифодаи усулҳои анъанавии миқдориро хеле душвор менамояд. Илова бар ин, хислатҳои сифатиро, ки ҳангоми баҳодиҳӣ истифода мешаванд, муайян намудан хеле душвор аст. Аз ин лиҳоз, дар шароити мусир коркарди низоми ҳаматарафаи оқилонаи баҳодиҳии иқтидори меңнатии минтақа аҳамияти маҳсус дорад.

Аз давраи пайдо шудани категорияи иқтисодии “иқтидори меңнатай” муаммои баҳодиҳии умумӣ ба қадрҳо, бо назардошти на танҳо хусусиятҳои воқеии он, балки захираву имкониятҳои эҳтимолӣ ташаккул ёфта буд.

Тамоми усулҳои мавҷудаи баҳодиҳии иқтидори меңнатии минтақаҳо ба принсиҳи танзимӣ нигаронида шудаанд. Аммо барои ҳалли масъалаҳои мураккаб усуле лозим аст, ки пайдоиши зиддиятҳои зерсистемаро мушоҳида намуда, роҳҳои ҳалли ин зиддиятҳоро пешгӯй карда тавонад.

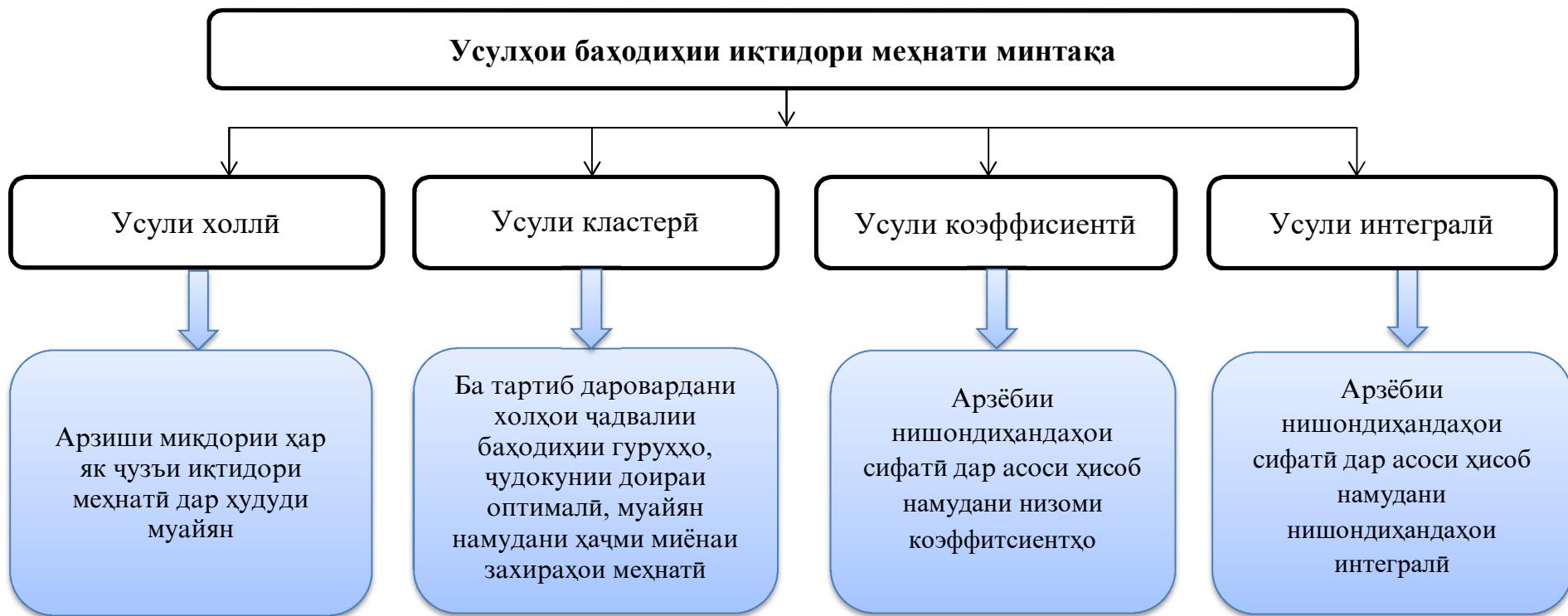
Усулҳои баҳодиҳии иқтидори меңнатии минтақа хусусиятҳои умумӣ ва ҷузъии худро доранд. Ҳамаи ин усулҳоро ба чор гуруҳи калон тақсим намуда, чунин тавсиф намудан мумкин аст:

1. Усули баҳодиҳии ҷузъҳои иқтидори меңнатай бо истифодаи низоми ҳолҳо. Ин усул содатарин ва дастрастарин буда, арзёбии иқтидори меңнатай дар намуди муқоисаи арзишҳои миқдории ҷузъҳои алоҳидаи он

амалӣ карда мешавад. Ҳар як ҷузъро дар доираи миқдори муайянни холҳо муайян намуда, категорияҳои мухталифи захираҳои меҳнатиро дар ҷадвалҳои гуногуни рейтингӣ муқаррар менамоянд. Ин маълумоти умумиро оид ба мавҷудият ва ҳолати истифодабарии захираҳои меҳнатиро таъмин намуда раванди таҳлилро дар ин самт осон мегардонад. Аммо камбудии ин усул дар он зоҳир мегардад, ки таҳлилгар оид ба истифодаи қисми захиравии иқтидори меҳнатиро муайян карда наметавонад, зоро дар самти баҳисобгирии оморӣ истифодаи қувваи кории кироя, қувваи кории хочагиҳои хонавода, инчунин меҳнати мавсимӣ ба эътибор гирифта намешавад. Бинобар ин, аз рӯйи ин усул баҳогузории сифатии иқтидори меҳнатии минтақа гайриимкон мебошад.

2. Усули кластерӣ. Ин усул низ баҳодиҳии холиро дар назар дошта, аз рӯйи ҳусусияти ба гуруҳҳои бо ҳам алоқаманд ҷудо намудани захираҳои меҳнатиро дорад. Усули мазкур баробари ба тартиб даровардани холҳо дар ҷадвали таҳлилӣ, инчунин имконияти ҷудокунии доираи оптималиӣ, захираҳои меҳнатии қобили қабул, ҳаҷми миёнаи онро медиҳад.

3. Усули коэффицентии арзёбии иқтидори меҳнатии минтақа. Ин усул арзёбии иқтидори меҳнатиро бо истифодаи нишондиҳандаҳои сифатӣ, коэффицентҳои тавсифдиҳандаи истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар назар дорад. Ҳусусияти хоси ин усул дар он аст, ки аҳамияти коэффицентҳои ҳисобкардашуда имконияти баҳодиҳии дақиқтарро медиҳад, зоро таҳлилгар аз рӯйи аҳамияти ин нишондиҳандаҳо ба меъёр мутобиқ будани вазъи истифодаи захираҳои меҳнатиро дар минтақа муайян карда метавонад.

Расми 1.2. – Тавсифи усулҳои баҳодиҳии иқтидори меҳнати минтақа

Сарчашма: az рӯйи маводҳои таҳқиқотӣ аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

4. Баҳодиҳии интегралии иқтидори меҳнатӣ. Ин усул камбудиҳои усули коэффициентиро ислоҳ намуда, сифати арзёбиро беҳтар менамояд. Дар доираи ин усул ҷузъҳои иқтидори меҳнатиро аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифатӣ арзёбӣ намуда, дар шакли як нишондиҳанда ифода менамояд. Ин усул бештар манфиати амалий дорад.

Олимӣ маъруфи рус Б.М. Генкин арзёбии интегралиро яке аз аввалинҳо шуда дар асоси нишондодҳои мушаххас пешниҳод кардааст. Вай мағҳуми аломати иқтидори меҳнатиро дар асоси соҳтори пешниҳодшудаи ҷузъҳои иқтидори меҳнатӣ пешниҳод менамояд³⁰:

Дар ҳақиқат, тарзи эътимодбахш ва субъективии баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ усули интегралӣ мебошад, зоро он имкон медиҳад аҳамияти параметрҳои иқтидори меҳнатӣ танзим карда шавад. Нишондиҳандай интегралии иқтидори меҳнатӣ намуди зеринро дорад:³¹

$$ТП = \sum_{i=1}^n B_i K_i \text{ ҳангоми } \sum_{i=1}^n B_i = 1 \text{ и } 0 \leq 1 \quad (1)$$

дар ин ҷо: K_i – арзиши нишондиҳандай ҷузъи i -и иқтидори меҳнат.

Ҳангоми истифодаи ин усул муайян намудани дараҷаи муҳиммияти ҷузъҳои иқтидори меҳнатӣ нақши асосиро мебозад. Дар тадқиқоти олимони соҳа барои муайянқунии он усулҳои баҳодиҳии коршиносӣ (экспертӣ), усули Делфи, усули таҳлили иерархия, усули хоси векторҳои Уэй ва навъҳои он хеле васеъ истифода мешаванд.

Дар доираи усули коэффициентӣ барои арзёбии сифати ҷузъҳои иқтидори меҳнатии минтақа чунин коэффициентҳо бештар истифода мешаванд:

1. Коэффициенти устувории кадрҳо (КУ) – таносуби шумораи кормандоне, ки дар корхона дар тамоми соли таҳлилшуда фаъолият кардаанд, нисбат ба шумораи миёнаи кормандон.

³⁰ Генкин, Б.М. Экономика и социология труда. Учеб. для вузов [текст] / Б.М. Генкин. – 7-е изд., доп. – М.: Норма, 2007. – С. 66.

³¹ Крышталева, Т.Ю. Методика оценки состояния трудового потенциала регионов РФ // Мир экономики и управления. 2017. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-otsenki-sostoyaniya-trudovogo-potentsiala-regionov-rf> (дата обращения: 02.01.2023).

2. Коэффициенти вазъи саломатӣ (КС) – таносуби фонди воқеии вақти корӣ ба фонди вақти кории бидуни талафот аз беморӣ.
3. Коэффициенти қобилияти кори ҷисмонӣ (КҚҶ) – таносуби шумораи коргарони синну соли сермаҳсул (30-50 сол) ба шумораи миёнаи коргарон мебошад.
4. Коэффициенти ихтисос (КИс) – таносуби шумораи коргарони таҳассусманд ба шумораи умумии кормандон.
5. Коэффициенти дараҷаи маълумот (КМ) – таносуби шумораи кормандони дорои маълумоти олий ва миёнаи маҳсус бар шумораи миёнаи кормандон.
6. Коэффициенти муносабати кормандон ба ташкилот (КМТ) - таносуби сатҳи воқеии меҳнат дар корхона ба меъёрҳои меҳнатӣ.
7. Коэффициенти навоварӣ (КН) – таносуби самараи иқтисодӣ аз ҷорӣ намудани навовариҳои пешниҳодшуда ба ҳароҷоти онҳо.
8. Коэффициенти фаъолияти инноватсионӣ (КИи) – таносуби шумораи навигариҳои ҷоришуда ва таклифҳои оқилона ба шумораи умумии онҳо дар давраи муайян мебошад.
9. Коэффициенти даромаднокии меҳнат (КДМ) – таносуби нишондиҳандай воқеии даромаднокии меҳнат ба нишондиҳандоҳои пешбинишиуда ё меъерӣ (барои корхона, соҳа) мебошад.
10. Коэффициенти ҳосилнокии меҳнат (КҲМ) – таносуби нишондиҳандоҳои воқеии ҳосилнокии меҳнат оид ба нишондиҳандоҳои пешбинишиуда ба аҳамияти меъерии ҳосилнокии меҳнат (барои корхона, соҳа) мебошад.

Дар раванди таҳлил ва баҳогузории иқтидори меҳнатии минтақа тамоми ин коэффициентҳо ҳисоб карда мешаванд, аммо онҳо барои арзёбии ниҳоӣ коғӣ нестанд. Бо назардошти ин дар таҷриба нишондиҳандай интегралии иқтидори меҳнатӣ аз рӯйи ҳаҷми миёнаи баркашида ба таври зайл ҳисоб карда мешавад:

$$ТП=В_1КС+В_2КС+ В_3КФТ + В_4КК+ В_5КО+ В_6КОС+ В_7КН+ В_8КИи+ В_9КРТ+ В_{10}КПТ \quad (2)$$

Чӣ қадаре ки арзиши ин нишондиҳандаи интегралӣ ба як наздик бошад, ҳамон қадар сатҳи истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ афзун мегардад.

Ба андешаи мо, ин усул бештар ба корхонаи мушаххаси минтақа мувофиқ аст. Ва таҳмин карда мешавад, ки бо арзёбии нерӯи меҳнатии ҳамаи корхона ва ташкилотҳо иқтидори меҳнатии минтақаро дар маҷмӯъ баҳо додан мумкин аст. Аммо дар асл, ин хулоса чандон дуруст ва илмӣ намебошад, зоро дар раванди баҳодиҳии иқтидори меҳнатии минтақа бояд захираҳои меҳнатӣ дар ҳама гуна шаклҳои фаъолияти ҳочагидорӣ, инчунин дар доираи ҳочагиҳои хонаводагӣ ба инобат гирифта шавад.

Қобили зикр аст, ки ҳангоми арзёбии иқтидори меҳнатӣ бояд хусусияти фаъолияти минтақаи таҳлилшаванда, ки дар интихоби инфиродии таркиб ва аҳамияти параметрҳои ташкилдиҳандаи он ифода меёбад, ба назар гирифта шавад. Ҳамчунин, агар зарур бошад, арзиши ҷузъҳои иқтидори меҳнатӣ бознигарӣ шавад. Аммо, чунин таҷдиди назар бояд танҳо дар сурати тағйироти ҷиддӣ дар стратегияи рушди минтақа анҷом дода шавад.

Инчунин барои корхонаҳои минтақа ҷудо намудани арзишҳои нишондиҳандаи иқтидори меҳнатӣ бо ҷудокуни минтақаҳои ба арзиши танқидӣ, ғайриқаноатбахш, қаноатбахш, мусбат ва оптималии иқтидори меҳнатии минтақа бояд таҳия намуд. Барои ҳамаи ҷузъҳои мавриди таҳлил чунин тақсимот бояд амалӣ карда шавад. Аз ин лиҳоз, арзёбии иқтидори меҳнатии минтақа дар шакли нишондиҳандаи маҷмӯ’авии интегралӣ имкон медиҳад, ки самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар минтақа муайян карда шавад. Аммо ҳатто ин усул дар амалия хеле кам мушоҳида мегардад, зоро аз лиҳози ҷамъ ва коркарди ахбор хеле мураккаб мебошад. Дар баробари ин, низоми комиле ҷорӣ карда мешавад, ки нишондиҳандаҳоеро, қадоме иқтидори минтақаро бо як маъно ва мақсад тавсиф мекунанд, ба ҳам мепайвандад, ки истифодаи

амалии ин категорияи иқтисодиро дар шароити фаъолияти воқеи истеҳсолию хочагидории минтақа асоснок мекунад.

Дар раванди истифодаи усули кластерии арзёбии иқтидори меҳнатии минтақа бештар гуруҳҳои нишондиҳандаҳо муайян карда мешавад ва аз рӯйи онҳо ахбор ҷамъ ва коркард карда мешавад. Дар таҷриба бештар ҷудо намудани ҷанбаҳои зерини иқтидори меҳнатиро мушоҳида қадан мумкин аст:

- 1) воситаҳои истифодашавандай таҳлил;
- 2) вазъи иқтидори меҳнатӣ;
- 3) шумораи кормандон ва корфармоён дар иқтидори меҳнатӣ, таҳассус, таҳсилот, музди меҳнати онҳо;
- 4) талабот ва пешниҳод ба иқтидори меҳнатӣ;
- 5) таъсири омилҳои беруна ва доҳилӣ оид ба идоракуни иқтидори меҳнатӣ;
- 6) тадбирҳое, ки ба таъмини мувозинати иқтидори меҳнатӣ ва ғайра нигаронида шудаанд.

Дар ҳолати арзёбӣ бо усули кластерӣ таҳлилгар метавонад дар сатҳҳои ташаккул ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ маълумот пайдо намояд. Ин дар навбати худ барои идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар минтақа хизмат мекунад.

Идоракуни иқтидори меҳнатӣ аз ҷиҳати методологӣ бояд бо назардошти дигаргуниҳои соҳавӣ, қасбӣ-таҳассусӣ, демографӣ дар иқтисодиёт баррасӣ карда шавад. Аз ин рӯ, тавре ки олимӣ ватанӣ С.Б. Ашӯров дар асарап “Оид ба концепсияи миқдори зиёди иқтидори меҳнатии минтақа” қайд менамояд, асосҳои методологии баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа бояд аз инҳо асос ёбад:³²

- 1) фаромиллӣ;
- 2) эндогенӣ;

³² Ашурев, С.Б. К концепции трудоизбыточности региона [текст] / С.Б. Ашурев // Вопросы структуризации экономики. – 2012. – №3. – С. 83-86.

- 3) минтақавӣ;
- 4) хусусиятҳо ва омилҳои дохили фирмавӣ.

Ҳалли масоили миқдори зиёди иқтидори меҳнатӣ ва ислоҳоти бозорӣ бори дигар исбот карданд, ки иштибоҳи ҳисоб дар соҳаи машғули аҳолӣ ба ҷамъият зарари ҷиддии иҷтимоию иқтисодӣ оварда, оқибатҳои муайяни манғӣ ба вуҷуд оварда метавонад. Лозим ба таъкид аст, ки асосҳои методологии арзёбии иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳо ва омилҳои фавқулмиллиро ба инобат мегиранд. Маҳз, гузариш ба муносибатҳои бозорӣ дар ҳамаи қишварҳои пасошуравӣ дар заминай буҳрони миқёсан калони дигаргунсозӣ ба амал омад. Дар як вақт бекор мондани корхонаҳои истеҳсолӣ ва субъектҳои дигари ҳочагидорӣ ҳам сабаб ва ҳам оқибат шуда метавонанд. Барои исботи ин гуфтаҳо чунин далелҳоро овардан мумкин аст:

Якум, омили фаромиллӣ боиси бекории миқёсан калон ва таъсири манғии он ба иқтидори меҳнатии минтақаҳо ва дар маҷмуъ Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид. Ҳамин тарик, омилҳои фаромиллӣ ба арзёбии иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа таъсири хеле калон мерасонанд.

Дувум, хусусияти раванди гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ дар Тоҷикистон омили эндогении баҳодиҳии иқтидори меҳнатии минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Севум, ҳангоми арзёбии иқтидори меҳнатии минтақа аз даст додани бозорҳои анъанавии аксари корхонаҳои ҷумҳурӣ дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандиро ба назар гирифтан лозим аст. Инчунин қандашавии муносибатҳои иқтисодӣ бо шарикон бисёр минтақаҳои ҷумҳуриро рӯ ба таназзул овард ва ин падида ба яке аз сабабҳои истифода нашудани миқдори зиёди иқтидори меҳнатии минтақаҳои Тоҷикистон табдил ёфтааст. Илова бар ин, баҳодиҳии иқтидори меҳнатии минтақа низ бо назардошти хусусиятҳо ва омилҳои дохили фирмавӣ сурат мегирад.

Ҳангоми интихоби усули баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ бояд хусусиятҳои иқтисодии минтақа ба эътибор гирифта шаванд:

- 1) бекории миқёсан калон;
- 2) бурунрафти оммавии кадрҳои боихтисос, ки дар ҷумҳурӣ ба бекор мондани воҳидҳои истеҳсолӣ сабабгор шуд;
- 3) пайдоиши муҳоҷирони меҳнатӣ, ки барои таъминқунӣ бо кор ниёз доранд;
- 4) баланд бардоштани сатҳи машғули нопурра дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- 5) фарқи амиқи ҳудудии шуғли аҳолӣ аз рӯйи минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- 6) дар минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол сатҳи шуғли аҳолӣ нисбат ба минтақаҳои афсурда, ки дар он ҷо амалиёти ҷангӣ сурат гирифтааст, хеле баланд аст. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар айни замон дар минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли ҷумҳурӣ (шаҳри Душанбе, шаҳри Ҳуҷанд, ноҳияи Б.Фафуров, як қатор ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ва гайра) дараҷаи баланди машғулии аҳолӣ мушоҳида мешавад;
- 7) сатҳи пасти кӯмакпулӣ барои бекорӣ ва умуман, сатҳи пасти ҳифзи иҷтимоии бекорон.

Таҳлили усулҳои мавҷудаи баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ маънои истифодаи ҳамаи онҳоро дар таҳқиқот надорад. Барои ҳар як муҳаққик зарур аст, ки онҳоро ба низом дароварда, дар доираи тадқиқот шакли оптимальии онҳоро интихоб ё коркард намояд.

Барои тавсифи иқтидори меҳнатии вилояти Суғд мувофиқи мақсади рисола истифодаи нишондиҳандаҳои ҳам миқдорӣ ва ҳам сифатӣ зарур мебошад. Аз ин лиҳоз, барои таҳлили иқтидори меҳнатии вилояти Суғд, истифодаи усули омехта мувофиқи мақсад мебошад. Ин усули баҳодиҳии иқтидори меҳнати имконияти муайян намудани нишондиҳандаҳои зерини минтақаро медиҳад:

- 1) соҳтори шумораи аҳолӣ ва иқтидори меҳнатии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- 2) таносуби шумораи умумии аҳолӣ, аҳолии машғули кор ва бекорон дар вилояти Суғд;
- 3) талабот ва пешниҳод ба иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд;
- 4) динамикаи музди миёнаи меҳнати иқтидори меҳнатӣ аз рӯйи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вилояти Суғд;
- 5) самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатии вилояти Суғд;
- 6) динамикаи иқтидори меҳнатӣ дар соҳаҳои гуногуни вилояти Суғд;
- 7) нишондиҳандаҳои умумии муҳочирати аҳолии вилояти Суғд;
- 8) пешгӯии талабот ба мутахассисони дорои маълумоти миёна (иқтидори меҳнатӣ) вилояти Суғд;
- 9) таносуби иқтидори меҳнатӣ, шугли аҳолӣ нисбат ба бекорӣ дар иқтисоди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 10) шумораи шахсоне, ки бо ташабbusи маъмурият бе музди меҳнат, қисман пардохтани он рухсатӣ мегиранд.

Ҳамин тавр, таҳлили равияҳои гуногуни методии баҳодиҳии истифодаи иқтидори меҳнатии минтақа нишон дод, ки дар ин самт равияи умумӣ, ягонаи эътирофшуда вучуд надорад. Барои воқеияти иқтисодиёти минтақа истифодаи усули омехтаи баҳодиҳии дуруст мебошад.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки тамоюлҳои мавҷудаи соҳтори иқтидори меҳнатӣ асосан дар натиҷаи тағйирёбии вазъи демографӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ба амал меояд. Дар раванди арзёбии иқтидори меҳнатии минтақа истифодаи усули омехта бо муттаҳид намудани нишондиҳандаҳои коэффициентио индексӣ, ба мисли ҳосилнокии меҳнат, ташаккул ва такрористехсоли захираҳои меҳнатӣ, сатҳи корҳои илмию тадқиқотӣ, муҳочирати меҳнатӣ ва ғайра бояд амалӣ карда шавад. Таҳлили иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суғд бо истифодаи ин усул дар қисмати таҳлилии рисола гузаронида мешавад.

1.3. Асосҳои институционалии ташаккул ва рушди иқтидори меҳнатии минтақа

Рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро пеш аз ҳама аҳолие муайян мекунад, ки дар ҳудуди он кору зиндагӣ мекунад. Сатҳ ва сифати зиндагӣ, некӯаҳволӣ ва рушди саноат бештар аз қобилияти меҳнатии аҳолӣ вобаста мебошад. Зарур аст, ки иқтидори меҳнатӣ пай дар пай зиёд гашта, захираҳои ташаккули таъмин бояд шавад, зоро ба ин омил рушди мұтадили соҳаҳои иқтисодиёт вобаста мебошад.

Дар шароити муосир арзёбии ҷанбаҳои гуногуни иқтидори меҳнатӣ аҳамияти маҳсус дорад. Аз нуктаи назари институционалӣ масъалаҳои асосӣ сатҳи донишу маърифат ва маҳорати коргарон мебошанд. Аз ин рӯ, дар шароити муосир зарурати таҳияи равиши концептуалӣ, ки имконият ва дурнамои рушди иқтидори меҳнатиро дар заминаи тадбирҳои асосии сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлату минтақа амалӣ мекунанд, ба миён меояд.

Яке аз тамоюли нисбатан нави концептуалии таҳқиқи иқтидори меҳнатии минтақа ва ҳусусиятҳои рушди бозори меҳнатӣ дар он ин самти назариявии нави институционалӣ баромад мекунанд. Методологи асосии ин самт Н.Дуглас дар яке аз асаҳои маъруфи худ қайд менамояд, ки “аллакай дар таҳқиқоти аввалини худ, ки дар якчоягӣ бо Лэнс Дэвис ва Роберт Томас навишта будем, ман институтҳоро ҳамчун калиди дарки иқтисод дидам, зоро онҳо соҳтори ҳавасмандкунии иқтисодиро эҷод мекунанд. Илова бар ин, ман асосҳои мавҷудияти иқтисодҳоеро, ки аз институтҳо иборатанд, ангезаҳои рукуд ва таназзулро ба вучуд меоранд, омӯҳтам”.³³

Иқтисодшиноси ватаний Шокиров Р.С. дар тадқиқоти худ қайд менамояд, ки “институтҳо – ин “қоидаҳои бозӣ” дар ҷамъият ё агар нисбатан дар шакли қолабӣ, чаҳорҷӯбаҳои маҳдудкундандаи аз ҷониби

³³ Норт Дуглас. Понимание процесса экономических изменений [Текст] / пер. с англ. К. Мартынова, Н.Эдельмана; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос. ун-та. – Высшей школы экономики, 2010. – С.8.

одамон офарида мебошанд, муносибати мутақобилаи байни одамонро ташкил мекунанд”.³⁴ Ин таъриф маъни зерин дорад: 1) Онҳо “қоидаҳои бозӣ” ҳастанд. 2) Ин чаҳорҷӯбаҳои маҳдудкунанда барои одамон мебошанд. Меъёрҳои дигаре низ мавҷуданд, ки институтҳоро муайян мекунанд. Онҳо ду вазифаро ичро мекунанд: ҳамоҳангсозӣ ва тақсимкунанда. Файр аз ин, институтҳо ба субъектҳои мубодила омил ва зиддиомил дода метавонанд. Асоси институтҳо инфиродигарои методологӣ мебошад, ки мавҷудияти ду фард – фурӯшанд ва харидорро дар раванди мубодила ифода мекунад. Ба сари худ ё худ ба худ технология институт буда наметавонад, вале вақте мотехнологияҳои хариду фурӯшро баррасӣ мекунем, он институт аст.

Схемаи ба миён омадани рафтори муайян намуди зерин дорад: қоидаҳо-хуқуқ-рафтор. Ба фикри мо, чунин схема бо сабабҳои зерин содакарда мебошад: 1) Агар қоидаҳо дар қонунҳои хуқуқ инъикос ёбанд, пас онҳо қоидаҳои рафторро усулан ё асосан муайян мекунанд. 2) Дар ташкилотҳо роҳбарон қоидаҳои дигарро муқаррар мекунанд, ки ба қонун такя мекунанд, вале маҳсусияти худи ташкилотро ба назар мегиранд. Ба ин сабаб схемаи рафтор тағйир меёбад: қоидаҳои пойгоҳӣ – хуқуқ – ташкилот – қоидаҳои хусусӣ – рафтор.

Қайд кардан зарур аст, ки раванди рушди институтҳои бозори меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо гузаришро аз як амсила ба амсилаи дигар (гузариш ба муносибатҳои бозорӣ), балки тағйир ёфтани амсилаи иқтисодиётро дар асоси тағйироти глобалии дар онҳо рӯйдиҳанда пешбинӣ мекунад. Фаъолона ҷорӣ намудани иқтисодиёти сабз, ки тағйирёбии технологияҳоро дар истеҳсолот пешбинӣ мекунад, яке аз омилҳое мебошад, ки ба тағйироти институционалий таъсир мерасонад.

Омили муҳим дар ташаккул ва рушди институционалии иқтидори меҳнатӣ ва бозори меҳнатии минтақа ин муҳити институционалий

³⁴ Шокиров, Р.С. Институциональные основы совершенствования рыночных отношений в аграрном секторе национальной экономики: методология, теория и практика: автореф. дис. ... докт. экон. наук: 08.00.01 / Р.С. Шокиров. – Душанбе, 2021. – С. 64.

баромад мекунад. Оливер Итон Уилямсон се сатҳи таҳқиқи институтҳоро муайян мекунад: фард, созишномаи институционалӣ ва муҳити институционалӣ. Байни онҳо алоқаи зичи мутақобила мавҷуд аст, ки дар натиҷаи инфириодгарии методологӣ пайдо мешавад. Онро дар расми 1.3 пайгирӣ кардан мумкин аст.

Расми 1.3. - Ҳамкории мутақобилаи фард ва институтҳо

Ба ақидаи мо, институтҳо маҷмӯи қоидаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ мебошанд, ки фаъолияти одамонро маҳдуд ва сохторбандӣ мекунанд ва механизмҳои амалигардонии худро доранд. Дар ин таъриф хусусиятҳои зерин ҳаст: 1. Институт маҷмӯи қоидаҳои расмию ғайрирасмист. Қоидаҳо чун як қисми таърифи институт ҳадди ақалл ба ду нафар татбиқ мешаванд. Як инсон дар ин ҷо истисно мешавад. Қоидаҳо на ҳамеша институтро ташаккул медиҳанд. 2. Онҳо фаъолияти одамонро сохторбандӣ мекунанд. Онҳо механизми амалигардонии худро доранд.

Агар институтҳо қоида бошанд, ташкилотҳо бозигароне, ки ин қоидаҳоро тағиیر медиҳанд. Вале нақши бозигарон бо ҳамин ба охир намерасад. Дуглас Норт аввал исбот мекунад, ки асоси тағиироти институционалӣ механизми нарҳ аст, сипас қайд менамояд, ки ташкилотҳо бо он сабаби одӣ, ки қоидаҳои навро ба вучуд меоранд, асоси ин тағииротанд. Қайд кардан зарур аст, ки ташкилот низ институт буда метавонад.

Дар шароити муосир заминаи институционалии ташаккул ва рушди иқтидори меҳнатии минтақа бояд ҷунин унсурҳои асосиро дар баргирифта бошад:

- ташаккули иқтидори меҳнатӣ;
- истифодаи иқтидори меҳнатӣ;
- идоракунии иқтидори меҳнатӣ.

Заминаи институционалии ташаккул ва идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа хусусияти равандҳои бозорро ба назар мегирад. Гап дар сари он аст, ки гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ба институтҳо, аз ҷумла ба институтҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонад.

Ба институтҳои иҷтимоӣ чун анъана давлат, ташкилотҳои динӣ (калисо, масcid, синагога), илм, маориф, ҳукуқ, воситаҳои ахбори омма ва ғайра дохил мешаванд. Мақсади асосии фаъолияти институтҳои иҷтимоӣ ноил шудан ба субот дар рушди ҷомеа мебошад.

Мувофиқи ақидаи З.Т. Голенкова миқёс, тамоюл, амиқӣ ва хусусиятҳои дигаргунсозии соҳти ҷамъиятӣ ва мураккабии онро маҷмӯи омилҳо муайян мекунанд. Ба ибораи дигар, асосҳои институционалии ташаккул ва идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа асосан бо тамоюлҳои муосир пешакӣ муайян карда мешаванд:

- 1) ислоҳоти соҳторӣ ва тағиирот дар иқтисодиёт (тағирии муносибатҳои моликият, пайдоиши шаклҳои нави моликият);
- 2) тағиирот дар низоми таъмини шуғли аҳолӣ (ислоҳот дар соҳаи ташаккул, тақсим ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ);
- 3) дараҷаи тафриқаи иҷтимоӣ дар ҷомеа (амиқтар шудани нобаробарии иҷтимоӣ);
- 4) аномияи иҷтимоӣ (вайрон кардани низоми арзишӣ - меъёри ва ташаккул наёфтани низоми дигар) ва маҳрумияти иҷтимоӣ (маҳдудият ё маҳрумият аз дастрасӣ ба захираҳои моддӣ ва маънавӣ, имкониятҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои асосии ҳаётан муҳими шахс ё гуруҳҳо).

Иқтисодиёти бозории кишварҳои пасошӯравӣ аз ҷиҳати табиат ва моҳияти худ беназир аст, зоро аналогҳои гузариш аз амсилаи иҷтимоии иқтисодиёт ба бозорӣ дар таъриҳ бори аввал ба амал меоянд. Аз ин рӯ, асосҳои институционалии ташаккулёбӣ иқтидори меҳнатӣ “соғ” набуда, балки симбиотӣ мебошанд.

Бо назардошти таҳлили хусусиятҳои иқтисоди бозорӣ ва ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар минтақа ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, қайд кардан зарур аст, ки дар ин шароит “бозори дугонаи меҳнат” ташаккул мейёбад. Мафҳуми “бозори дугонаи меҳнат” аввалин бор ба илми иқтисод аз ҷониби Э. Гидденс ворид карда шудааст ва он ду сатҳро: ибтидой ва дуюмдараҷа доро мебошад. Ба андешаи ӯ, дар бозори ибтидой нерӯи баландиҳтисоси меҳнатии коргарон ба кор қабул карда мешавад, ки дар он ҷо низоми пардоҳти музди меҳнат баланд, имконияти ихтисос хуб бо шароити хуби корӣ (таълим, бастаи иҷтимоӣ, кафолати таъминот ва гайра) мавҷуд аст.³⁵ Дараҷаи дуюм киро кардани қувваи кориро дар назар дорад, ки дар он ҷо бартариҳои бозори ибтидой вуҷуд надоранд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар иқтисодиёти ҳамаи мамлакатҳо бозори дусатҳаи меҳнат барои истифодаи иқтидори меҳнатӣ вуҷуд дорад, ки шуғли расмӣ ва гайрирасмиро таъмин мекунад. Бинобар ин, заминаи институтионалии ташаккул ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ мавҷудияти машғулии гайрирасмӣ дар бозори меҳнат дар шароити иқтисоди бозорӣ бо омилҳои зерин ба назар гирифта мешавад:

- 1) ташаккули нотамоми бозори меҳнат;
- 2) мавҷудияти иқтисодиёти пинҳонӣ;
- 3) инкишоф наёфтани муассисаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ;
- 4) коррупсияи мақомоти давлатӣ;
- 5) бүрократизм ва ҳароҷоти зиёди ба кор қабул кардан ва аз кор озод намудан.

Бинобар ин, дар Стратегияи миллии рушд - 2030 омадааст, ки “бозори меҳнат бо нигоҳ доштани ҳиссаи назарраси машғули гайрирасмӣ (на кам аз 35-40%) хос аст” ва “...сиёсати шуғл афзоиши маҳсулнокии меҳнатро ҷандон ҳавасманд намекунад...”³⁶.

³⁵ Гударенко, Ю.А. Рынок труда как социальный институт в современном российском обществе [Текст] / Ю.А. Гударенко, // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2010. №124. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rynek-truda-kak-sotsialnyy-institut-v-sovremennom-rossiyskom-obschestve> (дата обращения: 08.03.2023).

³⁶ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 60.

Иқтисоди пинҳонӣ камбудии асосии иқтисоди бозорӣ буда, боиси пайдоиши шуғли ниҳонии нерӯи корӣ дар бозори меҳнат мегардад. Дар зери мағҳуми машғули ниҳонӣ одатан шуғли иқтидори меҳнат фаҳмида мешавад, ки бидуни бақайдгирии шартномаҳои меҳнатӣ, қарордодҳо аз ҷониби ширкатҳои муҳталиф ва корхонаҳои ҳунармандӣ бидуни қайди даҳлдор амал мекунанд³⁷.

Ҳамин тавр, асосҳои институтсионалии ташаккул ва идоракунии иқтидори меҳнатӣ қисми таркибии низоми иқтисоди муосир буда, хусусияти рушди онро пешакӣ муайян мекунад. Албатта, асосҳои институтсионалии ташаккул, истифода ва идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа бо идоракунии иқтидори меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон якхела ва монанд мебошанд. Имрӯз як қатор қонунҳо, фармонҳо ва санадҳои меъёри ҷорӣ карда шудаанд, ки идоракунии иқтидори меҳнатиро дар минтақа танзим мекунанд.

Асосҳои институтсионалии ташаккул ва рушди иқтидори меҳнатӣ ба тағйирёбии соҳтори иқтисоди минтақа таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, санадҳои қонунгузории қабулшуда дар идоракунии иқтидори меҳнатӣ ва соҳтори машғули аҳолӣ нақши калон мебозанд. Ҳамин тарик, қабули як қатор қонунҳое, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон мусоидат мекунанд (Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2017-ум, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи давлатӣ ва дастгирии соҳибкории хурд”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои дорои масъулияташ маҳдуд”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муфлисшавӣ” ва ғайра) барои ҳавасмандгардонӣ ба вусъатёбии иқтисодиёт ва талабот ба иқтидори меҳнатии минтақа заминаҳои заруриро ба вучуд меоварад.

³⁷ Кугаев, Ш.К. К вопросу о неформальной занятости [текст] / Ш.К. Кугаев // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – №22 (115). – С.47.

Бояд таъкид намуд, ки мавчудияти мутақобилаи унсурҳои низоми қӯхна ва нави ташаккулёфта яке аз хусусиятҳои институционалии бозори меҳнати минтақа мебошад. Мутобиқшавии субъектҳои хоҷагидорӣ дар ин шароит зери фишори ислоҳоти куллӣ сурат гирифт. Замоне, ки низоми банақшагирий-маъмурӣ барҳам ҳӯрд, соҳибкорони “сехҳо”-и замони шӯравӣ дар сафи пешниҳоти қарор гирифта, анъана, маҳорат ва усулҳои ғайриқонунин пешбурди фаъолиятро ба ҳаёти иқтисодии кишвар ворид карданд. Дар ин шароит, бе даҳолати фаъолонаи давлат ба ташаккул ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ ба ислоҳи фарҳанг ва ахлоқи меҳнатӣ, ки ба талаботи иқтисоди бозорӣ мувоғиқ бошад, интизор шудан асос набуд.

Таҷрибаи идоракуни иқтисодиёти минтақа нишон медиҳад, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ соҳторҳои хоҷагӣ озодии муайяни амал ба даст оварда, ба шароити механизми бозорӣ мустақилона мутобиқ шуда натавонистанд.

Дар ин бобат олимӣ ҳориҷӣ Б.З. Милнер қайд менамояд, ки “хусусигардонӣ дар муддати қӯтоҳ ва ба таври оммавӣ саҳомиқунонии корхонаҳо ва маҷмааҳои истеҳсолӣ боиси ба вучуд омадани субъектҳои иқтисодии ғайридавлатӣ, вале на бозоргонӣ шуд, ки аз як тараф, қӯшиш мекунанд, то фоидаи худро ҳадди аксар зиёд намоянд ва аз тарафи дигар, то ҳол фишорҳои назарраси маҳдудкунандай бозорро аз сар мегузаронанд”.³⁸

Илова бар ин, дар қисми муайян ва хеле зиёди роҳбарон ва саҳмдороне, ки бойшавии ҳозираро талош мекунанд, ҳувияти бозорӣ вучуд надорад. Аз ин рӯ, дар тамоми марҳилаи ибтидоии ташаккули иқтисоди бозорӣ давлат дар танзими равандҳои ҷорӣ нақши муҳим мебозад.

Я.Корнаи тамоман ақидаи муқобилро пешниҳод менамояд. Ба фикри ё, гузариш аз низоми фармонфармою маъмурӣ ба низоми бозорӣ бояд ба таври табиӣ сурат гирад, зоро таҳкурсии боэътиномоди иқтисоди

³⁸ Мильнер, Б.З. Теория организаций / Б.З. Мильнер. – М. Инфра-М, 1998. – С. 246.

бозорӣ (капитализм) дар муддати дароз фаъолияти онро таъмин мекунад³⁹.

Дар шароити тараққиёти иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳам пайвастани бозор ва давлат дараҷаи хеле баланди истифодаи иқтидори меҳнатиро пешбинӣ менамояд ва ин дар ояндаи наздик идома ҳоҳад ёфт. Дар бораи самаранокии чунин танзим метавон гуфт, ки он на ҳамеша ба муваффақият ноил мешавад. Инро аз рӯйи таҷрибаҳои ҳукumat дар ибтидои солҳои 90-ум мулоҳиза кардан мумкин аст, ки дар пайи ташаккули асосҳои бозории хочагидорӣ, раванди ҳусусигардонии босуръати корхонаҳои давлатӣ боиси пастшавии истеҳсолот ва дар иқтисодиёт ба вучуд омадани бекории давравӣ гардида. Дар натиҷа, нобаробарии иқтидори меҳнатӣ тезу тунд шуда, равандҳои таваррум суръат гирифт. Олимони ватанӣ ин равандҳоро бо бесуботии сиёсӣ оғози солҳои 90-ум ва ҷанги шаҳрвандӣ алоқаманд менамоянд⁴⁰.

Заминаи мавҷудаи институтсионалӣ татбиқи параметрҳои зерини қонунгузориро дар назар дорад:

- 1) муқаррар намудани синну соли қобили меҳнат;
- 2) муқаррар намудани меъёрҳои вақти корӣ ва реҷаи категорияҳои алоҳидаи коргарон;
- 3) муқаррар намудани синни нафақа;
- 4) имтиёзҳо барои категорияи муайяни кормандон;
- 5) ҷораҳои маҳдудкунанда (истифодаи меҳнати қӯдакон, наврасон, занони ҳомила, истифодаи иқтидори меҳнатии хориҷӣ ва ғайра).

Ин ҷо нақши муассисаҳоро доир ба баланд бардоштани идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар таъмини афзоиши иқтисодиёти тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ қайд кардан бамаврид аст. Гап дар сари он аст, ки аз тарафи давлат муқаррар намудани қонунҳо “қоидаҳои бозӣ”-ро муайян менамояд, аммо маънои ноил шудан ба танзими самарабахши

³⁹ Корнаи, Я. Путь к свободной экономике: десять лет спустя / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2000. – № 12. – С. 55.

⁴⁰ Муқимова, Н.Р. Внешняя трудовая миграция в контексте экономической безопасности: на материалах Республики Таджикистан: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Н.Р. Муқимова. – Душанбе, 2010. – 162 с.

давлатиро надорад. Татбиқи механизмҳои самараноки қонунҳо, санадҳои меъёрию ҳукуқӣ барои баланд бардоштани самаранокии танзими давлатӣ зарур мебошанд. Дар ин замина, таъсиси механизмҳои татбиқи платформаи қонунгузорӣ аҳамияти бузург дорад. Ин муассисаҳо уҳдадоранд, ки ҳифзи ҳукуқии иштироқдорони иқтидори меҳнатиро таъмин намуда, ба онҳо маълумоти дуруст ва саривақтӣ бо мақсади пешгирии асимметрияҳои иттилоотӣ ва коҳиш додани харочоти транзаксионӣ пешниҳод намоянд.

Бояд дар назар дошт, ки давлат дар раванди ташаккул ва истифодаи баъзе равандҳои иқтисодӣ бо омилҳои муайян рӯ ба рӯ мешавад, ки ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он халал мерасонад. Ба чунин омилҳо мансубанд:

- маҳдуд будани маълумот дар бораи равандҳои воқеии иқтисодӣ;
- таҳрифи маълумоти воқеӣ дар бораи ҳолати объекти танзимшаванда (тарс аз соҳторҳои иерархии олий);
- сатҳи касбии намояндагони соҳторҳои давлатӣ, таъмини фаҳмиши равандҳои баамаломада бо нишондоди хусусиятҳои асосии онҳо ва роҳҳои бартараф намудани сабабу оқибатҳо.

Аз ин бармеояд, ки нақши танзимқунандай давлат дар ташаккул ва рушди иқтидори меҳнатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ бояд нисбат ба кишварҳои дорои иқтисоди бозории мутараққӣ фаъолтар ва васеътар бошад. Чунин танзимот бояд ҳадафҳо ва воситаҳои муайянни татбиқи онҳоро дар бар гирад⁴¹. Дар мавриди назари мо, ин ба ташаккул ва идоракунии иқтидори меҳнатӣ даҳл дорад.

Ин амалиёти мутобиқшударо бо мақсаду механизмҳои дигар навъҳои сиёсати иқтисодӣ ва ҳамкории онҳо бо стратегияи умумии иқтисодии кишвар талаб мекунад. Ба ташаккул ва идоракунии иқтидори меҳнатӣ нисбат ба дигар бозорҳо бештар омилҳои институтсионалий таъсир мерасонанд, зоро меҳнат воситаи ягона аст, ки на танҳо ягонагии

⁴¹ Ульмасов Р.У. Развитие государственного регулирования временной трудовой эмиграции из Таджикистана в Российскую Федерацию: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Р.У. Ульмасов. – Москва, 2010. – 383 с.

хукуки моликият ва на танҳо вазифаҳои иқтисодиро амалӣ менамояд, балки омили иҷтимоиро низ ичро менамояд.

Дар робита бо ин, муҳити институтсионалии иқтидори меҳнатӣ на танҳо мушаххас кардани хукуки моликият ва муайян кардани шартҳои муомилотро мисли бозорҳои дигар таъмин менамояд, балки худ ҳамчун механизми мушаххаси фаъолияти иқтидори меҳнатӣ амал мекунад. Дар натиҷаи чунин аҳамияти назарраси асосҳои институтсионалӣ иқтидори меҳнатӣ на танҳо тавассути механизми анъанавии ҷандии миқдорӣ ва нарҳӣ, балки тавассути механизми институтсионалӣ низ ба мувозинат мерасад.

Дар баробари муҳити умумии институтсионалӣ, иқтидори меҳнатӣ зери таъсири комили институтҳои муайяни ба вуқӯъ омада истода, ба мисли ҳаракати иттифоқҳои касаба, шартномаҳои дастаҷамъӣ оид ба музди меҳнат, усулҳо ва дараҷаи иштироки давлат дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ, инчунин анъанаҳои таъриҳан дар қишвар муқарраршуда, таҳаввулоти сиёсӣ ва дигар омилҳои ғайрииқтисодӣ мебошад.

Идоракуни қувваи корӣ суръатнокии раванди ташаккули ин институтҳои бозори меҳнатро талаб мекунад. Набудани унсурҳои институтсионалии зарурӣ барои фаъолияти пурраи бозори меҳнат ба ҳусусиятҳои асосии он ба иқтисоди бозорӣ вобаста аст, ки талаботи объективии он чунинанд:

- 1) фаъолияти бозори хизматрасонӣ оид ба кортаъминкунӣ, яъне барои расонидани хизматрасонии транзаксионӣ (ташкilotҳои тиҷоратии миёнаравии меҳнат, воситаҳои аҳбори омма ва ғайра);
- 2) таъсиси муассисаҳое, ки ба ҷуброни “нокомӣ”-и бозори меҳнат нигаронида шудаанд (хизматрасонии шугли аҳолӣ, сугуртаи бекорӣ);
- 3) ташаккулёбии муассисаҳои ҳифзи хукуки моликият дар соҳаи меҳнат (арбитражи меҳнатӣ);
- 4) табдил додани нақши иттифоқҳои касаба ба институти гуфтушунид оид ба шартҳои шартномаи меҳнатӣ, шуғл ва музди меҳнат.

Лозим ба таъкид аст, ки инкишоф наёфтан ё нобаробарӣ барои пайдоиши бозори ниҳонии меҳнат ва пайдоиши бекории пинҳон шароит фароҳам меорад.

Доир ба мушкилоти институтсионалии рушди бозори меҳнат дар минтақа дар шароити барзиёдии захираҳои меҳнатӣ муҳаққиқи ватани Г.Саломова чунин қайд менамояд: “Дар танзими бозори меҳнат дар баробари институтҳои бозорӣ ташкилоту муассисаҳои давлатӣ низ нақши муҳим доранд. Давлате, ки “қоидаҳои бозӣ”-ро барои фаъолияти бозор ташаккул медиҳад, асоси фаъолияти муассисаҳо ва ташкилотҳоро таъмин мекунад ва имрӯз яке аз унсури асосии сиёсати иҷтимоии давлат мебошад”⁴².

Ба гайр аз институтҳои расмӣ ба механизми фаъолияти бозори меҳнат ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ якчанд институтҳои гайрирасмӣ низ таъсир мерасонад. Ба онҳо дохил намудан мумкин аст:

- 1) Шароити нобаробари шуғл дар минтақа. Дар ин ҷанба, мавҷуд будани институтҳоеро, чун “ҷӯрабозӣ”, “шиносбозӣ” дар мавриди ба кор қабул кардан ё пешбарӣ кардан ба рутбаи мансабӣ бояд қайд кард.
- 2) Рушди бахши гайрирасмии иқтидори меҳнатӣ ба омилҳои гуногун вобаста аст. Бисёре аз кормандон дар корхонаҳо тибқи шартномаи шифоҳӣ кор мекунанд, ки ин мавқеи ҳуқуқии онҳоро дар сурати ба вуҷуд омадани вазъиятҳои муноқиша бо корфармо хеле заиф мекунад.
- 3) Мавҷудияти монеаҳо дар роҳи ташкили институтҳои бозорӣ. Дар муҳити институтсионалии иқтидори меҳнатӣ на сунъӣ (маъмурӣ), балки монеаҳои табиии дорои хусусияти қасбӣ, таҳассусӣ, иҷтимоӣ, рафторӣ ҳукмфармо мебошанд, ки зуҳури онҳо аз ҳуди рафти рушди таъриҳӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ вобаста аст. Ин маънои онро дорад, ки онҳоро бартараф кардан гайриимкон аст. Аз ин рӯ, шароите бояд фароҳам

⁴² Саломова Г.Г. Институциональные основы функционирования и регулирования рынка труда в Республике Таджикистан): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Г.Г. Саломова. – Душанбе, 2006. – С.17.

оварда шаванд, ки ба субъектҳои иқтидори меҳнатӣ истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатиро имкон диҳанд.⁴³

4) Даҳолати бенатиҷа ё сусти мақомоти давлатӣ ба ҳалли равандҳои тақсимотӣ, инчунин номуайяни танзими давлатӣ. Даҳлате, ки ба сифати кафил оид ба риояи шартномаҳои меҳнатӣ баромад меқунад, дар гузаштаи наздик худ вайронкунандай фаъоли онҳо (таъхир додани кӯмакпулӣ барои бекорӣ, маоши буҷетӣ) мегардад. Муносибати давлати муосир ба танзими даромади меҳнатии аҳолӣ ба афзоиши фарқи даромадҳо ва ноустувории иҷтимоӣ мусоидат меқунад. Чунин унсури ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, мисли андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат ба сатҳи зисту зиндагонии мардум мувофиқат намекунад.

5) Музди меҳнат ҳамчун зуҳуроти нарҳи меҳнат ва чун институти муҳими иқтидори меҳнатӣ суст амал меқунад. Дар аксари соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ (маориф, тандурустӣ, илм ва ғайра) аз сабаби паст будани сатҳи музди меҳнат то ҳол масъалаи норасоии кадрҳои баландихтисос ба назар мерасад.

6) Иқтидори меҳнатии муосири минтақа ва дар маҷмуъ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сатҳи баланди машгулии ба қайд гирифтанашуда фарқ меқунад.

7) Муносибатҳои меҳнатии ба қайд гирифтанашуда бо фаъолияти муассисаҳои ғайрирасмӣ, ки рафтори коргарон ва корфармоёнро танзим меқунанд, алоқаманд мебошад⁴⁴.

Ҳамин тавр, вижагии ташаккул ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа истифодаи усулҳои қонунгузорӣ ва иқтисодии танзими онро дар назар дорад. Дар ташаккул ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ рушд додани механизмҳои ҳамоҳангсозии бозор, инчунин такомули институтҳои бозори меҳнатӣ зарур мебошад.

⁴³ Ашмаров, И.А. Рынок труда и его особенности в переходной экономике [Текст] / И.А. Ашмаров // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Экономика. Информатика. – 2009. – № 9 (64). – С. 59.

⁴⁴ Розмаинский, И.В. Теория генезиса и функционирования рынка Хайека и крах экономических реформ в России 1990-х годов [Текст] / И.В. Розмаинский // Теория и практика социально-экономических реформ: тезисы науч. конф. – СПб., 1997. – Ч. 1. – С. 8.

Хулосаҳои боби яқуми рисола

Ҳамин тавр, дар асоси таҳқиқи назарияйӣ ва методологии идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

1. Мағҳуми “иқтидори меҳнатӣ” дар адабиёти илмӣ солҳои 80-уми асри XX ҳамчун категорияи нави иқтисодӣ пайдо шуд. Назарияи иқтидори меҳнат то ҳол пурра ташаккул наёфтааст, дар байни муҳаққиқон ягонагии комили ақидаҳо оид ба асосҳои концептуалии он мавҷуд набуда, мавқеи иқтидори меҳнатӣ дар силсилаи категориявии мағҳумҳои дигари иҷтимоию иқтисодӣ муайян карда нашудааст.

Бинобар ин, олимони ватанию хориҷӣ дар асарҳои илмии худ усул ва ҷанбаҳои муҳталифи назариявиро истифода мебаранд, ки мундариҷаи иқтисодии иқтидори меҳнатиро ҳамчун объекти идоракунӣ баён мекунанд.

Консепсияҳои асосиро, ки идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа такя менамояд, муқарраротҳои назарияи К.Маркс, А.Люис, Ч.М.Кейнс ташкил менамоянд.

2. Дар асоси таҳлили шарҳҳои гуногуни мазмуни иқтидори меҳнатӣ баёни таърифи муаллифи диссертатсия пешниҳод карда мешавад. Ба ақидаи мо “иқтидори меҳнатии минтақа – маҷмӯи имкониятҳои аҳолии қобили меҳнати минтақа мебошад, ки дар асоси ҳувияти (менталитет) аҳолӣ, ҳусусиятҳои рушди таърихии минтақа ва ғайра ташаккул ёфтааст”.

Таърифи муаллифии мазкур мазмуни иқтисодии иқтидори меҳнатии минтақаро ғанӣ гардонида, чунин ҳусусиятҳо дорад: Якум, категорияи “иқтидори меҳнатӣ” вобаста ба шарту шароити иқтисодиёти вилояти Суғд муайян карда мешавад. Дуюм, таърифи муаллифӣ ба назарияи нави институтионалӣ асос ёфта, дар он аҳамияти асосиро муҳити институтионалӣ, ё худ институтҳо пайдо менамоянд. Сеюм, ин варианти таърифи “иқтидори меҳнатӣ” ба давраи ташаккулёбии идоракуни иқтисодиёти минтақа хос мебошад, зоро дар айни ҳол механизми

идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суғд марҳилаи ибтидоиро паси сар карда истодааст.

3. Аз давраи пайдо шудани категорияи иқтисодии “иқтидори меҳнатӣ” муаммои баҳодиҳии умумӣ бо назардошти на танҳо хусусиятҳои воқеии он, балки захираву имкониятҳои эҳтимолӣ, то ҳол кушода мебошад. Дар асоси ба низом даровардани усулҳои арзёбии иқтидори меҳнатии минтақа, мо ба чунин хулоса омадем, ки истифодаи усули омехтаи баҳодиҳӣ бо муттаҳид намудани нишондиҳандаҳои сифатӣ ба мақсад мувоғиқ мебошад. Ин усули баҳодиҳии иқтидори меҳнатӣ имконияти муайян намудани нишондиҳандаҳои зарури минтақаро фароҳам меорад.

4. Заминаи институционалии ташаккул ва идоракуни иқтидори меҳнатии минтақаро институтҳои расмӣ ва ғайрирасмии мавҷудаи он ташкил менамоянд. Ба институтҳои расмии танзими муносибатҳои меҳнатӣ конститутсия, кодексҳо, қонунҳо, санадҳои меъёрию ҳукуқӣ доҳил шуда, асоси фаъолияти субъектҳои иқтисодиро дар ин самт ташкил менамоянд. Институтҳои ғайрирасмии муносибатҳои меҳнатӣ дар минтақа бошад, ба дину оин, анъанаҳо, рафтори хоси ҷомеа вобаста мебошад. Дар асоси омӯзиши муҳити институционалии бозори меҳнати вилояти Суғд мо чунин хулоса намудем, ки ҳиссаи асосиро дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ институтҳои расмӣ ташкил менамоянд. Аз ин рӯ, дар бозори меҳнат ва дар самти истифодаи иқтидори меҳнатии минтақа “қоидай бозӣ” - ро давлат муқаррар намуда, танзими онро ба роҳ мемонад, зоро ин бевосита бо сиёсати иҷтимоии давлат алоқаманд аст.

БОБИ 2. ХУСУСИЯТХОИ ТАШАККУЛ, ҲОЛАТ ВА САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ ВИЛОЯТИ СУҒД

2.1. Ташаккул ва истифодабарии иқтидори меҳнатии вилояти

Суғд: хусусият ва муаммоҳо

Дар шароити муосир ҳама гуна иқтидорҳо новобаста аз меҳнатию моддӣ ва ё молиявӣ ба ташаккулу истифода ва ҳамзамон татбиқи самаранок ниёз дорад. Дар акси ҳол, иқтидорҳо ғайрисамаранок истифода шуда, натиҷаи дилҳоҳ ба даст овардан ғайриимкон мегардад. Истифодаи дурусти иқтидори меҳнатӣ низ метавонад ба тараққиёти иҷтимоиу иқтисодии давлат ва минтақаю ҳудудҳои маъмурии он ҳамчун омили мусбат таъсиррасон бошад.

Ташаккул ва самтҳои истифодабарии иқтидори меҳнат дар вилояти Суғд чун дигар ҳудудҳои маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои хоси худро дорад. Барои баррасии хусусиятҳои ташаккул ва самтҳои истифодабарии иқтидори меҳнат дар минтақа ба мадди назар гирифтани омилҳо ва усулҳои арзёбие зарур мебошанд, ки дар доираи қисми назариявии кори диссертатсионӣ таҳқиқ шудаанд. Арзёбии вазъи муосир, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнат дар сатҳи минтақа ба фаъолияти низоми институтҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо такя менамояд, ки тамоюли ҳаракати меҳнатро пешакӣ муайян мекунанд. Субъектҳои истифодабаранда ва арзёбиқунандаи иқтидори меҳнатӣ дар минтақа муассисаҳои давлатии зерин мебошанд:

- марказҳои шугли аҳолӣ;
- шуъбаҳои кадрҳои корхонаҳо ва ташкилоту фондҳои мақсадноки давлатӣ;
- мақомоти омор ва иттилооти оморӣ.

Зикр кардан зарур аст, ки давлат иқтидори меҳнатиро тавассути воситаву афзорҳои дар ихтиёр доштааш танзим менамояд. Вале, асоси

танзими давлатии иқтидори меҳнат бояд ба принсипҳои бозор, монанди талабот ва пешниҳоди иқтидори меҳнат дар бозори меҳнат, асос ёфта бошад. Тамоюли шумораи аҳолӣ ва иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 2.1 оварда шудааст.

**Ҷадвали 2.1. – Тамоюли шумораи аҳолӣ ва иқтидори меҳнатӣ дар вилояти
Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар охири сол, ҳазор нафар)**

Нишондиҳанд аҳо	Воҳид и ченак	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021-ум нисбат ба соли 2015
Ҳамагӣ шумораи аҳолӣ дар вилоят	нафар	2511,1	2560,8	2608,5	2657,0	2705,4	2783,0	2823,9	112,5
Дараҷаи рушди аҳолӣ	%	100	101,9	101,8	101,8	101,8	102,8	101,5	-
Захираҳои меҳнатӣ дар минтақа	(нафар)	1521,4	1569,5	1598,7	1615,5	1669,2	1630,8	1652,2	108,5
Дараҷаи рушди иқтидори меҳнатӣ	%	100	103,1	101,8	101,0	103,3	97,7	101,3	-
Қувваи корӣ	нафар	809,6	812,8	807,2	815,8	829,0	852,9	890,6	110,0
Дараҷаи рушди қувваи корӣ	%	100	100,3	99,3	101,0	101,6	102,8	104,4	-
Бекории расман эътирофшуда	нафар	10,9	10,8	9,7	8,1	8,9	7,9	7,8	71,5
Дараҷаи рушди бекорӣ	%	100	99,0	89,8	83,5	109,8	88,7	98,7	-
Таноссуби бекорон нисбат ба қувваи корӣ	%	2,7	2,7	2,4	2,0	2,1	1,8	1,8	66,7

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С. 9, 23, 95.

Тавре маълумоти ҷадвали 2.1 шаҳодат медиҳанд, аз 1 январи соли 2022 расман шумораи умумии аҳолии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2823,9 ҳазор нафарро ташкил дода аст. Аз ин миқдор шумораи нафарони қобили меҳнат, ки иқтидори меҳнат дар вилоятро ташаккул медиҳанд, ба 1652,2 ҳазор нафар расидааст, ки 58,5% -и

шумораи умуми аҳолии минтақаро ташкил медиҳад. Дар ин давра шумораи нафарони ба шуғл фарогирифта, ки қувваи корӣ маҳсуб меёбанд, ба 890,6 ҳазор нафар расидааст, ки танҳо 31,5%-и шумораи аҳолиро ташкил мекунад. Инчунин шумораи нафарони расман бекор эътирофшуда дар ин давра ба 8,9 ҳазор расидааст.

Боиси зикр аст, ки сатҳи бекорӣ нисбат ба захираҳои меҳнатии минтақа мутаносибан ба 0,5% ва нисбат ба аҳолии ба шуғл фарогирифта бошад, ба 1,8%, инчунин нисбат ба шумораи умумии аҳолӣ - 0,3%-ро ташкил медиҳад. Чунин соҳтори иқтидори меҳнатӣ дар минтақа дар заминаи ҳудудҳои маъмурии вилоят ташаккул меёбад. Аз ин лиҳоз, нишондиҳандай шумораи аҳолӣ аз рӯи воҳидҳои маъмурию ҳудудии вилояти Суғд, ки иқтидори меҳнатиро дар минтақа ташаккул медиҳад, дар ҷадвали 2.2 низомбандӣ карда шудааст.

Ҷадвали 2.2. – Таносуби нишондиҳандаҳои иқтидори меҳнат дар ҳудудҳои маъмурии вилояти Суғд ба ҳолати 1 январи соли 2021

Воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ	Шумораи умумии аҳолӣ (ҳазор нафар)	Шумораи аҳолии машғули меҳнат (ҳазор нафар)	Шумораи бекорон (нафар)	Ҳиссаи бекорон нисбати шумораи умумии аҳолӣ	Ҳиссаи бекорон нисбати аҳолии машғули меҳнат
н.Айнӣ	91,2	19,4	221	0,002	0,009
н.Ашт	176,3	17,0	385	0,0023	0,024
н.Б.Фафуров	388,6	32,5	284	0,0007	0,0093
ш.Бӯстон	38,4	6,6	267	0,01	0,057
ш.Гулистон	50,2	12,4	409	0,008	0,035
н.Деваштич	182,1	31,5	579	0,004	0,031
н.Зафаробод	77,4	16,7	209	0,0028	0,014
ш.Истиқлол	18,7	1,4	88	0,005	0,073
ш.Истаравшан	288,1	48,6	862	0,002	0,013
ш.Исфара	285,0	32,1	699	0,003	0,029
ш.Конибодом	219,9	23,3	323	0,001	0,018
н.К.Мастҷоҳ	24,4	9,3	241	0,003	0,009
н.Мастҷоҳ	132,5	37,0	386	0,004	0,015
ш.Панҷакент	312,4	51,1	962	0,002	0,014
н.Спитамен	149,7	27,1	357	0,003	0,019
ш.Хӯҷанд	198,7	39,8	952	0,006	0,024
н.Ҷ.Расулов	144,1	24,5	375	0,004	0,022
н.Шаҳристон	446,2	7,5	224	0,006	0,030
Ҳамагӣ	2823,9	438,0	7823	0,003	0,018

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.24,32-40, 102,120.

Маълумоти ҷадвали 2.2 исбот менамояд, ки соли 2021 дар соҳтори нишондиҳандаҳои иқтидори меҳнатӣ дар ҳудудҳои маъмурии вилояти Суғд шумораи бекорон нисбат ба шумораи аҳолии машғули меҳнат дар 2 маҳал (ноҳияҳои Айнӣ ва Кӯҳистони Маҷҷӯҳ) камтар аз 0,1% ва дар 14 маҳалҳои дигари вилоят ба ҳисоби миёна камтар аз 3% ва танҳо дар 2 маҳалли боқимонда (ш. Бӯстон ва ш. Истиқлол) зиёда аз 5%-ро ташкил додааст. Агар ҳиссаи бекоронро нисбат ба шумораи умумии аҳолӣ муқоиса кунем, маълум мегардад, ки танҳо дар шаҳри Бӯстон баробари 1% ва дар 17 ҳудудҳои маъмурии боқимондаи вилоят камтар аз 1%-ро ташкил медиҳад. Дар маҷмуъ, мутобиқи маълумоти омори расмӣ (тавассути арзёбии бекорони дар қайди давлатӣ буда) дар ҳудудҳои маъмурии минтақаи Суғд истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар соли 2021 чунин сурат гирифтааст: ҳиссаи бекорон 1,8%-и шуғли аҳолӣ ва 0,3%-и шумораи умумии аҳолии вилоятро ташкил медиҳанд. Бояд таъкид намуд, ки ин ҳисобу қитоби мо аз рӯи шумораи бекорони расман бақайдгирифташудаи Раёсати Агентии меҳнат ва шуғли аҳолӣ дар вилояти Суғд анҷом дода шудааст. Дар ҳолати ба инобат гирифтани шумораи бекорони ғайри расмӣ шояд, ки ин аҳамияти ин рақамҳо зиёд гардад.

Гарчанде нишондиҳандаи таҳлилӣ муқоисаи нисбӣ дошта бошад ҳам, дар давраи таҳлилӣ шумораи бекорон 7823 нафарро ташкил медиҳад. Ин миқдор метавонад иқтидори меҳнатиро дар вилоят пурра татбиқ карда, дар бозори меҳнат вазъи номутаносиби онро устувор намояд. Ин вазъият намегузорад, то иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнат пурра ба роҳ монда шавад ва ба фикри мо чунин хусусияти шуғл ба назарияи макроиктисодии Ҷ.М. Кейнс мувофиқат мекунад. Ин вазъ ҳатман ба татбиқи иқтидори меҳнатӣ дар минтақа ва ҷумҳурӣ таъсир мерасонанд.

Истифодабарии иқтидори меҳнатӣ дар сатҳи минтақа бояд дар 3 шакл баррасӣ карда шавад:

- дар мувозинат қарор доштани рақобати байни фурӯшандагону харидорони меҳнат;

- мавҷудияти инҳисор дар истифодаи иқтидори меҳнат (корфармо чун монополист амал меқунад);

- мушоҳида шудани монополия дар истифодаи иқтидори меҳнатӣ (вобаста ба кам будани шумораи корманд дар бозори меҳнат бартарӣ доштани кормандон нисбат ба корфармо).

Ҳамкории мутақобила ва самарабахши унсурҳои зикршудаи бозори меҳнат дар самти истифодаи иқтидори меҳнатӣ иҷрои вазифаи асосии минтақаро таъмин менамояд. Маҳз ташкили шароити мусоид барои қонеъ гардондани талабот ва пешниҳоди меҳнат дар бозори меҳнат зарур мегардад, ки истифодаи самарабахши иқтидори меҳнатӣ, фароҳам овардани рақобат ва ҳамкории мутақобили бозор, тафовути музди меҳнат, бо кор таъмин намудани аҳолӣ, ҳалли масоили иҷтимоию иқтисодии бекорон ба он вобаста аст.

**Ҷадвали 2.3. – Талабот ва пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Сүғд
(дар охири сол, нафар)**

Нишондихандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 / 2015
Шахсоне, ки дар ҷустуҷӯи кор қарор доранд	17094	15509	12683	10230	10305	9717	9781	57,2
Тағйирёбӣ бо %	100	90,7	81,7	80,6	100,7	94,3	100,6	-
Шахсоне, ки мақоми бекориро доранд	10938	10809	9652	8118	8940	7906	7823	71,5
Тағйирёбӣ бо %	100	98,8	89,2	84,1	110,1	88,4	98,9	-
Аз ҷумла, занҳо	5404	5471	4687	4004	4265	4009	4165	77,0
Тағйирёбӣ бо %	100	101,2	85,6	85,4	106,5	94,0	103,9	-
Ҷавонон 15-29 сола	8916	7572	6637	5578	5870	5132	4861	54,5
Тағйирёбӣ бо %	100	84,9	87,6	84,0	105,2	87,4	94,7	-
Эҳтиёҷоти корхонаҳо ба кормандон	2220	2019	2407	2599	3571	3042	3428	154,4
Тағйирёбӣ бо %	100	90,9	119,2	107,9	137,3	85,2	112,7	-
Сарбории аҳолии бекор ба 1 вазифаи холӣ	7,7	7,6	5,3	3,9	2,9	3,2	2,8	36,4
Тағйирёбӣ бо %	100	98,7	69,7	73,5	74,3	110,3	87,5	-

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Сүғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Сүғд. – Душанбе, 2022. – С.109.

Баррасии маълумоти ҷадвали 2.3 нишон медиҳанд, ки дар бозори меҳнати вилояти Суғд талабот ва пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ дар давраи таҳлилӣ устувор нест, зоро агар шумораи бекороне, ки дар мақомоти шуғли аҳолӣ ба қайд гирифта шудаанд, дар соли 2021 нисбат ба соли 2015 ба 42,8% коҳиш ёфта бошад, шумораи занон ва ҷавонон низ (мутаносибан, 33,0% ва 45,5%) коҳиш ёфтааст. Бо вучуди ин, шумораи ҷавонони дар ҷустуҷӯи кор қарордошта, бештар коҳиш ёфтааст, яъне 34,2% ҷавонон дар давраи мавриди таҳлил соҳиби ҷойи кор шудаанд. Ба ибораи дигар, афзоиши ҳаҷми иқтидори меҳнат, таносуби тақозо ва пешниҳодро дар бозори меҳнат вайрон карда, номувозинатӣ ва зиддияти талаботу пешниҳодро ба миён овардааст, ки тезутунд гаштани он метавонад ба буҳрони бозори мазкур замина гардад.

Зикр бояд кард, ки дар айни замон дар вилояти Суғд тибқи дархостҳои корхонаҳо дар соли 2021 эҳтиёҷ ба коргарон нисбат ба соли 2015 то 54,4% афзоиш ёфтааст. Вале муҳоҳидаҳо дарак медиҳанд, ки қисми зиёди занону ҷавонон бо сабабҳои гуногун ба Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Қазоқистон ва давлатҳои дигар-хориҷаи дурӯз наздик бо мақсади муҳоҳирати меҳнатӣ сафар кардаанд. Сабабҳои асосии муҳоҳирати аҳолӣ ба хориҷи кишвар дар солҳои охир муҳталиф мебошанд ва пеш аз ҳама, кӯчидани сокинони вилоят ба ҷойи истиқомати доимӣ, мавҷудияти кори дилгиркунанда ва низоъҳои кормандон, сатҳи пасти музди меҳнат, ки шуғли пурмаҳсулро таъмин карда наметавонад, мушкилоти рушди вазифавӣ (карьера) дар ташкилоту корхонаҳои минтақа, шароити вазнини кор ва гайра аз қабили сабабҳои муҳим буда метавонанд. Чунин вазъият бар хилофи принсипҳои “инсондӯстӣ” ва “ватандӯстӣ” мебошад, аммо шиддатнокии иқтидори меҳнатии минтақаро то андозае коҳиш медиҳад.

Аз ин рӯ, вазъи қунунӣ ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати минтақа ба мувозинати рақобат барои ҳариду фурӯши қувваи корӣ ва бо ин васила, барои ба даст овардани даромади пулӣ ба аҳолӣ имкон медиҳад. Ин манбаи ба даст овардани дигар молу хизматрасонӣ

заминаи моддии таҷдиди иқтидори меҳнатӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, истифодаи самарабаҳши иқтидори меҳнатии вилояти Суғд вазифаи иҷтимоиро низ ичро карда, ба даромади аҳолӣ таъсир мерасонад ва дар доираи татбиқи сиёсати иқтисодии давлат ва барномаҳои қабулгардидаи давлатӣ оид ба идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа қарор дорад.

Ҳамин тариқ, дар “Стратегияи давлатии идоракуни бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020” банақшагирии сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи дарозмуддат бо мақсади таъмини рушди иқтисодӣ ва мусоидат ба афзоиши шугли аҳолӣ, яъне самаранок истифода бурдани иқтидори меҳнатӣ муайян карда шудааст. Дар стратегияи мазкур афзалияти минтақавӣ ва миллӣ дар минтақаҳо тасниф шудаанд:

- 1) вусъат додани шугли пурмаҳсул;
- 2) рушди иқтидори меҳнатии чандир ва дастрас барои умум;
- 3) такмили механизми танзими иқтидори меҳнатӣ дар сатҳи минтақа;
- 4) рушди шарикии иҷтимоӣ ва ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ барои ҳалли муаммоҳои иқтидори меҳнатӣ⁴⁵.

Истифодаи иқтидори меҳнатии вилояти Суғд вобаста ба табиити ташаккулу татбиқи ин омили истеҳсолот хусусиятҳои ба ҳуд хосро дорад:

- дар аввал ҳангоми истифодаи иқтидори меҳнатӣ мувозинат вуҷуд надорад, яъне корфармо монополисти иқтидори меҳнатӣ дар минтақа мебошад;
- коргар ва қобилияти меҳнатии ў чун дигар молу арзишҳо гун шуда наметавонанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки коргар агар кори корфармо пешниҳодкарدارо ичро нақунад, даромади ҳудро аз даст медиҳад, ки барои рӯзгузаронии аъзои ҳочагии хонаводагӣ хеле зарур аст;
- корманд “пойбанд” мебошад ва қобилияти меҳнатию салоҳияти қасбии ў асосан ба иқтидори меҳнатии минтақа мутобиқ карда шудааст.

⁴⁵ Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. – Душанбе, 2011. – 61 с.

Ҳамзамон, дар минтақа истифодаи иқтидори меҳнатӣ гирдгардиши меҳнату сармоя ва молҳоро таъмин мекунад. Корфармоён (давлат, ширкатҳо ё хоҷагиҳо) субъекти истифодабарандай иқтидори меҳнатӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин лиҳоз, субъекти истифодабарандай иқтидори меҳнатӣ новобаста аз шакли моликият ҳаҷми талаботро ба иқтидори меҳнатӣ мувофиқи эҳтиёҷоти иқтидори меҳнатии минтақа муайян мекунанд. Шахсони инфиродӣ ва хоҷагиҳои хонаводагӣ, ки ҳоҳиши пешниҳод намудан қобилияти меҳнатии худро доранд, пешниҳоди иқтидори меҳнатиро танзим мекунанд.

Нишондиҳандаҳои асосии истифодаи иқтидори меҳнатӣ инҳоянд:

- 1) динамикаи суръати афзоиши МММ;
- 2) сатҳи музди миёнаи номиналӣ ва воқеии меҳнат;
- 3) соҳтори шумораи аҳолӣ, вазни қиёсии иқтидори меҳнатӣ;
- 4) таносуби захираҳои меҳнатӣ ва пурра истифода набурдани иқтидори меҳнатӣ ва сатҳи шуғл;
- 5) нишондиҳандаҳои демографӣ ва ғайра.

Истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ дар бузургии МММ инъикоси худро мейбад. Динамикаи афзоиши МММ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 2.4 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.4. – Динамикаи афзоиши маҷмуи маҳсулоти минтақавии вилояти Суғд

Нишондиҳанда	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
МММ (млн. сомонӣ)	12036,9	14654,8	17510,7	16343,8	20537,1	21621,9	27465,4
бо % ба соли гузашта	104,3	121,7	119,4	104,7	111,9	105,3	127,0

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.11.

Аз маълумоти ҷадвали 2.4 бармеояд, ки дар давраи солҳои 2015-2021 суръати афзоиши МММ дар вилояти Суғд ба ҳисоби миёна 13,5%-ро ташкил медиҳад, ки ин натиҷа бевосита ба истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар минтақа вобаста аст. Аз ин лиҳоз, дар шароити муосир аз як ҷониб иқтидори меҳнатӣ дар минтақа ва истифодаи он яке аз унсурҳои

муҳимтарини иқтисодиёти минтақавии маҳсуб ёфта, самаранокии онро таъмин менамояд. Аз ҷониби дигар, барои аксарияти кормандон новобаста аз истифодабарандагони қувваи корӣ фаъолияти меҳнатӣ манбаи асосии даромад ва соҳаи асосии худамалисозии шахсӣ маҳсуб меёбад.

Ҳангоми баҳодиҳии вазъи қунуни иқтидори меҳнатӣ ва истифодаи он дар минтақа бояд ба назар гирифт, ки вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо дигар минтақаҳои маъмурӣ қишварҳои ИДМ ба муддати хеле тӯлонӣ буҳрони иқтисодию иҷтимоиро паси сар кардааст. Аз ин лиҳоз, яке аз ҳусусиятҳои муҳимми фарқунандаи ташаккули иқтисоди бозорӣ дар минтақа ва ҷумҳурӣ буҳрони трансформатсионӣ (табдилшавӣ, тағйирот) мебошад. Ин нуқтаи назарро таназзули якбораи истеҳсоли маҳсулот, коҳиш ёфтани сатҳи МММ дар минтақа дар даҳсолаи аввали гузариш ба иқтисоди бозорӣ исбот менамояд, ки дар доираи зербоби мазкур мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

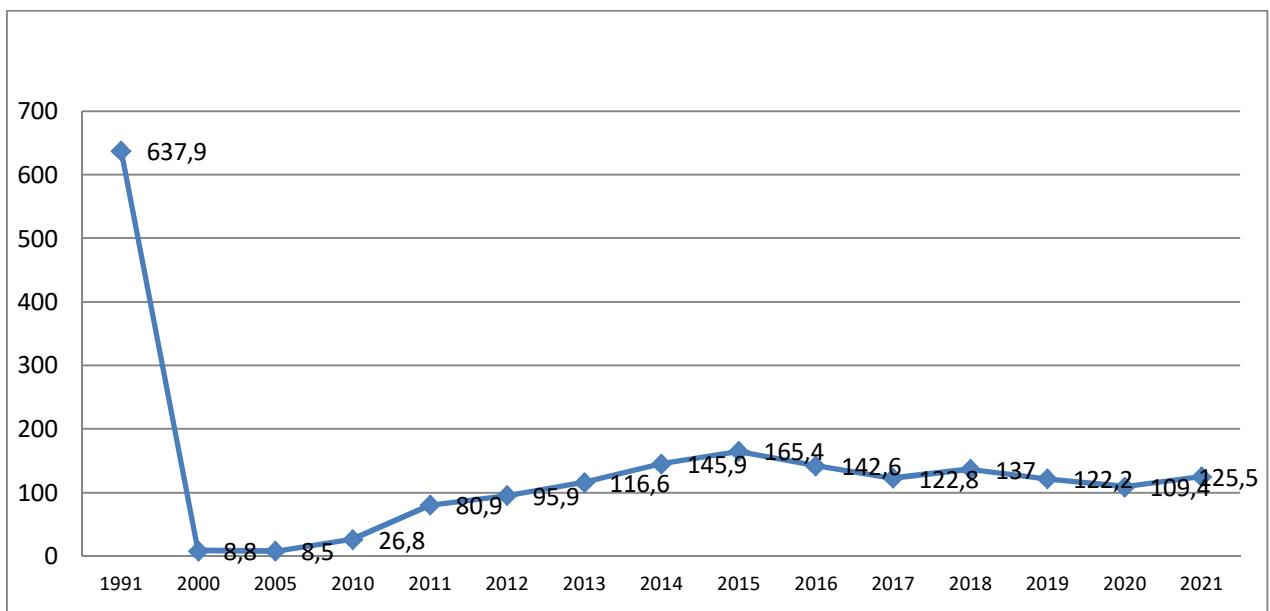
Дар асоси нуқтаҳои зикршуда метавон иброз дошт, ки арзёбии вазъи муосири иқтидори меҳнатӣ дар минтақа яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Қайд кардан зарур аст, ки муваффақият ё нокомии раванди гузариши иқтисодиётро ба низоми иқтисоди бозорӣ аз рӯи сатҳи зиндагонии мардум баҳо додан имконпазир аст. Ҳанӯз дар соли 1996 мутахассисони Бонки умумиҷаҳонӣ дар “Ҳисбот оид ба рушди ҷаҳонӣ дар соли 1996”, ки аз ҷониби ин ниҳоди байналхалқӣ таҳия ва нашр гардидааст, 4 омилеро муайян карда буданд, ки ба вазъи иқтидори меҳнатӣ дар минтақа, истифодаи он ба сатҳи зиндагӣ, шуғл ва соҳтори имтиёзҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонанд⁴⁶:

- 1) Афзоиши нобаробарӣ дар тақсимоти даромад ва сарват;
- 2) Мавҷудият ё набудани рушди иқтисодӣ;
- 3) Сафарбаркуни иқтидори меҳнатӣ;

⁴⁶ Доклад о мировом развитии – 1996. [электронный ресурс]. URL: C:/Users/Gateway/Downloads/annual-report-1996-russian.pdf (дата обращения: 11.10.2021 г.)

4) Вазъи иҷтимоии пиронсолон ва камбизоатон.

Омилҳои зикршуда, ки мутахассисони Бонки умуничаҳонӣ тасниф кардаанд, ба ҳолати кунунӣ ва истифодабарии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа, инчунин, оқибатҳои манфии давраи иқтисоди гузариш ва музди меҳнати нисбатан паст таъсир расонидаанд. Боиси зикр аст, ки минбаъд, яъне пас аз соли 2000 иқтисодиёти вилояти Суғд тадриҷан эҳё мешавад, идоракунии самараноки иқтидори меҳнатӣ амалӣ шуда, такмил меёбад. Истифодаи самараноки иқтидори меҳнатиро аз рӯйи ҳаҷми музди меҳнати кормандон дар минтақа арзёбӣ кардан мумкин аст. Вале, агар суръати афзоиши ММД-ро дар миқёси ҷумхурӣ ва вилоят, инчунин динамикаи арзиши ибтидоии ҳисобшудаи музди меҳнат муқоиса кунем, пас дар миқёси вилоят ва дар сатҳи ҷумхурӣ тамоюли коҳишёбӣ ба мушоҳида мерасад.

Диаграммаи 2.1. – Музди меҳнати миёнаи номиналии кормандон дар вилояти Суғд ва Ҷумхурии Тоҷикистон барои солҳои 1991-2021 (дар як моя)

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумхурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.118-124.

Зикр кардан бамаврид аст, ки баррасии нишондиҳандаҳои марбут ба тамоюли музди меҳнати кормандон дар он аст, ки арзёбии сатҳи зиндагии мардум тавассути ин нишондиҳанда амалӣ карда мешавад. Зеро дар гузашта ва дар шароити муосир низ бештар аз нисфи даромади аҳолии минтақа ва ҳатто қишварро даромад аз фаъолияти меҳнатӣ

ташкил медиҳанд. Истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ дар минтақа ба вазъи имрӯзai даромади аҳоли дар шакли музди меҳнат вобаста мебошад.

Маълумоти диаграммаи 2.1 аз якбора коҳишёбии сатҳи музди меҳнати миёнаи кормандон дар минтақа гувоҳӣ медиҳад, ки барои як моҳ ҳисоб шудааст. Зоро агар ба диаграмма назар қунем, маълум мегардад, ки музди меҳнати кормандон аз 637,9 доллари ИМА то 125,5 доллари ИМА, яъне зиёда 5 маротиба коҳиш ёфтааст. Гарчанде аз соли 2010 то соли 2015, тибқи маълумоти диаграммаи 2.1 як андоза боло рафтани сатҳи музди миёнаи моҳонаи кормандони кироя ба назар мерасад, vale ин ба устуворшавии вазъи сиёсӣ дар ҷумҳурӣ, эҳёи фаъолнокии корӣ ва истифодабарии самараноки иқтидори меҳнатӣ дар минтақа алоқаманд аст. Аммо, чи хеле ки аз маълумоти диаграммаи 2.1 мушоҳида мешавад, аз соли 2018 то охири соли 2020 музди меҳнати миёнаи номиналии корманд, ки барои як моҳ ҳисоб шудааст, коҳиш ёфта, дар соли 2021 баръакс афзоши ин нишондиҳанда ба ҷашм мерасад.

Барои арзёбии самараи истифодаи иқтидори меҳнатӣ метавон музди миёнаи меҳнатро аз рӯи навъҳои фаъолияти иқтисодӣ дар минтақа баррасӣ намуд. Ин имкон медиҳад, то навъҳои фаъолияти иқтисодие муайян карда шаванд, ки арзиши баланди истифодаи иқтидори меҳнатӣ доранд. Бо ин мақсад нишондиҳандаҳои музди миёнаи меҳнат аз рӯйи навъҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вилояти Суғд, ки барои арзёбии самараи иқтидори меҳнатӣ зарур мебошанд, дар ҷадвали 2.5 низомбандӣ шудааст.

Тавре рақамҳои дар ҷадвали 2.5 низомбандишуда шаҳодат медиҳанд, музди миёнаи меҳнат дар вилояти Суғд дар соли 2021 - 1418,81 сомониро ташкил додааст. Ин нишондиҳанда қиёсан бо маълумоти соли 2015 зиёда аз 2 маротиба афзоиш кардааст. Зоро музди миёнаи меҳнат дар вилоят соли 2015 ба 696,8 сомонӣ баробар аст. Агар ба динамикаи музди миёнаи меҳнат аз рӯйи навъҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вилояти

Суѓд назар намоем, маълум мегардад, ки музди миёнаи меҳнат дар соҳаи истихрочи маъдан хеле назаррас буда, соли 2021 ба 3109,9 сомонӣ расидааст, ки нисбат ба музди миёнаи меҳнат ҳамаи соҳаҳо бештар аз 1 баробар зиёд мебошад. Мавқеи дуюм ва сеюмро мутаносибан соҳаи соҳтмон ва нақлиёт ишғол менамоянд. Вале музди миёнаи меҳнат дар ин соҳаҳои иқтисодӣ аз соҳаи истихроҷ камтар аст. Агар ба музди миёнаи меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ назар намоем, нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодӣ нишондиҳандай хеле камтар дошта, дар соли 2021 ба 695,2 сомонӣ баробар шудааст. Ин нишондиҳанда 22,4 фоизи музди миёнаи меҳнат дар соҳаи истихрочи маъданро ташкил дода, 49,0 % музди миёнаи меҳнатро дар вилояти Суѓд ташкил кардааст. Аз таҳлили мазкур хулоса метавон баровард, ки даромади баланд аз истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суѓди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи истихрочи маъдан мушоҳида шуда, даромади пасттарин дар соҳаи кишоварзӣ, даромаднокии миёна дар соҳаи соҳтмону нақлиёт мушоҳида мегардад.

Чадвали 2.5. – Динамикаи музди миёнаи меҳнат аз рӯйи навъҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вилояти Суѓд, барои солҳои 2015-2021 (сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ	696,80	774,23	1012,87	1072,28	1182,69	1236,26	1418,81
Тағиیرёбӣ бо %	100	111,1	130,8	105,8	110,2	104,5	114,7
Соҳаи истихрочи маъдан	1879,41	2169,78	2477,12	2649,46	2871,09	2676,03	3109,92
Кишоварзӣ	242,17	274,94	531,85	544,43	584,26	598,59	695,19
Тағиирёбӣ бо %	100	113,5	193,4	102,3	107,3	102,4	116,1
Нақлиёт	1026,79	1145,75	1367,86	1216,56	1419,17	1332,38	1536,38
Тағиирёбӣ бо %	100	111,5	119,3	88,9	116,3	93,8	115,3
Соҳтмон	1899,03	1766,79	1442,22	1570,43	1690,14	1672,97	1948,16
Тағиирёбӣ бо %	100	93,0	81,6	108,8	105,9	98,98	116,4

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суѓд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суѓд. – Душанбе, 2022. – С.146-147.

Зарур мешуморем, ки барои арзёбии вазъи истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суѓд муқоисаи музди миёнаи меҳнати минтаҳаҳои

кишвар низ амалӣ карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки баробари арзёбии самараи истифодай иқтидори меҳнатӣ дар минтақаҳо мавқеи вилояти Суғд дар байни минтақаҳои кишвар муайян карда шавад. Барои муқоисаи динамикаи музди миёнаи меҳнат дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти омории дар ҷадвали 2.6 низомбандишиударо баррасӣ менамоем.

Ҷадвали 2.6. – Таносуби музди миёнаи меҳнат аз рӯи маълумоти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (сомонӣ)

Минтақаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбати 2015
ш. Душанбе	1526,64	1619,53	1800,53	1935,30	2040,49	2080,81	2282,97	756,33
бо %	100	106,0	111,1	107,4	105,4	101,9	109,7	49,5
вилояти Хатлон	645,05	714,13	843,39	913,30	998,54	1053,78	1143,19	498,14
бо %	100	110,7	118,1	108,2	109,3	105,5	108,5	77,2
вилояти Суғд	696,80	774,23	1012,87	1072,28	1182,69	1236,26	1418,81	722,01
бо %	100	111,1	130,8	105,8	110,2	104,5	114,8	103,6
ВМҚБ	701,53	796,24	917,03	1034,72	1200,35	1347,36	1459,28	757,75
бо %	100	113,5	115,1	112,8	116,0	112,2	108,3	108,0
НТҶ	832,24	901,81	968,57	1038,24	1120,09	1192,85	1274,72	442,48
бо %	100	108,3	107,4	107,1	107,8	106,5	106,8	53,2

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.136.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 2.6 бармеояд, соли 2021 аз рӯи ҳаҷми музди миёнаи меҳнат дар минтақаҳои кишвар мавқеи аввалро ш. Душанбе ишғол намуда, ВМҚБ ва вилояти Суғд мутаносибан дар мақоми дуюму сеюм қарор доранд. Аз рӯи ин нишондиҳанда мақоми ҷорум ва панҷумро НТҶ ва вилояти Хатлон ишғол менамоянд, ки дар ин минтақаҳои кишвар нисбат ба ш. Душанбе музди миёнаи меҳнат беш аз 1000 сомонӣ камтар аст. Вале агар ба суръати афзоиши музди миёнаи меҳнат назар намоем, дар соли 2021 нисбат ба соли 2015 байни минтақаҳои кишвар афзоиши бештари нишондиҳандаи мазкур дар ВМҚБ ба мушоҳида мерасад, ки 108,0 % -ро ташкил карда аст. Афзоиши музди миёнаи меҳнат дар давраи таҳлилӣ дар вилояти Суғду Хатлон

мутаносибан 103,6% ва 77,2%-ро ташкил медиҳад. Бо такя ба ин тамоюл қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз ҳаҷми зиёди музди миёнаи меҳнат дар ш. Душанбе суръати афзоиши музди миёнаи меҳнат дар шаҳри мазкур дар муқоиса бо дигар минтақаҳо дар давраи таҳлилий афзоиши камтар дорад.

Аз таҳлили гузаронида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар минтақаҳои сатҳи рушди музди миёнаи меҳнат зиёдбуда фаъолнокии иқтисодӣ нисбат ба минтақаҳои дигар фаъолтар аст. Бо ибораи дигар, дар минтақаҳои афзоиши сатҳи музди меҳнат баланд буда, истифодаи бештар самарабахш иқтидори меҳнатӣ ба мушоҳида мерасад.

Ба далелҳои ин хулоса мавҷудияти чунин хусусиятҳо асос шуда метавонанд:

- 1) сатҳи баланди ҷалби сармоя, аз ҷумла сармоягузориҳои хориҷӣ;
- 2) мавҷудияти имконоти нисбатан васеъ дар бозори мол ва хизматрасонии минтақа;
- 3) тавозуни ҷойгиронии қувваҳои истеҳсолкунанда ва иқтидори меҳнатӣ (корхонаҳои саноатӣ, энергетика, инфрасоҳтори пешрафтаи саноатӣ ва гайра);
- 4) мавҷудияти сарҳадҳои умумӣ ва равобити ҳамгирии рушдёфта (дар вилояти Суғд - Қирғизистон ва Ӯзбекистон; дар вилояти Ҳатлон - Афғонистон; дар ВМҚБ - Афғонистон).

Ҳамзамон, музди меҳнат нишондиҳандаи муҳимми истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ дар минтақа мебошад. Дар ин самт ғалат намекунем, агар ибрози назар намоем, ки андозаи музди меҳнат як навъ барометри фаъолияти иқтисодии аҳолӣ ва афзору воситаи арзёбии истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ дар минтақа аст.

Зикр кардан зарур аст, ки вазъи имрӯзai иқтидори меҳнатӣ дар минтақа ва динамикаи музди миёнаи меҳнати барои як моҳ ҳисобшуда дар бораи вазъи воқеии сатҳи зиндагии аҳолии минтақа тасаввуроти пурра дода наметавонад. Ба ин мақсад зарурати муқоиса намудани динамикаи тағиyrёбии музди меҳнати номиналию воқеӣ ва муайян

кардани дараҷаи фарқи байни онҳо дар минтақа лозим меояд. Барои муайян кардани фарқи байни музди меҳнати номиналӣ ва музди меҳнати ҳақиқӣ, динамикаи ин навъҳои музди меҳнатро дар заминай маълумоти омории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар диаграммаи 2.2 нишон медиҳем.

Диаграммаи 2.2. – Динамикаи музди меҳнати номиналӣ ва ҳақиқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2013 ба 100% баробар аст)

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.132.

Тавре аз маълумоти низомбандишуда дар диаграммаи 2.2 аён мегардад, фарқи байни нишондиҳандаҳои музди меҳнати номиналӣ ва ҳақиқии аҳолӣ аз соли 2013 тадриҷан афзоиш меёбад. Агар дар соли 2021 дар миқёси кишвар музди меҳнати номиналӣ нисбат ба нишондиҳандаи соли 2013 беш аз 2,2 маротиба афзуда бошад, музди меҳнати ҳақиқӣ танҳо 87,3% зиёд шудааст. Зикр кардан зарур аст, ки дар солҳои 2019 ва 2020 коҳишёбии назарраси музди меҳнати ҳақиқӣ ба мушоҳида мерасад. Ин гувоҳӣ медиҳад, ки самараи истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар солҳои зикршуда назаррас коҳиш ёфтааст. Инчунин сатҳи назарраси таваррум маҳз дар ҳамин давра ба вучуд омада, рағбати кормандони кироя барои фаъолият дар бозори меҳнати дохилӣ поён меравад. Чунин ҳолат маҳз ба фарқи назарраси музди меҳнати ҳақиқӣ ва номиналии кормандони кироя вобаста аст, ки майли фурӯши кувваи корияшон дар бозори дохилӣ

кохиш ёфта, ба муҳоцирати меҳнатӣ рӯй меоранд. Ба назари мо, дар солҳои 2019 ва 2020 фарқи назаррас доштани сатҳи рушди музди меҳнати номиналӣ ва ҳақиқӣ дар кишвар ва минтақаҳои он ба бемории COVID – 19 ва тамоюлҳои носозгор дар иқтисоди миллӣ вобаста аст.

Дар заминаи баррасии маълумоти диаграммаи 2.2 чунин ибрози назар кардан мумкин аст. Музди меҳнат яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми иҷтимоию иқтисодии ҳолат ва истифодабарии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа маҳсуб ёфта, ҳам барои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳам пешрафти ҷанбаҳои сиёсии ҷомеа аҳамият дорад. Агар афзоиши ин нишондиҳанда ба “печутоб ҳӯрдани иқтисодиёт аз таваррум” мусоидат кунад, пас коҳишёбии музди меҳнат барои ҷилавгирӣ аз талаботи маҷмӯӣ дар иқтисодиёт метавонад такони ҷиддӣ дихад;

Ҳолати истифодаи иқтидори меҳнатиро дар минтақа ва умуман Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намуда, бояд зикр намуд, ки дар давраи солҳои 1992-1998 барои аҳолӣ мушкелтарин давра буд, зеро иқтидори меҳнатӣ зери таъсири омилҳои зиёд пурра истифода нашудааст. Дар ин давра коҳиши нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба мушоҳида расида, сатҳи камбизоатӣ дар вилояти Суғд ва ҷумҳурий то ба 80% расидааст. Зикр бояд кард, ки якбора коҳишёбии истеҳсолот дар давраи қандашавии муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ шадидтар шуд, боиси афзоиши нобаробарии даромад ва камбизоатӣ дар кишвар гардид.

Муҳаққиқоне, ки мушкилоти иқтисоди бозориро меомӯзанд, аксар вақт афзоиши иқтисодиётро чун нишондиҳандаи вазъи кунунӣ ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар минтақа мешуморанд. Аз ин лиҳоз коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволӣ ба рафъи номутавозин будани иқтидори меҳнатӣ мусоидат мекунад.

Дар раванди таҳқиқи сабабҳое, ки ба вазъи кунунӣ, истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар минтақа таъсир мерасонанд, якчанд омилҳоро тасниф кардан имконпазир аст. Ба ин омилҳо мансубанд:

1. Вазъи иқтисодиёт (тараққиёт ё таназзул). Вобаста ба вазъи иқтисодиёт дар шароити мусир ҳолати истифодабарии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа ва вазъи бозори меҳнат метавонад дар ҳолати норасой ва ё мувозинат қарор гирад.

2. Сохтори соҳавии иқтисодиёт. Ба истифодаи иқтидори меҳнатӣ ва вазъи бозори меҳнат дар минтақа, шуғли иқтидори меҳнатӣ дар сохтори хоҷагии халқ таъсир мерасонад. Бояд гуфт, ки ҳиссаи зиёди кормандон дар хоҷагии қишлоқи минтақаҳои кишвар фаъолият мебаранд.

3. Дараҷаи пешрафти заминаи техникӣ. Зикр кардан зарур аст, ки ҳадафи эълоншуда дар роҳи саноатикуонии босуръат ба даст овардани сатҳи баланди илмию техникро пешбинӣ мекунад, ки ин имконияти пурра истифодашавандай иқтидори меҳнатиро пешбинӣ менамояд.

Бо назардошти суханҳои боло, иқтидори меҳнатии вилояти Суғдро дар асоси маълумоти низомбандишуда дар ҷадвали 2.7 муайян менамоем.

Ҷадвали 2.7. – Иқтидори меҳнатии вилояти Суғд (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи қувваи корӣ	802,9	815,7	809,6	812,8	807,2	815,8	829,0	852,9	890,6
Тағиیرёбӣ бо %	100	101,5	99,2	100,3	99,3	101,0	101,6	101,9	104,5
Аҳолии машғул	791,5	804,8	798,7	802,0	797,5	807,7	820,1	845,0	882,8
Тағиирёбӣ бо %	100	101,6	99,2	100,4	99,4	101,2	101,5	103,0	104,5
Сатҳи иштирок дар қувваи корӣ	98,5	98,5	98,6	98,6	98,7	99,0	98,9	99,1	99,1

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.94.

Аз маълумоти ҷадвали 2.7 бармеояд, ки шумораи нафароне, ки қувваи кории минтақаро дар соли 2021 ташаккул медиҳанд, ба 890,6 ҳазор нафар баробар мебошад. Шумораи аҳолии машғули меҳнат бошад, 882,8 ҳазор нафарро ташкил дода, сатҳи иштироки аҳолии қобили меҳнат дар қувваи корӣ ба 99,1% баробар шудааст, ки нишондиҳандаи назаррас аст. Ин вазъ аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳиссаи нафарони дар иқтидори меҳнатиашон истифоданашууда хеле кам буда, 7,8 ҳазор нафар ё 0,9% қувваи кории минтақаро ташкил кардааст. Ин

миқдор аҳолӣ чун бекорон ба истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ дар минтақа таъсири манғӣ мерасонанд.

Ба ақидаи мо сармояи инсонӣ яке аз омили муҳими рушди бозори меҳнат, хусусан иқтидори меҳнатии минтақа ба шумор меравад. Сармояи инсонӣ муносибати тиҷоратии шахсрӯ бо муҳити иқтисодӣ инъикос мекунад ва бояд мисли ҳама гуна захираҳои дигар вазифаи ҷалби даромадро ичро намояд. Мувофиқан, сармояи инсонӣ давраи муайян тақрористеҳсолкуниро дорад ва дар асоси ин изҳорот, мағҳуми категорияи «сармояи инсонӣ»ро ҳамчун захираҳои молиявӣ чунин муайян намудан мумкин аст: Сармояи инсонӣ маҷмӯи номаҳдуни қобилият, захираи дониш, малака ва маҳоратҳои бадастомадаи шаҳрвандоне мебошад, ки дар кишвар сарфи назар аз шаҳрвандӣ кору зиндагӣ мекунанд ва ба ин давлат даромад меорад, ки дар афзоиши иловагии ММД-и кишвар ифода мейёбад, мебошад.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон институтҳои ғайрирасмии сармояи инсонӣ, нисбат ба шакли расмии онҳо устувории бештар доранд.

Бояд қайд намуд, ки ин маънои ноустувории қонунгузориро надорад, балки ташаккул ёфтани онро дар асоси институтҳои ғайрирасмиро мефаҳмонад. Дар назарияи нави институсионалии иқтисодӣ айнан ҳамин муқаррарот яке аз тамоюлотҳои муҳими иқтисодии ҷаҳони мусир мебошад. Дар ҳақиқат институтҳои ғайрирасмӣ, метавонанд бо мурури замон ба институтҳои расмӣ табдил ёбанд. Ин дар асарҳои Норд Дуглас барралло исбот карда шуда буд. Тавре, ки ў қайд менамояд, “институтҳо шакли худро ҳамеша иваз мекунад, то ки муҳити самараноки институсионалӣ ташаккул ёбад”.⁴⁷ Дуглас Норт ин ҷараёнро раванди тағйирёбии институсионалӣ номида, асоси онро дар ташаккулёбии институтҳои нав ва аз байнравии шакли

⁴⁷ Дуглас, Н. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики (Перевод с английского А.Н.Нестеренко Предисловие и научное редактирование Б.З.Мильнера) [текст]: учебник / Н. Дуглас. – М.: Фонд экономической книги «Начало», 1997. – С. 64.

куҳнаи онҳо мебинад. Асоси ташаккулёбии институтҳои нав институтҳои куҳна мебошанд ва айнан дар муқоисаи онҳо шакли нави институтҳо ташаккул меёбад. Дар ин раванд табдилёбии институтҳои ғайрирасмӣ ба расмӣ низ мавқеъи хоса дорад. Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки дар ташаккулёбии институтҳои сармояи инсонии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ раванди табдилёбии институтҳои ғайрирасмӣ ба шакли расмии онҳо ба назар мерасад, зоро устувории онҳо дар ташаккулёбии шахс бештар мебошад. Мисоли ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” мебошад. Асоси ин институти расмиро интитутҳои ғайрирасмӣ ташкил мекунанд.

Боз як далели устувории институтҳои ғайрирасмии сармояи инсонӣ дар таъсири волидайн ба ташаккулёбии шахсияти фарзанд мебошад. Ин масъала чунин ба миён меояд: Якум, аз рӯи урфият интихоби касби фарзанд бо маслиҳати волидайн ҷараён мегирад, дар холатҳои хеле кам, фарзанд мустақилона ояндаи фаъолияти касбии худро интихоб менамояд. Афзалияти ин омил дар он аст, ки волидайн нисбат ба фарзанд ахбороти бештар оид ба ояндаи бозори меҳнат дошта бошанд ва аз рӯи пешгӯикуни худ интихоби касби фарзандро муайян намояд. Аммо ин омил ҷанбаи манғӣ низ дорад, ки дар байнобатнагирифтани имконият ва лаёқияти фарзанд дар ташаккулёбии касбӣ дарҷ мегардад. Бештари холатҳо волиядайн касб ва фаъолияти ояндаи фарзанди худро муайян месозанд, аммо лаёқият, маҳорат ва тавоноии онҳо дар ин ё он соҳаи фаъолияти касбӣ аз ҷониби онҳо ба инобат гирифта намешавад. Ин сабаби пастравии самаранокии сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли афзоиш дорад, аммо он бештар ба давлатҳои хориҷӣ ихроҷ (отток) шуда истодааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар самти маориф таваҷҷӯҳи аҳолии мамлакат зиёд шуда истодааст. Агар дар соли 1991 дар ҷумҳур 69,3

нафар донишҷӯён таҳсил намуда бошанд, дар шароити кунунӣ шумораи онҳо ба 239,5 нафар расидааст. Аз ин ҳиссаи донишҷӯён дар ҳаҷми умумии хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва миёнаи касбӣ низ шаҳодат медиҳад. Дар соли 2021 ҳиссаи донишҷӯён нисба ба хатмкунандагони мактабҳои тухсилоти умумӣ 10,9% ташкил намуд, ки дар соли 1991 ин нишондиҳада ҳамагӣ ба 5,8% баробар буд.

Ҷадвали 2.8. - Нишондиҳандаҳои рушди соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	1991	2000	2010	2021	2021 дар % нисбат ба 1991
Шумораи аҳолӣ ҳазор нафар	5505,6	6264,6	7621,2	9886,8	179,6
Шумораи машғулбудагон дар соҳаҳои маориф, ҳазор нафар	197,0	167,0	180,0	235,0	119,2
аз он ҷумла бо дараҷаи илмӣ: номзади илм доктори илм	1835 226	967 351	896 334	866 322	47,2 142,5
Шумораи хонандагон, ҳазор нафар	1310,2	1504,4	1694,0	2195,6	167,6
Шумораи донишҷӯён, ҳазор нафар	69,3	77,7	151,7	239,5	3,4 маротиб
Таноссуби таҳсилкунандагони мактабҳои миёна ба шумораи таҳсилкунандагони муассисаҳои олии касбӣ	5,3	5,2	8,9	10,9	2 маротиб
Ҳиссаи дар соҳаи маориф машғулбудагон нисбат ба аҳолӣ, бо %	3,6	2,6	2,3	2,3	63,8
Шумораи омӯзгорон бо дараҷаи илмӣ ба сари донишҷӯён: номзади илм доктори илм	0,02 0,003	0,01 0,004	0,006 0,002	0,003 0,001	0,15 33,3

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – С. 10, 67, 46, 53, 83.

Аз рӯи маълумотҳои ҷадвал баъзе тамоюлҳои манфиро низ мушоҳида намудан мумкин аст. Агар дар соли 1991 дар ҷумҳурӣ наздик 200 ҳазор нафар дар соҳаи маориф машғул шуда бошад, дар соли 2021 ин сатҳ қариб тағйир намеёбад ва ин аз рӯи тамоюли рушди шумораи аҳолии мамлакат мутобиқат намекунад. Дар натиҷа ҳиссаи

машғулбадагон дар соҳаи маориф то рафт кам гашта, ҳиссаи машғулбадагон нисбат ба шумораи умумии аҳолӣ дар сатҳи 36% фарқият намудааст, ки ин паст рафтани ҷолибияти соҳаи маорифро дар самти шуғл шаҳодат медиҳад. Аз рӯи баъзе малумотҳои матбуоти даврӣ дар давоми се соли охир 53 ҳазор омӯзгорони макатабҳои таҳсилоти умимӣ аз кор рафтаанд ва сабаби асосии он сатҳи пасти музди маош дар соҳа мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар ҷумҳурӣ шумораи МТУ торафт зиёд мешавад ва ин бо прогресси демографӣ вобастагӣ дорад. Бо зиёд шудани шумораи аҳолӣ талабот ба мактабҳо низ афзоиш ёфта дар соли 2021 дар мамлакат ҳамагӣ 3949 муассисаҳо вучуд доштанд, ки дар онҳо қариб 2,2 млн. хонанда таҳсил меқунанд (ҷадвали 2.9).

Ҷадвали 2.9. – Шумораи муассисаҳо дар соҳаи маориф

Нишондихандаҳо	1991	2000	2010	2021	Дар с.2021 нисбат ба с. 1991
Шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ	3229	3591	3747	3949	122,3
Шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ғайридавлатӣ	-	18	26	42	-
Шумораи муассисаҳои томактабӣ аз он ҷумла	944	502	488	696	73,7
хусусӣ	-	31	45	89	-
Шумораи муассисаҳои миёнаи қасбӣ	43	53	51	79	183,7
Шумораи МТОК	13	30	33	41	3,1 маротиб
Шумораи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии қасбӣ	81	72	66	62	76,5

Сарчашима: Омори солонаи Ҷумҳурӣ Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурӣ Тоҷикистон, 2022. – С. 44, 45, 50, 53, 60.

Афзоиши сармояи инсонӣ дар ҷумҳурӣ маҳсус дар инкишофёбии муассисаҳои таълимии хусусӣ инъикос мегардад. Дар солҳои охир дар миқёси ҷумҳурӣ даҳҳо муассисаҳои томактабӣ ва мактабҳои таҳсилоти умумии хусусӣ ташаккул ёфтанд ва ба онҳо аз ҷониби аҳолӣ талабот зиёд мебошад. Новобаста аз он, ки мактабҳои хусусӣ пулакӣ мебошанд,

волидайн қўшиш мекунад, ки фарзанди ў дар он чо таҳсил гирад, зеро сатҳи сифат дар ин гуна муассисаҳо нисбатан хубтар мебошад.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар давраи истиқлолият ҳоҳиши гирифтани маълумоти олий аз ҷониби аҳолӣ зиёд гаштааст. Аз ин лиҳоз ба мактабҳои олий талабот дар марҳилаҳои ибтидой хеле зиёд буд (ба як ҷои хониш зиёда аз 10 довталаб) ва ин боиси зиёд шудани МТОК гаштааст. Агар дар соли 1991 дар ҷумҳурӣ 13 донишгоҳ ва донишкадаҳо фаълият намуда бошад, имрӯзҳо шумораи онҳо ба 41 адад расидааст. Ин дар навбати худ барои такмили механизми идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа таъсири худро мерасонад, зеро дар зери таъсири зиёдшавии маълумотнокии аҳолӣ сифати иқтидори меҳнатии минтақа афзоиш ёфта, самаранокии истифодаи он таъмин карда мешавад.

Ҳамин тавр, тадқиқотҳо нишон медиҳад, ки таъмини самаранокии истифодаи иқтидори меҳнатии минтақа яке аз вазифаҳои аввалиндарача дар самти ноил шудан ба сатҳи сифатан нави рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба шумор меравад. Барои муайян кардани истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ дар бахшҳо ва соҳаҳои иқтисодиёти минтақа зарур мешуморем, ки нишондиҳандои марбути иқтидори меҳнатии бахшу соҳаҳои иқтисодии вилояти Суғд мавриди таҳқиқ қарор дода шавад. Барои амалӣ намудани ҳадафи мазкур дар ҷадвали 2.10 маълумоти оморӣ низомбандӣ шудааст.

Таҳлили маълумоти ҷадвали 2.10 дарак медиҳад, ки истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар бахшҳо ва соҳаҳои иқтисодӣ тамоюли гуногун дорад. Агар ба нишондиҳандай бахши воқеии иқтисодиёт назар намоем, шумораи кормандон дар соли 2021 дар муқоиса бо шумораи кормандон дар соли 2014 ба андозаи 8,3 % афзуда, 21,9 ҳазор нафарро ташкил додааст. Дар ин давра дар соҳаи коркарди кӯҳии бахши саноатӣ шумораи кормандон то ба андозаи 69,0 % зиёд шуда, дар бахши саноати коркард, баръакс шумораи машғулбудагон то ба 38,8% ё 1,9 ҳазор нафар коҳиш ёфтаанд. Инчунин, дар соҳаи соҳтмон шумораи кормандон дар

давраи таҳлилӣ дар ҳолати коҳишёбӣ қарор дошта, аммо дар бахши хизматрасонӣ ба андозаи 18,9 % ё 24,6 ҳазор нафар кормандон зиёд шудаанд. Ҳамин тавр, тағйирёбии шумораи кормандон дар соҳаи саноат чунин маъно дорад, ки корхонаҳои соҳаи саноат ба таври мӯътадил фаъолият надоранд ва миқдори ҷойҳои корӣ дар соҳаи саноати коркарди кӯҳӣ зимни таъсиси корхонаҳо дар ин соҳа афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 2.10. – Вазъи истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар соҳаҳои гуногуни вилояти Суғд (ҳазор нафар)

Солҳо	Бахши вокей	Тағйирёбӣ бо %	Истиҳроҷи саноати кӯҳӣ ва коркарди кони маъданҳо	Тағйирёбӣ бо %	Саноати коркард	Тағйирёбӣ бо %	Нерӯи барк, газ ва газмииноти об	Тағйирёбӣ бо %	Соҳтмон	Тағйирёбӣ бо %	Бахши хизматрасонӣ	Тағйирёбӣ бо %
2014	261,7	100	5,5	100	26,7	100	4,9	100	4,3	100	129,8	100
2015	256,5	98	7,6	138,1	23,3	87,2	4,8	97,9	4,5	104,6	145,5	112
2016	254,5	99,2	6,9	90,7	23,1	99	4,6	95,8	4,1	91,1	147,4	101,3
2017	255,4	100,3	7,6	110,1	22,1	95,6	4,3	93,4	4,4	107,3	147,3	99,9
2018	258,8	101,3	8,8	115,7	21,6	97,7	4,2	97,6	4,5	102,2	149,4	101,4
2019	271,4	104,8	8,9	101,1	22,0	102,0	3,1	73,8	4,4	97,7	150,1	100,4
2020	281,7	103,8	9,1	102,2	22,4	102,0	3,1	100,0	4,0	90,9	150,7	100,4
2021	283,6	100,6	9,3	102,2	22,3	99,5	3,0	96,7	4,2	105,0	154,4	102,4

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.98.

Бо такя ба таҳлили анҷомдода метавон иброз намуд, ки новобаста ба афзоиши иқтидори саноатии вилояти Суғд иқтидори меҳнатӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳамчун самти муҳимми бахши воқеии иқтисодиёт самара баҳаш истифода намешавад.

Ҳамин тавр метавон зикр кард, ки нишондиҳандаҳои инъикоскунандай ҳолати истифодаи иқтидори меҳнатии вилояти Суғд дар шароити муосир инҳоянд:

- динамикаи суръати афзоиши МММ;
- афзоиши музди миёнаи номиналӣ ва ҳақиқии меҳнат;
- тағйирот ва динамикаи соҳтори шумораи аҳолии минтақа.

2.2. Омилҳои иҷтимоију демографии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа

Истифодаи иқтидори меҳнатӣ ва идоракуни оқилонаи он масъалаи калидӣ дар ҳама гуна низомҳои иқтисодӣ буда, дар шароити иқтисодиёти бозорӣ низ аҳамияти дучанд дорад. Ба истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки ин омилҳоро муҳталиф тасниф мекунанд. Одатан омилҳои идоракуни иқтидори меҳнатиро ба дохирию берунӣ ва инчунин иқтисодию гайрииқтисодӣ тасниф кардан ба матлаб мувофиқ мебошад.

Ба ақидаи муҳақиқи иқтисодшинос Л.В. Лехтянская⁴⁸ омилҳои асосие, ки ба самаранокии ташаккул, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ таъсир мерасонанд, аз ҳамдигар тафовут доранд ва чунин тасниф намудани онҳо дуруст мебошад:

- 1) вазъи умумии иқтисодиёти минтақавӣ;
- 2) афзоиши музди меҳнат;
- 3) афзалият дар баъзе касбҳо ва ё баръакс, паст шудани эътибори бозори меҳнат ба ин ё он касб;
- 4) тағйирёбии вазъи демографӣ дар кишвар ва ё минтақаҳои он;
- 5) тағйирот дар соҳаи фароғати аҳолӣ.

Одатан, омилҳои гайрииқтисодие, ки ба ташаккулу истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ таъсир мерасонанд, аз инҳо иборатанд:

- 1) омилҳои иҷтимоӣ;
- 2) омилҳои фарҳангӣ;
- 3) омилҳои демографӣ;
- 4) омилҳои қонунгузорӣ.

Бо назардошти омилҳое, ки ба ташаккул, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ таъсир мерасонанд, зикр кардан зарур аст, ки ҷанбаи асосии таҳқиқи омилҳои мазкур, омилҳои демографие мебошанд, ки ба талабот ва пешниҳоди меҳнат, инчунин вазъи муҳоҷират дар минтақа

⁴⁸ Лехтянская, Л.В. Факторы, влияющие на функционирование и регулирование рынка труда [Текст] / Л.В. Лехтянская, Т.Г. Римская // Российское предпринимательство. – 2016. – Т. 17. – № 5. – С. 603-608.

таъсир мерасонанд. Ҷанбаҳои демографии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа бештар аз рӯйи шумораи аҳолии доимӣ, сохтори чинсӣ ва синну соли аҳолӣ, инчунин аз рӯйи нақшай нави табиии минтақа муайян карда мешавад.

Ҷанбаҳои демографии ташаккули иқтидори меҳнатии вилояти Суғдро бо зухурот ва равандҳои зерин тавсиф кардан мувофиқи мақсад аст:

1. Афзоиши шумораи умумии аҳолӣ. Тамоюли афзоиши аҳолии вилояти Суғдро аз маълумоти низомбандишуда дар ҷадвали 2.11 мушоҳида метавон кард.

Таҳлили маълумоти ҷадвали 2.11 шаҳодат медиҳад, ки шумораи аҳолии вилояти Суғд тамоюли афзоянда дошта, ҳар сол ба ҳисоби миёна дар ҳаҷми 1,97% зиёд мешавад. Ин аз тадриҷан афзудани иқтидори меҳнатӣ дар минтақа дарак медиҳад.

Ҷадвали 2.11. – Динамика ва шохиси афзоиши шумораи аҳолии вилояти Суғд дар солҳои 2014-2021

Нишондиҳанда	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Аҳолӣ (ҳазор нафар)	2455,5	2511,1	2560,8	2608,5	2657,0	2705,4	2783,0	2823,9
Тағйирёбӣ бо % нисбати солҳо	100	102,2	101,9	101,8	101,8	101,8	102,8	101,5

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.11.

Афзоиши шумораи аҳолии қобили меҳнат тамоюли афзояндаи устуворро доро мебошад. Коҳишёбии сарбории иқтисодии аҳолии қобили меҳнат. Тағйирёбии таркиби синну соли аҳолӣ боиси коҳишёбии тамоюли сарбории иқтисодӣ ба дӯши сокинони синни қобили меҳнат гардида аст, ки афзоиши қиёсии зиёди иқтидори меҳнат мушоҳида мешавад. Сарбории аҳолии бекор ба як ҷои кори ишғолшуда аз 6,3 нафар дар соли 2014 то ба 2,9 нафар дар соли 2021 коҳиш ёфтааст.

2. Коэффициенти баланди таваллуд. Сарфи назар аз он, ки дар вилояти Суғд шумораи таваллудшудагон дар соли 2021 нисбат ба соли 2015 дар ҳаҷми 19,4 % коҳиш ёфта, 55584 нафарро ташкил дод, ин вазъ

ягон хатари чиддиро ба миён намеорад, зеро сатҳи таваллуд баланд боқӣ мемонад ва барои такрористехсоли аҳолӣ кифоя мебошад.

3. Сатҳи баланди фавт. Ҳамасола дар вилояти Суғд беш аз 11 ҳазор нафар мефавтанд. Танҳо дар соли 2021 - 13182 нафар фавтиданد, ки ин нишондиҳанда нисбат ба сатҳи соли 1991 30% зиёд шудааст.

4. Давомнокии нисбатан пасти умр.

5. Рушди пасти муҳочират⁴⁹. Ин омил яке аз омилҳои муҳиммest, ки ба пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ дар минтақа таъсир мерасонад.

Дар ҷадвали 2.12 нишондиҳандаҳои калидии муҳочирати аҳолӣ дар минтақа барои таҳлил низомбандӣ карда шудааст.

Ҷадвали 2.12. – Нишондиҳандаҳои умумии муҳочирати аҳолии вилояти Суғд (нафар) дар солҳои 2015-2021

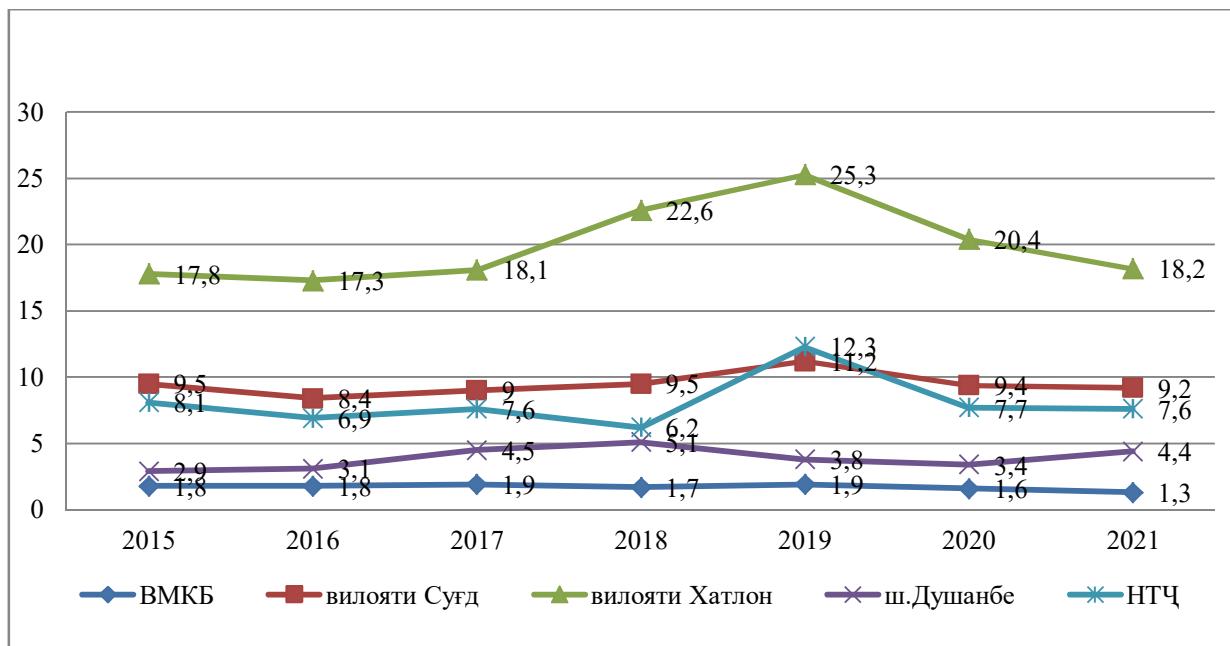
Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи воридшудагон	7325	6183	6298	6972	7803	6395	7683
Тағйирёбӣ бо %	100	84,4	101,8	110,7	111,9	81,9	120,1
Шумораи бурунрафт	9472	8203	9002	9483	11153	9394	9225
Тағйирёбӣ бо %	100	86,6	109,7	105,3	117,6	84,2	98,2
Афзоиши муҳочират	-2166	-2351	-2621	-2625	-3350	-2999	-1542
Тағйирёбӣ бо %	100	108,5	111,5	100,1	127,6	89,5	51,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душане, 2022. – С.39.

Тавре аз маълумоти дар ҷадвали 2.12 низомбандӣ гардида маълум мешавад, нишондиҳандаҳои муҳочират нигаронкунанда мебошанд. Зеро муҳочирати захираҳои меҳнатӣ берун аз минтақа танҳо дар солҳои 2015-2021 аз нишондиҳандаҳои муҳочирати воридотии захираҳои меҳнатӣ зиёдтар аст. Мутаносибан, вазъи таносуби муҳочират манфӣ мешавад. Сабаби асосии ин падида сатҳи нисбатан пасти музди меҳнат дар қисматҳои алоҳидай иқтидори меҳнатӣ (маҳсусан, барои шахсони беихтисос) мебошад.

⁴⁹Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С. 25, 28, 29, 80.

Зикр кардан зарур аст, ки дар баробари ин, хусусияти “тақвиятёбанд” доштани раванди муҳоҷират дар вилоят ба мушоҳида мерасад, ки ин равандро дар маҷмуъ дар саросари ҷумҳурий низ мушоҳида метавон кард. Барои тасдиқи ин нуктаи назар ба нишондиҳандаи муҳоҷирati меҳнатии минтақаҳои кишвар дар диаграммаи 2.3 назар менамоем.

Диаграммаи 2.3. - Раванди муҳоҷирati иқтидори меҳнатӣ аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳазор нафар)

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 38.

Зимни арзёбию таҳлили маълумоти низомбандишууда дар диаграммаи 2.3 хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

- 1) Аз соли 2015 инҷониб ҷараёни муҳоҷирati захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд пайваста тамоюли якхела дорад ва минтақа мавқеи дуюмро аз рӯи шумораи муҳоҷирон дар кишвар ишғол менамояд.
- 2) Аз рӯи шумораи муҳоҷирati захираҳои меҳнатӣ дар солҳои 2015-2021 вилояти Хатлон дар сатҳи ҷумҳурий ҷойи аввалро ишғол мекунад. Боиси зикр аст, ки дар соли 2019 шумораи муҳоҷирон ба зиёда аз 25,3 ҳазор нафар расида, солҳои 2020-2021 коҳишёбии ин нишондиҳанда ба мушоҳида мерасад. Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий шумораи муҳоҷирati захираҳои меҳнатӣ дар солҳои таҳлилӣ тамоюли

гуногун дошта, то соли 2019 афзоиш ёфта, минбаъд дар солҳои 2020 ва 2021 коҳиш ёфтааст.

3) “Фишори муҳочират” дар шаҳри Душанбе ва ВМҚБ хеле мұтадил аст. Зеро дар давраи таҳлилӣ тағиیرёбии ноҷизи ин нишондиҳанда ба мушоҳида расид. Вале дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 шумораи муҳочирон дар шаҳри Душанбе наздик 1000 нафар зиёд шуда, дар ВМҚБ баръакс коҳиш ёфтааст.

4) Дар вилояти Ҳатлон шумораи бештари муҳочирати бурунрафти заҳираҳои меҳнатӣ дар давраи таҳлилӣ - 25,3 ҳазор нафарро ташкил медиҳад ва дар соли 2021 то ба 18,2 ҳазор нафар расидааст, ки ин бо сатҳи нисбатан пасти шуғли аҳолӣ, шумораи нисбатан зиёди аҳолии минтақа аз дигар минтақаҳои кишвар сатҳи пасти даромад дар минтақа, вазъи номусоиди иқтидори меҳнатии минтақавӣ вобаста аст.

Мувофиқи андешаи профессор Р.Ӯлмасов, ки масъалаҳои муҳочиратро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор додааст, солҳои 1992-1997 аз Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 300 ҳазор нафар мутахассисон, муҳандисон, олимон ва табибони баландиҳтисос ба хориҷа рафтанд⁵⁰. Илова ба ин назари муҳаққики соҳа зикр бояд кард, ки вобастагии баланди иқтидори меҳнатӣ дар кишвар аз вазъи бозорҳои меҳнат дар Россия ва Қазоқистон, як қатор кишварҳои дигари ИДМ вучуд дорад. Федератсияи Россия зиёда аз 30 сол маркази асосии ҷалби муҳочирони корӣ на танҳо аз Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки аз давлатҳои дигари ИДМ мансуб меёбад. Ҳоло муҳочирати меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давлатҳои Аврупо ва кишварҳои Осиёӣ тадриҷан ба вучуд омада истодааст.

Тибқи маълумоти гайрирасмӣ беш аз 800 ҳазор нафар муҳочири меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия зиндагӣ карда, даромад ба даст меоранд. Агар ин рақам бо ҳаҷми иқтидори меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 (тибқи маълумоти расмӣ - 5653

⁵⁰ Ульмасов Р. О трудовой миграции. Таджики - символ возрождения сёл РФ. [электронный ресурс]. URL: <http://ru.sputnik-tj.com/Analytics/20171124/1023980857/tadzhikistanmigraciya-migranty-rossiya-selo-rossiya.html>. (санаси муроҷиат: 25.11.2021).

ҳазор нафар) муқоиса шавад, пас маълум мегардад, ки беш аз 14%-и иқтидори меҳнатии чумхурӣ дар маҷмуъ, дар Россия фаъолияти меҳнатӣ доранд. Ин нишондиҳанда нисбат ба иқтидори меҳнатии соли 2021 дар сатҳи чумхурӣ истифодашуда (2587 ҳазор нафар) наздик 31%-ро ташкил мекунад.

Мушкилоти марбут ба муҳоцирати иқтидори меҳнатӣ аз инҳо иборатанд:

- кори каммузд;
- эҳтимолияти баланди барнагаштани муҳоцирон;
- пардоҳт нашудани музди меҳнати муҳоцирон бо сабабҳои қаллобии корфармоёни хориҷӣ ва гайра.

Зикр кардан зарур аст, ки фаъолияти муҳоцирони меҳнатӣ дар Федератсияи Россия аз нуктаи назари бехатарии ҳаёт хатарнок ва меҳнатталабу вазнин мебошад. Аз муҳоцирон корфармоён тахассуси касбиро талаб намекунанд, зоро бештар барои истифодаи “коргари сиёҳ” талабот мавҷуд аст. Тибқи пажӯҳишҳои мавҷуда соли 2019 ҳафтаи кории коргарони хориҷӣ ба ҷои 40 соате, ки қонун барои шаҳрвандони Федератсияи Россия муқаррар кардааст, 59 соатро ташкил додааст. Ин нишондиҳанда аз шароити сангини муҳоцирон дар хориҷи кишвар дарак медиҳад. Гузашта аз ин, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки барои иҷрои кор бархе аз муҳоцирон дастмузд нағирифта, қаллобон аз пардоҳти музди меҳнат саркашӣ мекунанд. Тибқи баъзе маълумот танҳо дар солҳои 2016-2019 ширкатҳои рус ба муҳоцирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои дигари ИДМ ба маблағи 2,26 млрд. рубл музди меҳнатро пардоҳт накардаанд. Инчунин зиёда аз 15 ҳазор нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар муҳоцирати меҳнатӣ қарор доранд, бо дарҳости пардоҳтани пули кор кардаашон аз ҷониби корхонаю ширкатҳои рус ба роҳбарияти Созмони ҷамъиятии умумироссиягӣ муроҷиат кардаанд.

Масъалаҳои демографӣ ба идоракуни иқтидори меҳнатӣ низ таъсир мерасонанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Суғд

шумораи аҳолӣ бо суръати назаррас меафзояд. Дар маҷмуъ, ҳангоми таҳлили вазъи демографии минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум гардид, ки афзоиши аҳолӣ ва афзоиши табиии он суръати баланд дошта, яке аз сабабҳои ҷой доштани муҳоҷирати меҳнатӣ маҳсуб меёбад. Зоро соли 2015 афзоиши нисбатан баланди шумораи аҳолӣ дар вилояти Ҳатлон ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ба мушоҳида расид, ки 2,6%-ро ташкил дода, ин нишондиҳанда то соли 2021 ба ҳисоби миёна бештар аз 2% мебошад. Дар вилояти Суғд афзоиши аҳолӣ аз 2,2% то 1,9 фоизро дар ин давра ташкил додааст. Дар ВМҚБ афзоиши нисбатан пасти аҳолӣ ба қайд гирифта шудааст, ки ба 1,2% баробар мебошад.

Боиси зикр аст, ки дар ҳисботот оид ба татбиқи “Стратегияи давлатии идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020” таъкид мегардад, ки афзоиши шумораи занон дар ҳиссаи аҳолии ҷумҳурӣ мушоҳида мегардад ва ба 49,4% расидааст. Дар чунин маврид, номутаносибӣ дар бозори меҳнат дар раванди истифодаи иқтидори меҳнатӣ байни занон ба вучуд меояд. Инро мо метавонем аз рӯйи шумораи умумии иқтидори меҳнатии занон ва таркиби синну солии занҳо, ки иқтидори меҳнатиро ташаккул медиҳанд, хубтар мушоҳида намоем. Таркиби синнусолии занон чунин муайян карда мешавад:

- ҷавонтар аз синни қобили меҳнат - 33,9%;
- қобили меҳнат - 59,8%;
- аз синни қобили меҳнат боло - 6,3%.

Шумораи бештари ашхоси шуғлдошта ба синни 20-29 сола рост меояд. Чунин тамоюл дар давраи таҳлилий ва ҳусусан соли 2020 низ ба мушоҳида расид⁵¹.

Бояд зикр намуд, ки аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъи назар аз муҳоҷирати зиёди аҳолӣ аз қишвар ва вазъи душвори иҷтимоию иқтисодӣ (ҷанги шаҳрвандӣ, буҳрони дигаргунсозиҳо, сатҳи пасти даромад, сатҳи баланди бекорӣ) дар давраи солҳои 1989 - 1999 нисбат ба

⁵¹ Отчет о ходе реализации «государственной стратегии развития рынка труда в Республике Таджикистан до 2020 года» (исследование охватывает период с середины декабря 2015 по начало марта 2016 года). – Душанбе, 2016. – С. 7.

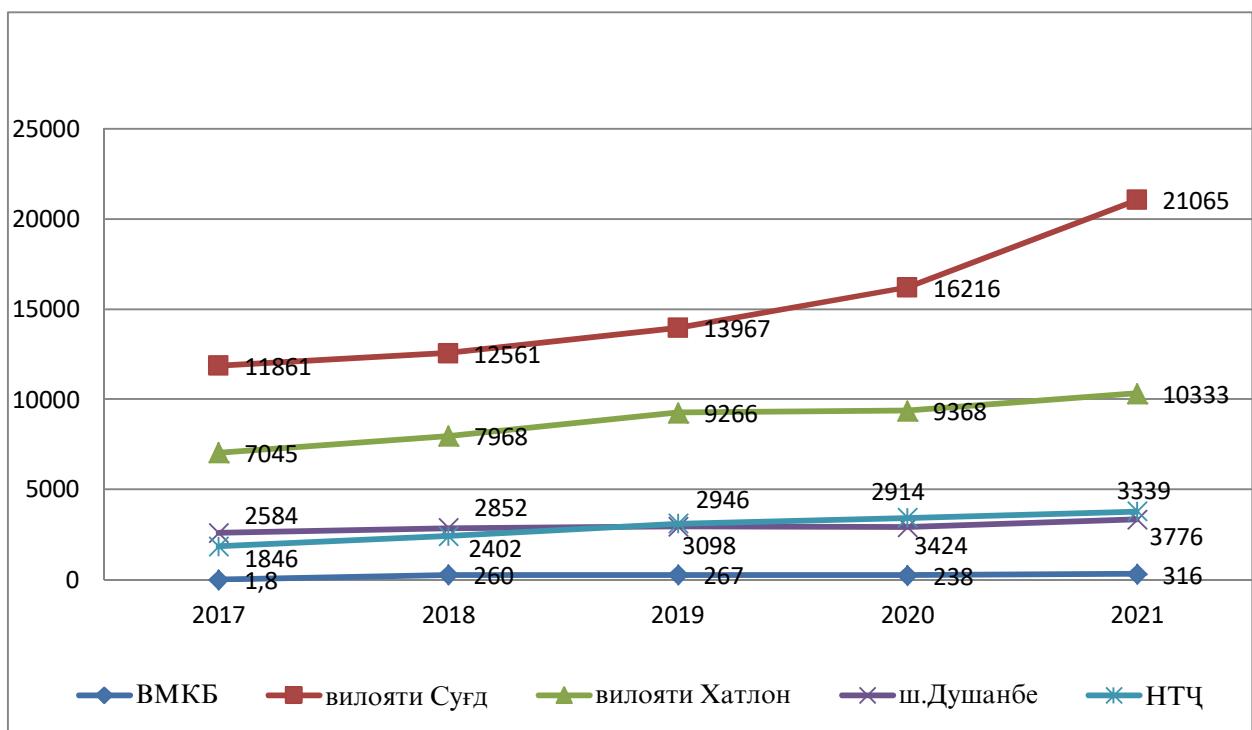
кишварҳои аврупоии ИДМ афзоиш ёфт. Суръати баланди афзоиши табииро омили муҳими афзоиши иқтидори меҳнатӣ ҳисобидан дуруст аст. Ба қадри кофӣ афзоиши табиии аҳолӣ бештар боиси номувозинатии ташаккули иқтидори меҳнатӣ мегардад.

Зиёд будани вазни қиёсии аҳолии қобили меҳнат ва аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол яке аз омилҳои муҳимми ташаккули иқтидори меҳнатӣ мебошад. Ин омил яке аз афзалиятҳои муҳимми рақобатпазирии иқтисодии минтақа низ маҳсуб ёфта, барои коҳиш ёфтани ҳарочоти иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон замина фароҳам меорад. Нишондиҳандай дигари демографии ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар минтақа нобаробар ҷойгир шудани аҳолӣ ва мутаносибан, аҳолии қобили меҳнат дар вилоятҳои (минтақаҳои) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, ба ҳолати 1 январи соли 2022 шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон 9886,8 ҳазор нафарро ташкил додааст. Аз ин шумора, дар шаҳри Душанбе – 1201,8 ҳазор нафар (12,2%), НТҶ – 2101,0 ҳазор нафар (21,25%), вилояти Суғд – 2823,9 ҳазор нафар (28,56%), вилояти Ҳатлон – 3530,0 (35,70%) ва ВМҚБ – 230,1 ҳазор нафар (2,32%) – ро ташкил кардаанд⁵². Зикр кардан зарур аст, ки афзоиши ҳиссаи аҳолии шаҳри Душанбе дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар буда, танҳо дар солҳои 2019-2021 ба 2% зиёд шудааст, ки аз шароити хуби зисту зиндагӣ ва меҳнату фароғат дар шаҳр шаҳодат медиҳад. Вале то ҳол, яъне аввали соли 2022 – 8454,9 ҳазор нафар ё 85,5%-и аҳолии ҷумҳурий дар се минтақаи кишвар: вилоятҳои Суғду Ҳатлон ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий умр ба сар мебаранд. Агар тақсимоти аҳолиро аз рӯйи “Шимолу Ғарб” баррасӣ кунем, пас қариб 28,5%-и аҳолӣ дар қисми шимолӣ ва зиёда аз 69,2%-и аҳолӣ дар ҷануби кишвар ва боқимонда (зиёда аз 2,3%) дар қисми шарқӣ, яъне дар ВМҚБ зиндагӣ мекунанд.

⁵² Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.26.

Агар истеҳсоли маҳсулоти саноатро аз рӯйи минтақа муқоиса кунем, вазъият хеле ачиб ба назар мерасад. Дар диаграммаи 2.4 маълумоти оморӣ оид ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯйи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд.

Диаграммаи 2.4. – Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯйи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. Сомонӣ, бо нарҳҳои соли 2020)

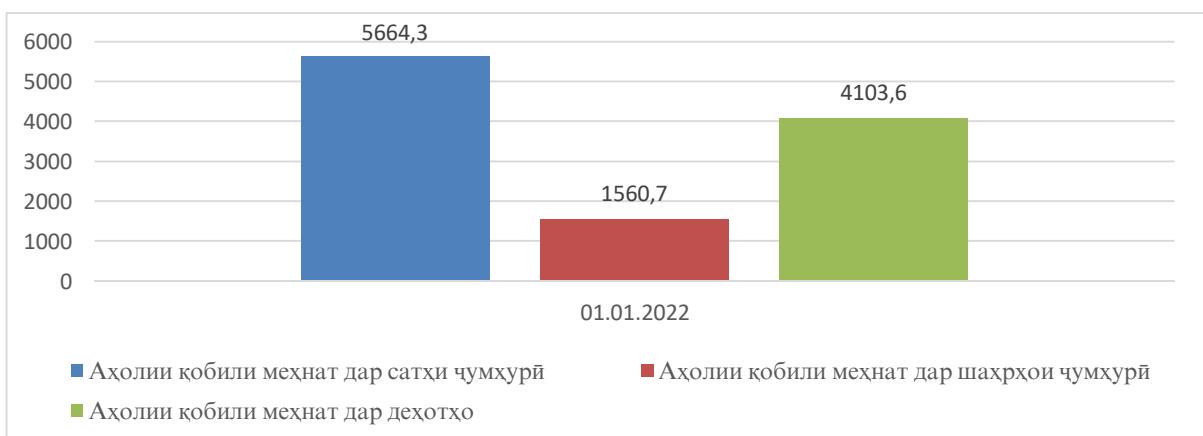
Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.123-126.

Чунонки дар диаграммаи 2.4 мушоҳида мешавад, дар солҳои 2017-2021 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии вилояти Суғд афзоиш ёфта, соли 2021 он 21065 млн. сомониро ташкил дода аст, ки 54,2% ҳаҷми маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Новобаста аз он, ки дар вилояти Суғд, қариб 28%-и аҳолии ҷумҳурий зиндагӣ мекунад, бештар аз нисфи маҳсулоти саноатӣ дар минтақаи мазкур истеҳсол карда мешавад. Ин вазъ пеш аз ҳама аз сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолкунандай вилояти Суғд гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин тавр, соли 2021 дар минтақаҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо 45,8% ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии кишвар истеҳсол шудааст, ки наздик 78 % аҳолӣ дар мамлакат зиндагӣ мекунанд.

Ҳамаи ин рақамҳо аз мушкилоти иҷтимоию демографии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақаҳо шаҳодат медиҳанд, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд:

- 1) инкишофи нобаробари қувваҳои истеҳсолкунанда дар минтақа;
- 2) ҷойгиронии корхонаҳои саноатӣ дар ноҳияҳои вилоят;
- 3) ҳусусияти афзалиятноки хоҷагии қишлоқ дар минтақа;
- 4) ҳиссаи зиёди аҳолии деҳот нисбат ба шаҳрҳо.

Диаграммаи 2.5. - Аҳолии қобили меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар буриши маҳалли шаҳру деҳот (ҳазор нафар)

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 28.

Аз маълумоти диаграммаи 2.5 мушоҳида мегардад, ки дар шаҳрҳои қишвар танҳо 1560,7 ҳазор нафар аҳолии қисми қобили меҳнати ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунад, ки ин 27,5%-и шумораи умумии аҳолии қобили меҳнати мамлакатро ташкил медиҳад. Аз ин бармеояд, ки аҳолии қобили меҳнат, ки дар маҳалҳои деҳоти ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд, назар ба аҳолии қобили меҳнати шаҳрҳо 2,7 баробар зиёд аст, ки ин 72,5%-и аҳолии қобили меҳнати ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Ин вазъиятро дар истифодаи иқтидори меҳнатӣ тезу тунд мегардонад ва ба афзоиши иқтидори меҳнатии беихтисос, ки дорои маълумоти миёна мебошанд, замина мегузорад.

Натиҷаҳои таҳлилро ҷамъбаст намуда, зарур мешуморем, ки мушкилоти иҷтимоию демографии истифодабарии иқтидори меҳнатии минтақа тавсиф карда шаванд:

- 1) сатҳи баланди истифода нашудани захираҳои меҳнатӣ;
- 2) дараҷаи пасти ҳосилнокии меҳнат;
- 3) сатҳи баланди шуғл дар соҳаи кишоварзӣ, ки сатҳи даромади аҳолӣ нисбатан паст аст;
- 4) афзоиши ҳиссаи занони бекор дар шумораи умумии иқтидори меҳнатӣ;
- 5) афзоиши сатҳи бекорӣ марбут бо коҳиши истеҳсолот;
- 6) тамоюли афзояндаи азnavтақсимкуни иқтидори меҳнатӣ аз корҳонаҳои давлатӣ ба корҳонаҳои хусусӣ;
- 7) паст шудани самаранокии истифодаи иқтидори меҳнатӣ аз ҳисоби кам шудани ҳаҷми истеҳсолот ва афзоиши тамоюли пурра истифода набурдани иқтидори меҳнатӣ;
- 8) мавҷудияти тафовути баланди ҳудудӣ дар сатҳи шуғли аҳолӣ дар шароити шаҳрҳо ва деҳот, инчунин дар минтаҷаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъолу ғайрифаъол;
- 9) инкишоф наёфтани заминаҳои институтсионалӣ, ки ба истифодаи иқтидори меҳнатӣ монеа мешаванд;
- 10) дараҷаи баланди пурра истифода нашудани иқтидори меҳнатӣ;
- 11) мавҷудияти нобаробарии баланди гендерӣ дар соҳтори иқтидори меҳнатии минтақа;
- 12) тақсимоти нобаробари захираҳои меҳнатӣ дар минтаҷаҳои чумхурӣ.

Ҷанбаҳои иҷтимоию демографии ташаккул ва истифодаи иқтидори меҳнатии зикршуда ҳалли муамоҳоро барои баланд бардоштани истифодаи самараноки иқтисоди минтақавӣ дар маҷмӯъ тақозо мекунанд.

Мувофиқи ақидаи иқтисодшиноси тоҷик С.К. Заурбеков се унсури калидӣ ба ҷанбаҳои иҷтимоию демографии ташаккули иқтидори меҳнатӣ таъсир мерасонад:

- шуғл дар бахши расмии иқтисодӣ;
- шуғл дар бахши ғайрирасмии иқтисодиёт;

- муҳочирати меҳнатии беруна.⁵³

Вале, иқтисодшиносони дигари тоҷик Ҳ.Умаров ва Р.Ӯлмасов дар асари илмияшон “Муҳочирати меҳнатии хориҷӣ дар Тоҷикистон (сабабҳо, мушкилот, оқибатҳо, танзим)” шарҳ медиҳанд, ки муҳочирати меҳнатӣ дар баробари хислатҳои мусбат, инчунин хатари эҳтимолиро низ дорад⁵⁴.

Дар асоси баррасии анҷомёфта барои пурра ба назар гирифтани ҷанбаҳои иҷтимоию демографии ташаккули иқтидори меҳнатӣ бояд унсурҳои зерини ин ҷанбаи иқтидори меҳнатии минтақаро илова кард:

- тақвияти имкониятҳои иштирокдорони сечонибаи Ташкилоти байналмилалии меҳнат (Ҳукумат, иттифоқҳои касаба ва корфармоён);
- мусоидат ба меҳнати шоиста барои мардон ва занон, аз ҷумла бозгардонии муҳочирони меҳнатӣ тавассути афзорҳои маҳсус;
- беҳтар намудани шароити меҳнат ва соҳаи ҳифзи иҷтимоии кормандон, “тавсеаи фазоии иқтидори меҳнатӣ”.

Омили муҳимми дигари баланд бардоштани истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ дар минтақа бо ҷойи кори доимӣ таъмин намудани шахсони бекор мебошад.

Таҳлили соҳтори бекорон дар минтақа аз рӯйи сатҳи маълумот ин ҷанбаҳоро дар бар мегирад:

- ҷанбаи иҷтимоӣ ва демографии ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар минтақа;
- номувозинатии иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати минтақавӣ;
- дараҷаи талабот ба коргарони дорои сатҳи маълумоти муайян.

Аз маълумоти ҷадвали 2.13 мушоҳида мегардад, ки дар давраи солҳои 2014-2021 шумораи умумии бекорон (қисми иқтидори меҳнатӣ) дар вилояти Суғд 3039 нафар кам шуда аст. Ин аз истифодаи дурустӣ иқтидори меҳнатӣ дар минтақа гувоҳӣ медиҳад, вале шумораи назарраси

⁵³ Заурбеков, С.К. Трудовая миграция из Республики Таджикистан: основные тенденции, результаты и регулирование: дис. канд. экон. наук: 08.00.14 / С.К. Заурбеков. – М., 2011. – 174 с.

⁵⁴ Умаров, Ҳ. Внешняя трудовая миграция в Таджикистане (причины, проблемы, последствия, регулирование). Монография / Ҳ. Умаров, Р.У. Ӯлмасов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 54 с.

бекорон дар соли 2021 мушоҳида мегардад, ки 7823 нафарро ташкил медиҳанд ва ин нишондиҳанда то ҳол қаноатбахш нест. Аз шумораи умумии бекорони расмӣ дар охири соли 2021 бештари бекорон соҳиби маълумоти миёнаи умумӣ мебошанд, ки 4569 нафарро дар вилояти Суғд ташкил медиҳанд. Дар соли 2021 шумораи бекорони соҳиби маълумоти олӣ нисбат ба соли 2020 афзоиш ёфта, 1178 нафарро ташкил додааст, ки 41,7% зиёд мебошад. Ин аз такмили механизми омода намудани мутахассисони соҳиби маълумоти олӣ вобаста ба талаботи бозори меҳнат дарақ медиҳад.

Чадвали 2.13. – Шахсони бекори дар шуғли аҳолии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи сатҳи соҳибаълумотӣ ба қайд гирифта (бо нафар)

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбати 2014
Шумораи умумии шахсони бекор	10862	10938	10809	9652	8118	8940	7906	7823	72,0
Тағйирёбӣ бо %	100	100,6	98,8	89,2	84,1	110,1	88,4	98,9	-
Аз ҷумла, бо маълумоти олӣ	788	913	890	923	1232	1346	831	1178	149,5
Тағйирёбӣ бо %	100	115,8	97,4	103,7	133,4	109,2	61,7	141,7	-
Миёнаи касбӣ (нафар)	1703	1860	2314	1894	1078	1522	1404	1223	71,8
Тағйирёбӣ бо %	100	109,2	124,4	101,8	56,9	141,1	92,2	87,1	-
Ибтидои касбӣ (нафар)	2026	2335	1687	1525	998	1254	805	853	42,1
Тағйирёбӣ бо %	100	115,2	72,2	90,3	65,4	125,6	64,2	105,9	
Миёнаи умумӣ (нафар)	6345	5830	5918	5310	4810	4818	4866	4569	72,0
Тағйирёбӣ бо %	100	91,8	101,5	89,7	90,5	100,1	101	93,9	

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.128.

Зикр кардан зарур аст, ки шумораи бекорони соҳиби маълумоти миёна ва ибтидои касбӣ мутаносибан 1223 нафар ва 853 нафарро дар соли 2021 ташкил додаанд. Дар давраи таҳлилий шумораи бекорони маълумоташон миёна ва ибтидои касбӣ мутаносибан 28,2% ва 57,9% коҳиш ёфтааст. Агар нисбати шумораи умумии бекорон вазни қиёсии бекорони маълумоташон миёнаи умумиро муқоиса намоем, дар давраи

таҳлилӣ ба ҳисоби миёна 53,8%-ро ташкил медиҳад. Аз ин лиҳоз, яке аз вазифаҳои муҳимми сиёсати иҷтимоии ташаккули иқтидори меҳнатӣ бояд масъалаи тайёр кардан ва бозомӯзии иқтидори меҳнатии соҳиби маълумоти миёнаи умумӣ бошад.

Зикр кардан бамаврид аст, ки номутаносибӣ на танҳо дар зиёд будани таклифи меҳнат, нисбат ба талабот ба он, балки дар заминаи ба назар нагирифтани афзалиятҳои бозори меҳнати минтақа ва сатҳи соҳибмаълумотии аҳолӣ низ вобаста аст. Ҳамзамон, ҷанбаи иҷтимоию демографии ташаккули иқтидори меҳнатии вилояти Суғд мавҷудияти нобаробариро ҳам аз рӯйи миқдор ва ҳам аз рӯйи сифат нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, метавон иброз намуд, ки ҷанбаи иҷтимоию демографии ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар раванди идоракуни ин зуҳуроти иҷтимоию иқтисодӣ бо мақсади таъмини рушди иқтисодии минтақа муҳим ва аҳамиятнок аст.

2.3. Ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа ва амсиласозии он

Дар шароити муосири рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақа иқтидори ҷанбаҳои иқтисодии ташаккул ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ муҳим мебошад. Зикр кардан зарур аст, ки таҳлили вазъи ташаккул ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ имкон дод, ки ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа дар шароити иқтисоди бозорӣ муайян карда шавад.

Афзоиши шумораи ҷойҳои корӣ ба барқарор кардан ва мӯътадил шудани вазъи иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати минтақа мусоидат мекунад. Динамикаи шумораи корхонаю ташкилотҳо ва коргароне, ки ба самаранокии ташаккул ва истифодаи он таъсир мерасонанд, дар ҷадвали 2.14 оварда шудааст.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 2.14 мушоҳида мешавад, дар давраи солҳои 2015-2019 миқдори корхонаҳои саноатӣ 5,9% коҳиш ёфта, дар

солҳои 2020-2021 тадриҷан афзоиш ёфтааст. Инчунин, дар ин давра шумораи кормандон 22% зиёд шудааст.

Ҷадвали 2.14. - Динамикаи миқдори корхонаҳо ва шумораи кормандони корхонаҳои соҳаҳои иқтисодии вилояти Суғд

Нишондиҳанда	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2015
Миқдори корхонаҳои саноатӣ (воҳид)	698	597	633	657	693	733	105,0
Тағйирёбӣ бо %	100	98,8	106,0	103,7	105,5	105,8	-
Шумораи солона ба ҳисоби миёнаи кормандони корхона (нафар)	28746	32068	28286	35091	33236	32486	113,0
Тағйирёбӣ бо %	100	196,3	88,2	124	94,7	97,7	-
Миқдори корхонаҳо ва ташкилотҳои кишоварзӣ (воҳид)	55072	63475	66180	66734	67302	67023	121,7
Тағйирёбӣ бо %	100	106,4	104,2	121,1	100,8	99,6	-
Шумораи корхонаҳои хадамоти маишӣ	182	163	142	125	97	105	57,7
Тағйирёбӣ бо %	100	92,0	87,1	88,0	77,6	108,2	-
Шумораи кормандони хизматрасониҳои маишӣ (нафар)	707	724	559	547	665	761	107,6
Тағйирёбӣ бо %	100	94,2	77,2	97,8	121,6	114,4	-
Миқдори корхонаҳои савдои чакана	3348	4871	4817	5282	5406	6338	189,3
Тағйирёбӣ бо %	100	103,0	98,8	109,6	102,	117,2	-
Шумораи фурӯшандагон ба ҳисоби миёна дар як рӯз, (ҳазор нафар)	18,9	20,3	20,0	19,8	19,9	19,2	101,5
Тағйирёбӣ бо %	100	106,8	98,5	99,0	100,5	96,5	-

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.167,178, 294, 301.

Тағйироти соҳтори иқтисоди минтақавӣ ва ҳаҷми иқтидори меҳнатӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт натиҷаи дигаргуниҳои институтсионали мебошад. Чунончи, дар кишоварзӣ шумораи куллии корхонаю ташкилотҳо ба 21,1% афзуда аст. Аз сабаби дар маълумот мавҷуд набудани иттилооти оморӣ шумораи кормандони кишоварзиро муайян

кардан хеле душвор аст. Дар муассисаҳои хизмати майшӣ бошад, миқдори корхонаҳо ба 31,4%, шумораи коргарон ба 22,7% кам шуданд.

Чолиб он аст, ки шумораи нуқтаҳои савдои чакана 89,3% афзуда, шумораи савдогарон ба ҳисоби миёна дар як шабонарӯз низ 1,5% зиёд гаштааст. Таносуби нобарорбар доштани миқдори корхонаҳо ва шумораи коргарони онҳо дар ҳаҷм ва талаботи иқтидори меҳнатӣ зоҳир гардида, боиси номувозинатии он мегардад.

Соҳибкорӣ ва худмашғулӣ дар идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар минтақа нақши муҳим мебозад. Дар маҷмуъ, дар давраи таҳлилшаванда тамоюли мусбат дар шумораи соҳибкорони инфириодӣ мушоҳида мешавад, гарчанде дар баъзе солҳо шумораи соҳибкорони инфириодӣ ночиз коҳиш ёфтаанд. Зикр кардан бамаврид аст, ки тағйироти соҳтории институционалӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба интиқоли иқтидори меҳнатӣ аз бахши воқеӣ ба бахши молиявӣ ва инчунин, бахши хизматрасонӣ мусоидат мекунад.

Таҳлили ҷиддии соҳтори иқтидори меҳнатӣ ва шуғли аҳолии минтақа ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси маълумотҳои оморӣ нишон медиҳад, ки тамоюли афзоиши ҳиссаи онҳое, ки дар соҳаи хизматрасонӣ машғуланд, мушоҳида мешавад.

Ҷадвали 2.15. – Таносуби аҳолии машғул аз рӯи бахшҳои иқтисодӣ

Нишондиханда	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ аз рӯи тамоми фаъолият, %	100	100	100	100	100	100	100
Шуғл дар бахши воқеии иқтисодиёт, %	63,8	63,3	63,4	63,4	63,8	63,6	63,5
Дар бахши хизматрасонӣ, %	36,1	36,6	36,5	36,5	36,1	36,2	36,5

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 85.

Аз маълумотҳои ҷадвали 2.15 дида мешавад, ки ҳиссаи иқтидори меҳнатие, ки дар бахши воқеии иқтисодиёти вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон кор мекунанд, таҳти таъсири тағйироти институционалӣ нисбат ба соҳаи хизматрасонӣ ба андозаи 35% бартарӣ дорад. Аммо агар

чиidдӣ таҳлил кунем, беш аз 65%-и онхое, ки дар бахши воқеӣ фаъолият доранд, ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд.

Ҳамин тавр, дар давраи таҳлилшаванда, аз рӯйи маълумоти мавҷуда афзоиши нисбии шуғли аҳолӣ дар соҳаи хизматрасонӣ назаррас нест, ҳарчанд ки тақрибан 34,5% шуғлро ин соҳа ташкил медиҳад, аммо дар муқоисаи мутлақ тамоюли мусбати иқтидори меҳнатии шуғл дар соҳаи хизматрасонӣ ба мушоҳида мерасад.

Чанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати кишвар дар СМР-2030 ба назар гирифта шудааст. Аз ҷумла, дар ин ҳуҷҷати стратегӣ иброз шудааст, ки “...бозори меҳнат бо як қатор мушкилоте тавсиф мешавад, ки бо ҳам зич алоқаманданд ва дар маҷмуъ раванди ташаккули сифати сармояи инсонӣ, арзишҳо ва стереотипҳо, ки ба одамони насли нав хосанд:

- номутобиқатии байни суръати баланди афзоиши аҳолии қобили меҳнат ва нокифоя будани суръати ташкили ҷойҳои кори муносиб;
- мутобиқ набудани сифати иқтидори меҳнатӣ ба талаботи қасбию таҳассусии корфармоён”.

Тибқи арзёбихои коршиносон, дар оянда тақозо ба қувваи корӣ барои бахшҳои пешрафтаи иқтисод ва тиҷорати хурд афзоиш ҳоҳад ёфт”⁵⁵.

Зикр кардан зарур аст, ки ҷанбаҳои иқтисодии ташаккулёбии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа дар 3 шакл зоҳир мешаванд:

1. Тафовути назарраси байни шумораи умумии аҳолии қобили меҳнат ва иқтидори меҳнатию ҷойҳои кории воқеӣ мавҷуда дар минтақа;
2. Фарқияти назаррас дар пешниҳоди қувваи кории дорои ихтисос набуда аз рӯйи иқтидори меҳнатӣ ва талабот ба қувваи кории соҳибихтисос;

⁵⁵ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С.60.

3. Тафовут байни шумораи аҳолии бекори ба бозори меҳнат пешниҳодшуда ва талабот аз рӯйи аломати синну сол ба иқтидори меҳнатӣ.

Ин ҷанбаҳои иброзшуда ногузир боқӣ мемонанд ва шаклҳои дарднок гирифта, вазъияти истифодаи иқтидори меҳнатиро дар минтақа тезутунд мегардонад. Ҳусусан, тезутунд гаштани ташаккул ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ ба муносибати байни низоми шуғл ва бахши маориф даҳл дорад. Зоро тафовут байни омода кардани шумораи зиёди ҳатмкунандагони соҳиби маълумоти гуногун, дараҷа ва сатҳи гуногуни таҳсилот, ихтисосҳои муҳталиф ва мавҷуд набудани талабот ба онҳо дар раванди татбиқи иқтидори меҳнатии минтақа ба мушоҳида мерасанд. Бинобар ин, яке аз мушкилоти соҳаи бозори меҳнат дар СМР-2030⁵⁶ “... алоқаи нокифояи бозори меҳнат ва низоми маориф, ҳавасмандии сустӣ ҷавонон ба фаъолияти касбӣ” муайян карда шудааст. Дар асоси байни ин мушкилот зикр кардан зарур аст, ки ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ бо баробари ба миён омадани муносибатҳои нави бозорӣ ва шаклдигаркуни механизми ташаккулу истифодаи иқтидори меҳнатӣ тезутунд гардид. Ҳоло масъалаи ташаккули иқтидори меҳнатии сифатнок яке аз масъалаи қалидии ниҳодҳои ташаккулдиҳанд ва танзимкунандай бозори меҳнат ва бозори маълумот гаштааст, ки ҳусусиятҳои иқтисодии хос дорад.

Таъкид кардан зарур аст, ки дар иқтисодиёти нақшавию директивӣ асосан бекории фрикционӣ мавҷуд буд. Аҳолии қобили меҳнат бо ҳоҳиши худ ё бо роҳи аз кор озод кардан ҷойи корашонро иваз карда, барои ҷустуҷӯи кори нав вақт сарф мекарданд ва дар ин давра бекор мемонанд, яъне ташаккули иқтидори меҳнатӣ мураттабан пеш мерафт.

Бекории соҳторӣ бошад, дар шароити иқтисодиёти нақшавию директивӣ вақте ба вуҷуд омад, ки тағйироти соҳторӣ дар иқтисодиёти боиси кам шудани талабот ба нерӯи корӣ гардид. Аз нуқтаи назари пешниҳоди меҳнат, ба иқтисодиёти сафарбаркуни ниҳоии захираҳои

⁵⁶ Ҳамин ҷо. – С.104.

мехнатӣ хос буд, ки он бо дараҷаи пасти музди меҳнат ва механизмҳои гуногуни иҷбории гайрииктисодӣ таъмин карда мешуд. Аммо талабот ба меҳнат, ҳолат ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ бо тавъами парадоксии зиёдатии музмини кадрҳо бо норасоии музмини онҳо тавсиф мешуд.

Дар шароити низоми нави иқтисодӣ, яъне гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва давра ба давра ташаккулёбии ҷузъиёти ин низом муаммоҳои хоси иқтисодии ташакқул ва истифодаи иқтидори меҳнатиро дар шакли дигар ба миён овард. Аз ин лиҳоз зарур мешуморем, ки муаммоҳои ба ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар маҳалҳои минтақа дар шароити ҳочагидории бозорӣ таъсиррасон мавриди баррасӣ қарор дода шаванд.

1. Дараҷаи баланди пурра истифода нашудани иқтидорҳои меҳнатӣ, ки бо сабаби мавҷудияти сатҳи баланди иқтисоди пинҳонӣ ва инчунин мавҷудияти иқтидори меҳнатии бахши гайрирасмии бозори меҳнат ба амал меояд. Дар маҳалҳои минтақа, ки саноат тараққӣ наёфтааст, дар соҳтори иқтисодиёт соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дорад ва инфрасоҳтори истеҳсолӣ суст инкишоф ёфта, дараҷаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ хеле баланд аст.

Барои тасдиқи ин ақида метавонем маълумоти омориро оид ба шумораи машғулбудагони соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои кишвар дар соли 2021 мавриди баррасӣ қарор дихем. Дар ин самт дар вилояти Суғд 241,6 ҳазор нафар бо ҷойи кор таъмин гардиданд. Барои муқоиса ин нишондиҳандаро аз рӯйи дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ низ метавонем таҳлил қунем. Дар вилояти Хатлон тибқи маълумоти мақомоти омор соли 2021 дар соҳаи кишоварзӣ - 310,6 ҳазор нафар, дар ш. Душанбе ҳамагӣ - 0,8 ҳазор нафар, дар ВМҚБ ҳамагӣ 0,3 ҳазор нафар ва дар НТҶ - 9,4 ҳазор нафар шугл доштанд.⁵⁷ Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар вилояти Суғд ва вилояти Хатлон дараҷаи баланди истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба мушоҳида мерасад. Аз ин лиҳоз, дар

⁵⁷ Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 72.

минтақаҳои номбурда музди меҳнати миёнаи кормандон нисбатан паст мебошад.

2. Сатҳи пасти ҳосилнокии меҳнат. Ин падида қариб ба ҳамаи кишварҳои ба низоми иқтисоди бозорӣ рӯйоварда, аз ҷумла, минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон хос буда, бо якчанд сабаб шарҳ дода мешавад:

- 1) дараҷаи пасти механиконӣ ва автоматиқунонии истеҳсолот;
- 2) сатҳи пасти фаъолияти соҳибкорӣ;
- 3) фарсада шудани ҷузъҳои калидии инфрасоҳтори истеҳсолӣ;
- 4) истифодаи технологияҳои аз ҷиҳати маънавӣ кӯҳнашуда дар равандҳои истеҳсолот ва ғайра.

3. Дар ноҳияҳои минтақа, ки дараҷаи шуғл дар соҳаи кишоварзӣ баланд аст, нисбатан паст будани дараҷаи даромади аҳолӣ ба назар мерасад. Ба андешаи мо, сабаби асосии ҷанбаи мазкур дар он аст, ки маҳсулоти кишоварзии ватанӣ бо сабаби арзиши аслии нисбатан баланд доштанаш дар бозори бурунмарзӣ рақобатпазир намебошад. Дар натиҷа, фурӯши маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ бо болонархи ноҷиз ба бозорҳои дохилӣ ва ҳаҷми ҳурди он ба бозорҳои хориҷӣ фурӯхта шуда, мутаносибан, фоидай кам ба даст оварда мешавад, ки дар охир ба афзоиши музди меҳнати кормандони соҳа таъсири ноҷиз мерасонад. Инчунин, ҳочагиҳои кишоварзии кулли минтақаҳои Ҷумҳурий асосан тавассути қарзҳо ва шартномаҳои фючерсӣ бо ташкилотҳои кредитӣ истеҳсолотро ба роҳ мемонанд. Пас аз супурдани фоизи қарзҳо ва андозҳои муқарраршуда корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ кӯшиш мекунанд, ки тавозунашон дар “мувозинат” бошад. Имконияти васеъ кардани истеҳсолот ва беҳтар намудани сифати маҳсулоти ҳочагиҳои кишоварзӣ барои бозори хориҷӣ фароҳам намеояд. Аз ин ҷо, дар бозори меҳнат талаботи маҳсус ба коргарони ихтисосманди соҳаи кишоварзӣ мавҷуд нест, ки ба сифату ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ таъсири манғӣ расонида, ҳатари риоя нагаштани меъёрҳои кишоварзӣ ва вайроншавии таркиби хоки заминҳои кишт дар минтақа мегардад.

4. Афзоиши ҳиссаи занони бекор дар шумораи умумии бекорони дар бозори меҳнати минтақа ба қайд гирифташуда. Қариб 15 сол боз чунин тамоюл вучуд дорад, ки беш аз 50%-и онҳое, ки мақоми бекори расмиро доранд, занон мебошанд. Иқтидори меҳнатии занон дар бозори меҳнати вилоят ва дар маҷмуъ, ҷумхурӣ табақаи осебпазиртарин маҳсуб ёфта, дар ин қишр хатари поймолкуни хуқуқу озодӣ баланд мебошад.

Нуктаҳои зикршуда ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатиро дар ноҳияҳои вилояти Суғд ифода менамоянд. Баробари баррасии ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа зарур мешуморем, ки сабабҳои ба ташаккулёбии он таъсиrrасонро низ мавриди таҳқиқ қарор қарор дихем:

1. Афзоиши сатҳи бекорӣ, ки бо таназзули истеҳсолот дар давраи гузариш алоқаманд аст. Зикр кардан зарур аст, ки қариб дар кулли қишварҳои ИДМ афзоиши воқеии бекорӣ дар омори расмӣ инъикос намеёбад. Баланд шудани сатҳи бахши ғайрирасмии иқтисодиёт, ки хоси иқтисоди бозорӣ маҳсуб меёбад, афзоиши бекории ниҳонӣ ва шугли нопурра натиҷаи он мебошад. Гузашта аз ин, дар омори расмии шуғл миқдори воқеии бекорон дақиқ ба назар гирифта нашудааст. Инчунин, бисёр корхонаҳо аз сабаби мушкилоти молиявӣ қӯмакпулӣ ва андози иҷтимоиро пурра пардоҳт намекунанд ва пинҳон доштани шумораи кормандон, андозаи фонди музди меҳнат ва ғайра мушоҳида мегарданд.

2. Тамоюли афзоянда доштани азnavтақсимкуни иқтидори меҳнатӣ аз корхонаҳои давлатӣ ба корхонаҳои хусусӣ. Бо назардошти даромаднокии нисбатан баланди корхонаҳои хусусие, ки дар бозори ташаккулёбанд ба тиҷорат машгуланд ва мавҷудияти имкониятҳои молиявии пардоҳти музди меҳнат, дар пасманзари корхонаҳои давлатии зааровар, ширкатҳо ва корхонаҳои хусусӣ барои аҳолӣ бо мақсади шуғл ҷолибтар шуданд.

3. Коҳишёбии самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ аз ҳисоби кам шудани ҳаҷми истеҳсолот, тамоюли афзоянда доштани захираҳои меҳнатии дар бозори меҳнат кам истифодашаванд. Яке аз далелҳои

возеҳи коҳишёбии самаранокии истифодаи иқтидори меҳнатӣ рӯзҳои нопурраи корӣ дар корхонаҳо мебошад.

4. Мавҷудияти тафовути баланди ҳудудии сатҳи шуғли аҳолӣ дар шароити шаҳрҳо ва дехот, дар минтақаҳои афсурда ва аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол.

Олимон ва иқтисодшиносоне, ки ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақаро дар шароити иқтисоди бозорӣ таҳқиқ мекунанд, якчанд сабабҳои низоъсозро тасниф мекунанд, ки дар натиҷаи бухронҳои амиқи тағийирдиҳандай (трансформатсионӣ) ба давраи иқтисоди гузариш хос ба вучуд меоянд.

Дар монографияи олимони рус, ки зери назари профессор С.П. Аукутсионек таҳти унвони “Иқтисодиёти гузариш: ҷанбаҳои назариявӣ, мушкилоти русиягӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ” навишта шудааст, сабабҳои мураттаби зерин муайян карда мешаванд, ки ба ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа таъсир мерасонанд:

- 1) субъективӣ;
- 2) вазъияти;
- 3) мутобиқшавӣ;
- 4) гузариши комил⁵⁸.

Ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа дар шаклҳои зерин ифода карда мешаванд:

- мавҷудияти миқдори зиёди иқтидори меҳнатӣ бо пешниҳоди қувваи кории аз талаботи бозори меҳнат барзиёд. Чунин вазъ маҳсусан ба пешниҳоди қувваи кории кормандони дорои ихтисос набуда марбут аст. Зикр кардан зарур аст, ки шумораи аҳолӣ ва мутаносибан, иқтидори меҳнатии минтақа тамоюли устувори афзоишро доранд.

Ҳамин тарик, суръати миёнаи солонаи афзоиши аҳолии вилояти Суғд дар соли 2021 ба 1,5% ва захираҳои меҳнатӣ – 1,3%-ро ташкил

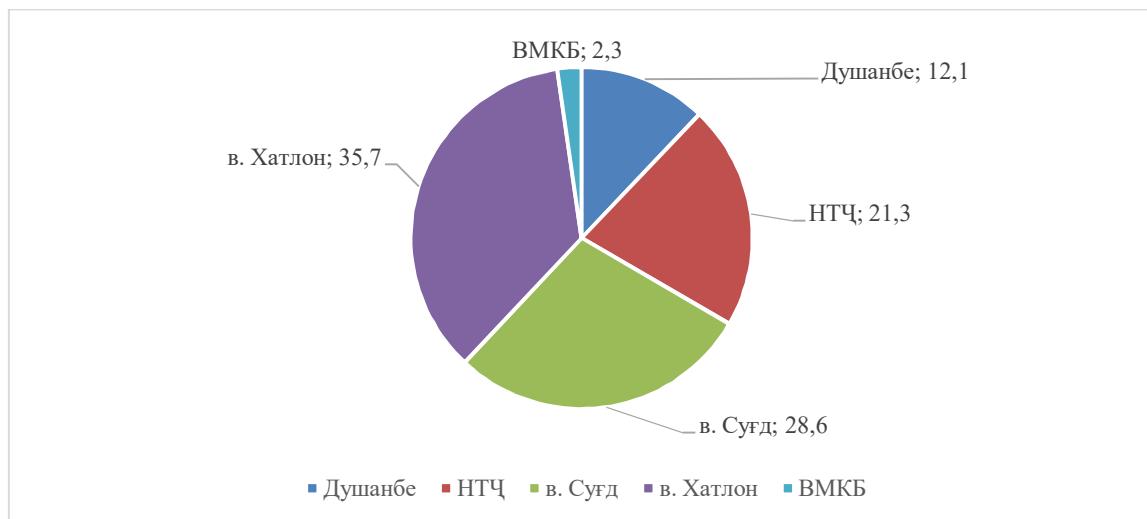
⁵⁸ Автономов В.С. Переходная экономика: теоретические аспекты, российские проблемы, мировой опыт: учебник / В.А.Мартынов, В.С. Автономов, И.М. Осадчая. – М.: Издательство Экономика, 2004. – С.59.

медиҳанд⁵⁹. Агар ин нишондиҳандаҳоро дар сатҳи ҷумҳурӣ баррасӣ ва бо маълумоти омори вилояти Суғд муқоиса кунем, дар маҷмуъ, дар кишвар нишондиҳандаҳои зикршуда мутаносибан 1,8% ва 1,92%-ро⁶⁰ ташкил медиҳанд:

- самаранокии на он қадар баланд дар фаъолияти муассисаҳои ваколатдор дар идоракуни иқтидори меҳнатӣ;
- дараҷаи баланди пурра истифода нашудани иқтидори меҳнатӣ;
- мавҷудияти нобаробарии назарраси гендерӣ дар иқтидори меҳнатии минтақа.

Ҷанбаи дигари иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа тақсимоти нобаробари захираҳои меҳнатӣ дар ноҳияҳои минтақа мебошад, ки дар Стратегияи давлатии идоракуни иқтидори меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 низ зикр шуда буд.

Ҳамин тариқ, ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатии минтақаро таҳлил намуда, тақсимоти нобаробари онро дар миёси минтақа ва дар маҷмуъ сатҳи ҷумҳурӣ дақиқ ошкор кардан мумкин аст (ниг. ба диаграммаи 2.6).

Диаграммаи 2.6. – Соҳтори шумораи аҳолии доимӣ (муқимӣ) дар вилояти Суғд ва дар минтақаҳои Тоҷикистон дар соли 2021 (бо %)

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С.17-21.

⁵⁹ Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.26, 102.

⁶⁰ Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 23, 70.

Мувофиқи маълумоти диаграммаи 2.6 дар вилояти Суғд - 28,6% аҳолӣ зиндагӣ мекунанд. Дар қисми ҷанубии ҷумҳурӣ бошад (вилояти Ҳатлон, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ) 69,1%-и шумораи умумии аҳолии ҷумҳурӣ ва қисми боқимонда дар ВМКБ - 2,3% истиқомат доранд.

Ҷанбаи дигари иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар минтақа динамикаи музди миёнаи меҳнат дар минтақа маҳсуб мёёбад, ки нишондиҳандаҳои он дар ҷадвали 2.16. низомбандӣ карда шудааст.

Ҷадвали 2.16. – Динамикаи музди миёнаи номиналии меҳнат дар вилояти Суғд барои солҳои 2015-2021

Минтақа	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 нисбат ба соли 2015
Вилояти Суғд	696,80	774,23	1012,87	1072,28	1182,77	1236,26	1418,81	203,6
Тағиیرёбӣ бо %	100	111,1	130,8	105,8	110,2	104,5	114,7	-

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.147.

Аз маълумоти ҷадвали 2.16 аён мегардад соли 2021 музди миёнаи меҳнат дар вилояти Суғд – 1418,81 сомониро ташкил дода, нисбат ба соли 2015 беш аз 2 маротиба зиёд шудааст. Сатҳи афзоиши музди маоши миёна дар минтақа ба ҳисоби миёна 12,8% ро ташкил намудааст. Аммо ҳиссаи назарраси ин нишондиҳандаи рушдро сатҳи бекурбашавӣ ба худ бурдааст ва бо баҳисобигирии бекурбашавӣ дар солҳо музди воқеии маош дар минтақа қариб ки тағиир намеёбад ё дар сатҳи ноҷиз афзоиш кардааст.

Норасоии кадрҳои баландиҳтисос, баҳусус дар соҳаҳои маориф, тиб, соҳтмон, меъморӣ, технологияи истеҳсолот ва ғайра сабаби номутаносибии иқтидори меҳнатии мавҷуда дар минтақа мебошад.

Дар робита ба сатҳи бекорӣ ва истифода нашудани иқтидори меҳнатӣ нуқтаи назари намояндагони мақомоти расмӣ ва коршиносони мустақил хеле муҳталиф аст. Агар вазъи иқтидори меҳнатиро дар солҳои

1995-2010 мавриди таҳлил қарор диҳем, маълум мегардад, ки мувофиқи маълумоти оморӣ сатҳи бекорӣ дар ҷумхурӣ дар доираи 2,2-2,7% қарор дорад. Аммо, тибқи таҳқиқоти таҳлилгарон ва коршиносони байналмилалӣ дар солҳои 1993-1997 сатҳи бекорӣ дар ҷумхурӣ ба 40% ва дар дехот то ба 60% расида буд⁶¹.

Чӣ тавре ки дар боло зикр гардид, як ҷанбаи иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатӣ сатҳи пасти истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ мебошад. Таҳлил дар асоси нишондиҳандаҳои омори расмӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумхурии Тоҷикистон ҳоло ҳам мушкилоти дараҷаи баланди пурра истифода нашудани захираҳои меҳнатӣ мавҷуд мебошад.

Аз маълумоти дар диаграммаи 2.7 низомбандӣ гардида бармеояд, ки соли 2021 сатҳи иқтидори меҳнатии истифоданашуда дар Ҷумхурии Тоҷикистон ба 3066 ҳазор нафар расида, ин нишондиҳанда 54,2%-и иқтидори меҳнатии кишварро ташкил додааст. Зикр кардан зарур аст, ки чунин тамоюл аз соли 2015 ба мушоҳида мерасад. Вале дар соли 2015 таносуби иқтидори меҳнатии истифоданашуда нисбат ба шумораи умумии захираҳои меҳнатӣ дар ҷумхурӣ 52,3%-ро ташкил дода, дар соли 2021 ба 1,9 % афзоиш ёфтааст. Ба ибораи дигар, дар давраи таҳлилӣ, яъне солҳои 2015-2021 ин нишондод тамоюли афзояндаро дорад.

Диаграммаи 2.7. – Таносуби иқтидори меҳнатӣ ва истифодаи он дар Ҷумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2021 (ҳазор нафар)

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумхурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 80.

⁶¹ Kroeger A. and Meier K. Labor market and the Financial Crisis: evidence from Tajikistan - German Institute for Economic Research, Berlin. – 2011. – P.5.

Ба назари мо, сабабҳои ин падида пеш аз ҳама, аз чунин омилҳо иборатанд:

- 1) набудани талабот ба иқтидори меҳнатии мавҷуда бо сабаби сатҳи пасти фаъолнокии корӣ дар иқтисодиёт;
- 2) сатҳи баланди шуғл дар бахши ғайрирасмии иқтисодиёт;
- 3) сатҳи нисбатан пасти сифати таълим ва бозомӯзии кадрҳо;
- 4) мавҷуд набудани низоми дуруст ва дақиқи бақайдгирии муҳочирони меҳнатӣ;
- 5) афзудани шумораи коргарони “маъюсшуда”, ки аз ҷустуҷӯи кори нав дар дохили кишвар даст кашидаанд.

Баррасии як қатор тадқиқоти илмии мавҷуда шаҳодат медиҳад, ки бо сабабҳои гуногун (хувият, майл надоштани корфармоён барои ба кор қабул кардани занон бинобар хавфи баромадан ба рухсатии ҳомиладорӣ ва пардоҳти як қатор қӯмакпулиҳои иҷтимоӣ, дастрасии нисбатан заифи занон ба таҳсил, мушкилоти оилавӣ ва ғайра) занон дар ҳолати осебпазир қарор доранд.

Ҳамин тавр, дар заминаи таҳқиқ ҳулоса кардан зарур аст, ки ҷанбаҳои иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар радифи ҷанбаҳои иҷтимоӣ-демографии иқтидори меҳнатӣ асоси идоракунӣ ё ба таври дигар асос барои ташаккулу истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа маҳсуб меёбад. Идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа ба рушди самарарабаҳши иқтисоди минтақа мусоидат менамояд. Аз ин лиҳоз, самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа дар доираи боби З-юми кори диссертатсионӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

Ҳулосаҳои боби дуюм

Дар асоси таҳқиқи ҳусусиятҳои ташаккул, ҳолат ва истифодаи самарноки иқтидори меҳнатии вилояти Суғд ҳулосаҳои зерин бароварда шуданд:

1. Арзёбии вазъи мусир, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа ба фаъолияти низоми институтҳо ва муассисаю ташкилотҳо вобаста аст, ки тамоюли ҳаракати меҳнатро пешакӣ муайян менамоянд. Субъекти истифодабаранд ва ташаккулдиҳандаи иқтидори меҳнатӣ дар минтақа муассисаҳои зерин мебошанд: марказҳои шуғл; шуъбаҳои кадрҳои корхонаҳо, ташкилоту фондҳо; маълумот оид ба пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ ва маълумотҳои оморӣ. Субъекти асосие, ки иқтидори меҳнатиро дар шароити мусир танзим менамояд, давлат мебошад. Аммо танзим бояд ба принсипҳои бозории талаботу пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ асос ёбад.

2. Мувофиқи маълумотҳо расмӣ аз 31 декабри соли 2021 шумораи умумии аҳолии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 2823,9 ҳазор нафар расида, аз онҳо иқтидори меҳнатӣ - 1652,2 ҳазор нафар ё 58,5% -и аҳолиро ташкил кардааст. Қувваи кории истифодашуда - 890,6 ҳазор нафар ё 31,5% аҳолии минтақаро ташкил кардааст. Инчунин, аҳолии машгули меҳнат - 882,8 ҳазор нафарро ташкил додааст, ки ба 31,3% аҳолии минтақа баробар аст. Қувваи кории истифоданашуда – 761,4 ҳазор нафар ё 46,1% иқтидори меҳнатии минтақа мебошад, ки аз нишондиҳандаи ҷумҳурияйӣ поёнтар аст. Ҳамзамон, расман бекор эътирофшудагон дар миқёси вилояти Суғд дар соли 2021 ба 7,8 ҳазор нафар расидаанд. Дар ин давра, мутаносибан, сатҳи бекорӣ нисбат ба қувваи корӣ – 0,5%, нисбат ба аҳолии машгули меҳнат – 0,9%, нисбат ба шумораи умумии аҳолӣ - 0,003%-ро ташкил медиҳад.

3. Соҳтори иқтидори меҳнатии минтақа, шумораи бекорон нисбат ба шумораи аҳолии машғул дар 2 маҳалли маъмурӣ (ноҳияҳои Айнӣ ва Кӯҳистони Маҷҷӯҳ) камтар аз 0,01% ва дар 14 маҳалҳои дигари вилояти Суғд ба ҳисоби миёна камтар аз 0,05% ва танҳо дар 2 маҳалли боқимондаи вилоят (ш. Бӯстон ва ш. Истаравшан) зиёда аз 0,05%-ро ташкил дод. Агар ҳиссаи бекоронро ба шумораи умумии аҳолӣ муқоиса кунем, маълум мегардад, ки танҳо дар шаҳри Бӯстон 0,01% ва дар 17 маҳалҳои боқимондаи минтақа ин нишондиҳанда камтар аз 0,01%-ро

ташкил медиҳад. Дар маҷмуъ, зикр кардан зарур аст, ки истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суғд нисбат ба бекорон 0,018%-и шуғли аҳолӣ ва 0,003%-и шумораи умумии аҳолии вилоятро ташкил медиҳанд.

4. Нишондиҳандаҳо барои арзёбии ҳолати истифодаи иқтидори меҳнатии вилояти Суғд инҳоянд:

- динамикаи суръати афзоиши МММ;
- афзоиши музди миёнаи номиналӣ ва ҳақиқии меҳнат;
- тағйирот ва динамикаи шумора ва таркиби аҳолии минтақа.

5. Ҷанбаҳои демографии ташаккули иқтидори меҳнатии вилояти Суғд бо падидаю равандҳои зерин тавсиф мешавад:

1. Тамоюли афзоянда доштани шумораи умумии аҳолӣ дар вилояти Суғд, зоро шумораи аҳолии минтақа дар давраи таҳлилӣ ба ҳисоби миёна ҳамасола 1,9% афзоиш кардааст.

2. Тамоюли афзоянда доштани шумораи аҳолии синну соли қобили меҳнат дар минтақа. Зоро то охири соли 2021 шумораи аҳолии қобили меҳнат дар вилояти Суғд афзоиши устувор дорад.

3. Коҳишёбии сарбории иқтисодии аҳолии қобили меҳнат дар минтақа. Тағйирёбии таркиби синну соли аҳолӣ боиси коҳишёбии сарбории иқтисодии сокинони синни қобили меҳнат гардид, ки дар қиёс ба шумораи аҳолии ғайри қобили меҳнат афзоишёбӣ мушоҳида мешавад. Сарбории аҳолии бекор бо як ҷои кори машғулбуда аз 6,3 нафар дар соли 2014 то ба 2,9 нафар дар соли 2021 кам шудааст.

4. Коэффициенти баланди таваллуд. Сарфи назар аз он, ки дар вилояти Суғд шумораи таваллудшудагон дар соли 2021 нисбат ба соли 2015 дар ҳаҷми 19,4 % коҳиш ёфта, дар давоми сол 55584 нафарро ташкил дод, ин вазъ ягон хатари ҷиддиро ба миён намеорад, зоро сатҳи таваллуд баланд бокӣ мемонад ва барои тақористехсоли аҳолӣ кифоя мебошад.

5. Сатҳи баланди фавт. Ҳамасола дар вилояти Суғд беш аз 11 ҳазор нафар мефавтанд. Танҳо дар соли 2021 - 13182 нафар фавтиданд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба сатҳи соли 1991 - 30% зиёд шудааст.

6. Давомнокии нисбатан пасти умри ахолӣ.
7. Рушди пасти муҳочират дар минтақа.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ МИНТАҚА

3.1. Низоми идоракунии минтақавии иқтидори меҳнатӣ

Тавре ки дар қисми назариявии таҳқиқ қайд карда шуд, рушди иқтисодии бомуваффақи минтақа яз якчанд омилҳо вобаста буда, яке аз асоситарини онҳо нерӯи инсонӣ ба ҳисоб меравад, ки дар иқтидории меҳнатии минтақа таҷассум меёбад. Бинобар ин, ҷиҳати таъмини рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақа дар қатори дигар омилҳо ба иқтидори меҳнат бояд аҳамияти зарурӣ дода шавад ва барои истифодаи самараноки он механизми мувофиқи идоракунӣ коркард ва татбиқ гардад.

Низоми идоракунии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа бо назардошти афзалиятҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ба роҳ монда шуда, асоси ташаккул, тақсимот ва истифодаи аҳолии қобили меҳнатро танзим мекунад. Низоми идоракунии иқтидори меҳнат объект ва субъекти идоракуниро муттаҳид намуда, ягонагии амалкарди онҳоро таъмин менамояд.

Ба объекти низоми идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа инҳо тааллуқ доранд:

- ташаккули иқтидори меҳнатӣ;
- тақсимоти иқтидори меҳнатӣ;
- истифодаи иқтидори меҳнатӣ.

Ба сифати субъектҳое, ки дар идоракунии иқтидори меҳнат ширкат меварзанд, инҳо баромад менамоянд:

- 1) мақомоти давлатӣ,
- 2) ташкилотҳои сиёсӣ;
- 3) иттифоқҳои касаба ва ташкилотҳои ҷамъиятии дигар;
- 4) колективҳо (дастачамъ)-и меҳнатӣ.

Аз ин лиҳоз, низоми идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар сатҳи минтақа маҷмуи амал ва ҷораҳои мақсаднок баҳри ҷойгиронии аҳолии қобили меҳнат дар бозори меҳнати минтақа мебошад.

Умуман, низоми идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар сатҳҳои зерин амал мекунад:

- сатҳи соҳавӣ (соҳаи саноат, кишоварзӣ, алоқа, нақлиёт ва ғ.);
- сатҳи ҳудудӣ (ҷумҳурӣ, вилоят, ноҳия), аз рӯйи салоҳиятнокии онҳо.

Бояд қайд намуд, ки идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа бо назардошти ҳусусиятҳои ҷойгиронии истеҳсолоти моддӣ ва омилҳои таъриҳӣ, табий ва ҷуғрофии минтақа ба амал бароварда мешавад.

Оид ба ташаккул ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар сатҳи давлат ва минтақаҳои алоҳидай он як қатор олимони варзидаи ватаниву хориҷӣ таҳқиқот анҷом дода, андешаҳои ҳудро иброз намудаанд ва ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии он амсилаҳои ҷолиб пешниҳод кардаанд. Ҷунонҷӣ, Н.Р. Ҳадасевич дар таҳқиқоташ барои ташаккул ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар сатҳи минтақа амсилае пешниҳод менамояд, ки аз ду блоки ба ҳам алоқаманд таркиб ёфтааст: низоми институтионалии ташаккули иқтидори меҳнатӣ ва шартҳову муҳити асосии ташаккули иқтидори меҳнатие, ки ба иқтидори меҳнатӣ ва вазъи истифодаи он таъсир мерасонад⁶². Амсилаи пешниҳоднамудаи Н.Р. Ҳадасевич имконият фароҳам меорад, ки омилҳои асосии ба ташаккул ва истифодашавии иқтидори меҳнатии минтақа таъсиррасон ва инчунин воситаҳои асосии таъсиррасонии субъектҳои идоракуни институтионалӣ муайян карда шаванд.

Ба андешаи Кязимов К.Г. самаранокии идоракуни иқтидори меҳнатӣ на танҳо ба иштироки давлат дар ин раванд, балки ба ҳам

⁶² Ҳадасевич, Н.Р. Концепция формирования трудового потенциала региона [Текст] / Н.Р. Ҳадасевич // УЭкС. – 2015. – №1 (73). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-formirovaniya-trudovogo-potentsiala-regiona> (санаси муроҷиат: 21.05.2023).

мувофиқати шавқмандӣ ва амалҳои мақомотҳои давлатиу маҳаллӣ ва субъектҳои дигари иқтисодӣ вобаста аст⁶³.

Дар низоми идоракунӣ ва ташаккули иқтидори меҳнатии минтақа ҳолати ташкилии минтақа ҳамчун институти шуғл, рушд ва истифодаи иқтидори меҳнатӣ нақши қалидӣ мебозад.

Дар амалкарди низоми идоракунии иқтидори меҳнатии вилояти Суғд субъектҳои зерин фаъолият менамоянд:

- 1) Раёсати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ дар вилояти Суғд;
- 2) Раёсати Агентии меҳнат ва шугли аҳолӣ дар вилояти Суғд;
- 3) Хадамоти назорати давлатӣ дар соҳаи меҳнат, муҳочират ва шугли аҳолӣ;
- 4) Хадамоти муҳочират;
- 5) Раёсати корҳои дохилӣ дар вилояти Суғд;
- 6) Раёсати маориф ва илм дар вилояти Суғд;
- 7) Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд ва ғайра;
- 8) МД Маркази такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони низоми меҳнат, муҳочират ва шугли аҳолӣ.

Инчунин, низоми идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа дар асоси санадҳои меъёрию ҳукуқӣ, стратегия ва барномаҳои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мешавад, аз қабили:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, № 636.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мусоидат ба шугли аҳолӣ” аз 1-уми августи соли 2003. ш. Душанбе, №44.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, ш. Душанбе, аз 22 июли соли 2013, № 1004.

⁶³ Кязимов, К.Г. Формирование профессиональной компетентности в процессе управления человеческими ресурсами [Текст] / К.Г. Кязимов // Вестник Университета Российской академии образования. – 2015. – № 2. – С. 12-20.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ”, ш.Душанбе, аз 8 августи соли 2015, № 1225.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти иловагӣ”, ш.Душанбе, аз 16 апрели соли 2012, № 826.

Ҳамзамон, низоми идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа дар асоси шартҳои зерин татбиқ мешавад:

- мутобиқи низоми давлатии идоракунии иқтидори меҳнатӣ;
- бо назардошти пешгӯии шумораи машғули аҳолӣ дар иқтисодиёт, пешгӯии демографӣ;
- истифодаи таҳлили коррелятсионӣ-регрессионӣ.

Бинобар ин, низоми идоракунии иқтидори меҳнатии минтақа зернизоми мураккаби динамикии низоми умумии идоракунии иқтисодиёти минтақа ва умуман давлат мебошад. Низоми идоракунии иқтидори меҳнатии вилояти Суғдро дар низоми умумии идоракунии иқтисодиёти чунин тасвир намудан мумкин аст (ниг. расми 3.1).

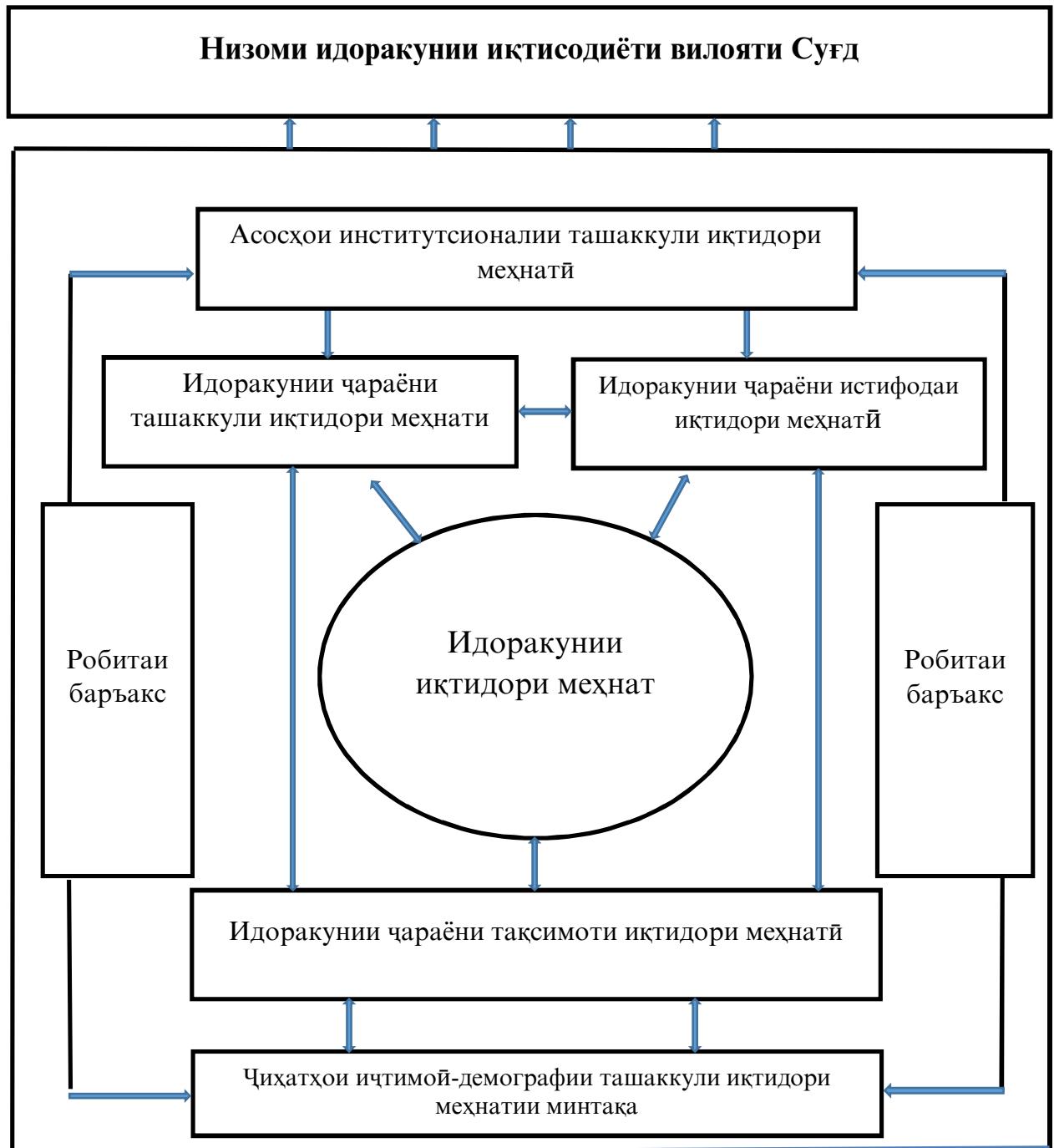
Масъалаҳои ташаккул, истифода ва идоракунии иқтидори меҳнатӣ дар доираи сиёсати давлатии демографӣ ва маориф бояд тавассути андешидани чунин тадбирҳо амалӣ карда шавад:

- таҳия ва татбиқи низоми тадбирҳое, ки ба танзими сатҳи таваллуд, фавт, муҳоҷират равона шудааст;
- танзими миқдори қабул ва хатми муассисаҳои таълимӣ;
- инкишоф додани низоми такмили ихтисос ва гайра.

Низоми идоракунии иқтидори меҳнатии вилояти Суғд дар фаъолияти худ ҳалли вазифаҳои афзалиятноки зеринро бояд пешбинӣ менамояд:

- 1) таъмини хусусияти инноватсионии таҳсилоти асосӣ;
- 2) таҷдиди муассисаҳои низоми таълимӣ ҳамчун воситаи рушди иҷтимоӣ;
- 3) ташкили низоми муосири таълими муттасил, омодасозӣ ва бозомӯзии кадрҳои касбӣ;

4) дар якчоягы бо истеъмолкунандагон ташаккул додани механизмҳои арзёбии сифат ва талабот ба хизматрасониҳои таълимӣ, иштирок дар таҳқиқоти муқоисавии байналмилалӣ.

Расми 3.1. – Низоми идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа дар низоми умумии идоракуни иқтисодиёти минтақа

Ба андешаи мо, яке аз самтҳои афзалиятноки низоми идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа, мутобиқ гардонидани мундариҷа ва соҳтори омодасозии касбии кадрҳо ба талаботи муосири бозори меҳнат

ва таъмини дастрасии аҳолӣ ба хизматрасониҳои босифати таълимӣ бояд ба ҳисоб равад.

Вале таҷриба нишон медиҳад, ки дар вилояти Суғд дар раванди ташаккул ва идоракуни иқтиидори меҳнатӣ диққати аввалиндарача танҳо ба идораи маориф, меҳнат ва рушди иҷтимоӣ зоҳир мегардад.

Бояд иброз дошт, ки дар низоми минтақавии идоракуни иқтиидори меҳнатӣ танзими аҳолии қобили меҳнат дар марҳилаҳои ташаккулёбӣ, тақсимот ва истифодабарии иқтиидори меҳнатӣ сурат мегирад.

Раванди танзими иқтиидори меҳнатро дар марҳилаҳои ташаккулёбӣ, тақсимот ва истифода муфассал мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

1. Идоракуни иқтиидори меҳнатии вилояти Суғд дар марҳилаи ташаккулёбии он. Ҷиҳати ноил шудан ба ин ҳадафҳо низоми идоракуни минтақавии иқтиидори меҳнатӣ мутобики низоми идоракуни чумхуриявии иқтиидори меҳнатӣ бо назардошти пешгӯии шумораи машгули аҳолӣ дар иқтисодиёт, пешгӯии демографӣ ва бо истифода аз таҳлили корреляционӣ-регрессионӣ ба амал бароварда мешавад.

2. Идоракуни иқтиидори меҳнатии вилояти Суғд дар марҳалаи тақсимот (азнавтақсимкуни) идоракуни шуғли аҳолӣ, тақсимоти аввалиндарачаи қувваи корӣ ба ҷойҳои корӣ аз рӯйи корхонаҳо ва соҳаҳои иқтисодиёт, идоракуни азнавтақсимоти қувваи корӣ - бо кор таъминкуни, аз нав тақсимкуни ҳудудӣ, муҳоҷират, ҳаракат дар доҳили корхонаҳо, дар доҳили соҳа ё байни соҳаҳои иқтисодиётро пешбинӣ менамояд.

3. Дар марҳилаи истифодаи иқтиидори меҳнатӣ давлат ҳамчун кафили иҷтимоӣ баромад карда, танзими ҳуқуқии муносибатҳои байни корфармоён ва кормандонро таъмин менамояд. Истифодаи иқтиидори меҳнатӣ бо Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда мешавад.

Идоракуни бевоситаи раванди истифодаи иқтиидори меҳнатӣ дар вилояти Суғд аз ҷониби 18 маркази шуғли аҳолӣ дар 18 воҳиди маъмурию ҳудудии минтақа сурат мегирад. Мақсади фаъолияти

марказҳои шуғли аҳолии вилояти Сүфд, дар доираи салоҳияти худ татбиқи сиёсати ягонаи давлатии таъмини шуғли аҳолӣ дар ҳудуди вилоят, аз ҷумла, амалӣ намудани ваколатҳо дар соҳаи шуғли аҳолӣ мебошад.

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф марказҳои шуғли аҳолии минтақа вазифаҳои зеринро ичро мекунанд:

1. Назорат:

- таъмини кафолатҳои давлатии шуғли аҳолӣ дар минтақа;
- ба кор қабул кардани маъюбон дар доираи квота;
- бақайдгирии маъюбон ҳамчун бекор.

2. Таъмини ба қайд гирифтани шаҳрвандон бо мақсади мусоидат ба онҳо оид ба дарёфти кори мувофиқ, инчунин барои шаҳрвандони бекор.

3. Хизматрасонии давлатӣ:

- 1) ба шаҳрвандон барои дарёфти кори мувофиқ ва ба корфармоён дар интихоби коргарони зарурӣ мусоидат намояд;
- 2) пешниҳоди маълумот оид ба вазъи бозори меҳнат;
- 3) ташкили роҳнамоии қасбии шаҳрвандон барои интихоби соҳаи фаъолият (қасб), бо кор таъминкунӣ, таълими қасбӣ;
- 4) дастгирии психологӣ, омодасозии қасбӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси шаҳрвандони бекор;
- 5) татбиқи пардохтҳои иҷтимоӣ ба шаҳрвандоне, ки бо тартиби муқарраргардида бекор эътироф шудаанд;
- 6) ташкили гузаронидани корҳои ҷамъиятии музdnок;
- 7) ташкили бо кор таъминкуни мувакқатӣ барои шаҳрвандони бекоре, ки дар ҷустуҷӯи кор мушкилӣ доранд;
- 8) мутобиқсозии иҷтимоии шаҳрвандони бекор дар бозори меҳнат;
- 9) мусоидат ба ҳудмашгулии аҳолӣ;
- 10) мусоидат ба шаҳрвандон дар муҳоҷират барои кор дар дехот.

4. Ташкили кор оид ба ташаккул, пешбурд ва истифодаи бонки маълумот дар бораи мавҷудияти ҷойҳои кории (вазифаҳо) холӣ ва ҷойҳои холии таълимӣ барои таҳсилоти қасбӣ.

5. Ташкили қабули шаҳрвандон, таъмини баррасии саривақтӣ ва пурраи муроҷиатҳои онҳо, аз рӯи онҳо қабул кардани қарор ва ирсоли ҷавоб ба аризадиҳанда тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.

6. Дар доираи салоҳияти худ иҷро кардани вазифаҳои дигар.

Қайд кардан лозим аст, ки низоми идоракуни минтақавии иқтидори меҳнатӣ идоракуни сифати иқтидори меҳнатиро низ ба назар мегирад. Ба андешаи мо, идоракуни сифати иқтидори меҳнатӣ инҳоро дар бар мегирад:

- 1) ҳифзи солимии аҳолӣ (чисмонӣ ва рӯҳӣ);
- 2) инкишофи нерӯи зеҳнӣ (иқтидори маърифатӣ ва қобилиятҳои эҷодкорӣ);
- 3) такмили малакаҳои муошират, сатҳи фарҳангӣ ва ахлоқӣ;
- 4) фаъолияти иҷтимоии аҳолӣ.

Ҳамин тавр, бо назардошти барзиёдии қувваи корӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд, дар қатори ҷанбаҳои демографӣ ва иқтисодии ташаккули иқтидори меҳнатӣ ҷанбаи иҷтимоӣ аҳамияти калон пайдо мекунад.

Аз ин рӯ, идоракуни фаъолияти иҷтимоии аҳолӣ асосан дар доираи сиёсати давлатии ҷавонон дар самтҳои афзалиятноки зерин амалӣ карда мешавад:

- ба фаъолияти ҷамъиятий ҷалб намудани ҷавонон;
- ташаккули низоми дастгирии ҷавонони ташаббускор ва болаёқат;
- таъмини иҷтимоии самарабахши ҷавонон, ки дар вазъияти душвори зиндагӣ қарор доранд.

Мутобиқсозии низоми идоракуни иқтидори меҳнатии вилояти Суғд Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бо назардошти эҳтиёҷот ба мутахассисони зинаҳои гуногуни таҳсилот амалӣ карда шавад. Бо мақсади муайян ва асоснок намудани мутобиқати низоми идоракуни иқтидори меҳнатӣ бо низоми таълимии минтақа истифодаи амсилаи пешниҳоднамудаи Н.Н. Некрасовро мувофиқи мақсад донистем. Ин

амсила хусусияти гайрихаттии вобастагии таълимро аз харочоти захираҳо, ҳаҷми истехсолот ва гайра ифода менамояд.

Тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи хонандагони синфҳои болоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан афзоиш ёфта, дар соли 2021 ба 243,8 ҳазор нафар расидааст. Афзоиши назаррасро дар ҳамаи зинаҳои дигар таҳсилот олӣ, миёна ва ибтидой низ мушоҳид намудан мумкин аст. Мувофиқи маълумоти оморӣ шумораи муҳассилини таҳсилоти ибтидой дар соли 2021 нисбат ба соли 2018 тақрибан 228 ҳазор нафар зиёд гашта, дар соли 2021 ба 950 ҳазор хонанда расидааст. Шумораи хонандагони таҳсилоти миёна бошад, дар соли 2021 назар ба соли 2016 95,8 ҳазор зиёд гашта, ба 914,9 ҳазор нафар расидааст⁶⁴. Зиёд гаштани шумораи муҳассилин дар зинаҳои ибтидой, миёна ва болоии таҳсилот афзоиши шумораи муҳассили зинаи таҳсилоти миёна ва олии касбиро таъмин намудааст. Мувофиқи маълумоти оморӣ соли 2021 шумораи муҳассили таҳсилоти миёна ва олии касбӣ дар ҷумҳурӣ ба 245,9 ҳазор ташкил додааст⁶⁵. Тибқи пешгӯии мо, шумораи муҳассилини таҳсилоти миёна ва олии касбӣ дар ҷумҳурӣ то соли 2025-ум ба 275 ҳазор нафар мерасад.

Барои мукаммал гардонидани низоми идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа вилояти Суғд дар асоси амсилаи Н.Н. Некрасов, ки асосҳои таъсиси корхонаҳоро муайян мекунад ва тибқи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020, инчунин дар асоси динамикаи хатми донишҷӯён ва дар асоси нишондодҳои омории дар боло овардашуда, эҳтиёҷоти иқтисодиёти минтақаро ба мутахассисон пешгӯй менамоем. Яъне бо истифода аз амсилаи пешниҳодкардаи Н.Н. Некрасов, эҳтиёҷоти вилояти Суғд ба корхонаҳои навтаъсис ва эҳтиёҷоти корхонаҳои навтаъсис ба мутахассисони дорои маълумоти олӣ ва миёнаи касбӣ муайян карда мешавад:

⁶⁴ Тоҷикистон: 30 – соли истиқлолияти давлатӣ. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С. 71.

⁶⁵ Ҳамин чо. – С. 87.

$$\sum_{m=1}^m \sum_{k=1}^k Y_m^k + \sum_{m=1}^m \sum_{k=1}^k \Delta A_{mn} X_{mn} \rightarrow \min \quad (3.1)$$

Мутаносибан:

$$\begin{aligned} \sum_{m=1}^m A_{mn} X_{mn} &> B_n \quad (n = 1, 2, 3, \dots n) \\ \sum_{n=1}^n A_{mn} B_m^k X_{mn} &\leq K_m^k \leq Q_m^k \\ X_n &= 0 \text{ ё ин ки } 1 \end{aligned}$$

дар ин чо $Y_m^k - (R_m^k)$ - харочот ба захираҳои навъи **K** дар минтақаи **m**, вобаста ба ҳаҷми истеъмоли он;

$\Delta A_{mn} X_{mn}$ – вектори ҳаҷми ниҳоии имконпазири маҳсулот дар минтақаи **m** мебошад, ки ба тағийирёбандай ҳисобшуда зарб карда мешавад, ки ба мақсаднок будани ҷойгиронии истеҳсолоти саноат дар минтақаи **m** нишон дода мешавад;

B_n – вектори эҳтиёҷот ба маҳсулоти корхона, дар маҷмуъ, дар мамлакат;

Q_m^k – маҳдудияти андозаи истифодаи захираи **k** дар минтақаи **m**;

R_m^k – андозаи маҳсули истеъмоли захираи навъи **k** дар минтақаи **m**.

Низоми идоракуни иқтидори меҳнатии вилояти Суғд дар самти ҳатми мутахассисон якҷоя бо Раёсати маорифи минтақа амал намуда, бояд дар асоси «қарори имконпазир» бо назардошти “самараи беруна” ба роҳ монда шавад, яъне омодасозии мутахассисон бояд дар асоси талаботи воқеии соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёти минтақа ба роҳ монда шавад. Барои ин, X_m ҳамчун омили мувоғиқгардонии сарбории соҳаҳо дар минтақаи **m** истифода мешавад.

Ба андешаи мо, барои таъмини самараи баланди низоми минтақавии идоракуни иқтидори меҳнатии вилояти Суғд пешгӯй кардани шумораи зарурии мутахассисони дорои маълумоти олӣ ва миёнаи касбӣ на танҳо дар вилояти Суғд, инчунин пешгӯй намудани шумораи зарурии

мутахассисони дорои маълумоти олий ва миёна касбӣ дар минтақаҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи мақсад аст.

Тибқи амсилаи Н.Н. Некрасов барои таъмини самаранокии низоми минтақавии идоракунии иқтидори меҳнатии вилояти Суғд муайян кардани талаботи маҷмааи саноатӣ ба мутахассисони дорои маълумоти олий ва миёна касбӣ, стратегияи рушд ва тақсимоти қувваҳои истеҳсолкунанда, яъне ҷойгиронии оқилонаи корхонаҳои саноатӣ дар ҳудуди минтақа зарур шуморида мешавад.

Алгоритми дар расми 3.2 истифодашуда ба мо имкон медиҳад, ки соҳтори низоми минтақавии идоракунии иқтидори меҳнатии вилояти Суғдро асоснок намуда, талаботи соҳаҳои саноати минтақаро ба мутахассисони дорои маълумоти олий ва миёнаи маҳсус барои давраи мушаҳҳаси давраи пешбинишаванда дар заминаи солҳо бо назардошти давраи тайёркунии онҳо пешгӯй қунем.

- **Варианти ҷойгиронии корхонаҳои саноати ҳудудӣ бо нишондоди иқтидори истеҳсолии онҳо**
- Таснифоти зерсоҳавии саноат
- Гуруҳбандии корхонаҳои саноатии ба ҳам шабех
- Муайян намудани таҳассуси касбӣ ва соҳтори мутахассисон аз рӯи соҳаҳои монанд
- Ҳисоби таҳассуси касбӣ ва ихтисоси мутахассисони дорои маълумоти олий ва баъдидонишгоҳӣ дар маҷмааи саноатӣ (маълумотҳои ҷамъбастӣ)
- **Вариантҳои эҳтиёҷоти умумии маҷмааи саноатӣ оид ба мутахассисони дорои маълумоти олий ва баъдидонишгоҳӣ дар тақсимоти ихтисос**

Расми 3.2. – Лоиҳаи ҷойгиронии бисёрсамтаи корхонаҳои саноатӣ (КС) ва низоми минтақавии идоракунии иқтидори меҳнатии вилояти Суғд

Барои пешгӯии нишондиҳандаҳои марбут ба иқтидори меҳнат зарур мешуморем, ки аз амсилаи дар назария ва амалияи илми иқтисод мусбат арзёбишуда ва эътирофшуда истифода барем. Амсилаи пешбинии якомилаеро ба кор бурданамон дуруст меояд, ки он дар таҳқиқоти олимони рус О.М.Гусарова, В.Д. Кузменкова ⁶⁶ ва дигарон низ ҳамаҷониба асоснок ва аз санчиш гузаронида шудааст. Амсилаи мазкур шакли зерин дорад:

$$\bar{Y}_t = a + b t, \quad (3.2)$$

дар ин ҷо

\bar{Y}_t – пешбинӣ барои давраи t ;

a – қимати миёнаи нишондиҳанда дар n давраи вақт;

b – тамоюли нишондиҳанда таҳти таъсири омили t ;

t – шумораи нишондодашудаи давраи вақт ба ҳисоб меравад.

Пешгӯй дар асоси маълумоти омории дар ҷадвали 3.1 низомбандӣ гардида ҳисоб шуда, натиҷаи ҳар як нишондиҳандаи иқтидори меҳнат низ дар ҷадвали мазкур инъикос мешавад. Дар вақти ҳисоб аз амсилаи 3.1 истифода мебарем ва дар ҷадвалҳои 3.2, 3.3, 3.4 нишон медиҳем.

Ҷадвали 3.1. – Пешгӯии нишондиҳандаҳои иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суғд дар давраи солҳои 2022-2026

Нишондиҳанда ҳо	Давра ва нишондиҳандаҳои расмӣ					Давра ва нишондиҳандаҳои пешгӯишуда				
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026
Шумораи умумии шахсони қобили меҳнат (ҳазор нафар)	807,2	815,8	829,0	852,9	890,6	900,3	920,6	941,1	961,4	981,8
Шумораи бекоро-ни расмӣ (нафар)	9652	8118	8940	7906	7823	7330	6944	6559	6173	5787
Миқдори корхонаҳои саноатӣ	597	633	657	693	733	762	795	828	862	895

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С.128, 167, 178, 294, 301. Арзёбии муаллиф дар асоси истифодаи амсилаи интегралӣ.

⁶⁶ Гусарова, О.М. Моделирование и анализ тенденций развития региональной экономики [Текст] / О.М. Гусарова, В.Д. Кузьменкова // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 3-2. – С.354-359.

Чадвали 3.2. - Шумораи умумии шахсони қобили меҳнат дар вилояти Суғд дар солҳои 2017-2021 ва дурнамои он то соли 2026 (ҳазор нафар)

Y – ШУШҚМ дар солҳо (ҳаз. снафар)	t – омили вакт	Y _t	t ²	Ŷ _t - (назариявӣ)	Y - Ŷ _t - (майл аз меъёр)
807,2	-2	-1614,4	4	431,3	375,9
815,8	-1	-815,8	1	635,2	180,6
829,0	0	0	0	839,1	-10,1
852,9	1	852,9	1	1043	-190,1
890,6	2	1781,2	4	1246,9	-356,3
ΣY = 4195,5	t = 0	ΣY_t = 203,9	t² = 10	ΣŶ_t = 4195,5	0,0

Дурнамои ШУШҚМ дар в. Суғд 2022-2026

Солҳо	ШУШҚМ (ҳаз. нафар)	
2022	900,3	
2023	920,6	
2024	941,1	
2025	961,4	
2026	981,8	

$$a = \frac{\sum Y}{n} = \frac{4195,5}{5} = 839,1$$

$$b = \frac{\sum Yt}{\sum t^2} = \frac{203,9}{10} = 20,39$$

Сарчашма: Тахияи муаллиф.

Чадвали 3.3. - Шумораи бекорони расмӣ дар вилояти Суғд дар солҳои 2017-2021 ва дурнамои он то соли 2026 (нафар)

Y – ШБР дар солҳо (ҳаз. снафар)	t – омили вакт	Y _t	t ²	Ŷ _t - (назариявӣ)	Y - Ŷ _t - (майл аз меъёр)
9652	-2	-19304	4	9259,4	392,6
8118	-1	-8118	1	8873,6	-755,6
8940	0	0	0	8487,8	452,2
7906	1	7906	1	8102	-196
7823	2	15658	4	7716,2	106,8
ΣY = 42439	t = 0	ΣY_t = -3858	t² = 10	ΣŶ_t = 42439	0,0

Дурнамои ШБР дар в. Суғд 2022-2026

Солҳо	ШУШҚМ (ҳаз. нафар)	
2022	7330	
2023	6944	
2024	6559	
2025	6173	
2026	5787	

$$a = \frac{\sum Y}{n} = \frac{42439}{5} = 8487,8$$

$$b = \frac{\sum Yt}{\sum t^2} = \frac{-3858}{10} = -385,8$$

Сарчашма: Тахияи муаллиф.

Тавре аз нишондиҳандаҳои пешбинишуда дар ҷадвали 3.1 ва дигар ҷадвалҳои ҳисобӣ аён мегардад, дар давраи солҳои 2022-2026 шумораи аҳолии қобили меҳнат дар вилояти Суғд наздик ба 100 ҳазор нафар афзоиш ёфта, шумораи бекорони расмӣ 2036 нафар ва ё 26% нисбат ба нишондиҳандаи соли 2021 коҳиш хоҳад ёфт. Инчунин, миқдори корхонаҳо дар соли 2026 то 895 адад расида нисбат ба маълумоти соли 2021 наздик ба 162 адад зиёд мешаванд.

Чадвали 3.4. - Микдори корхонаҳои саноатӣ дар вилояти Суғд дар солҳои 2017-2021 ва дурнамои он то соли 2026 (адад)

Y – МКС дар солҳо (ҳаз. снафар)	t – омили вақт	Y_t	t²	Ŷ_t - (назарияйӣ)	Y - Ŷ_t - (майлаз меъёр)
597	-2	-1194	4	629,4	-32,4
633	-1	-633	1	596,2	36,8
657	0	0	0	662,6	-5,8
693	1	693	1	695,8	-2,8
733	2	1466	4	729,0	4
ΣY = 3313	t = 0	ΣY_t = 332	t² = 10	ΣŶ_t = 3313	-0,2

Дурнамои МКС дар в. Суғд 2022-2026

Солҳо	ШУШҚМ (адад)	
2022	762	
2023	795	
2024	828	
2025	862	
2026	895	

$$a = \frac{\Sigma Y}{n} = \frac{3313}{5} = 662,6$$

$$b = \frac{\Sigma Yt}{\Sigma t^2} = \frac{332}{10} = 33,2$$

Сарчашма: Тахияи муаллиф

Аз ин лиҳоз, барои самаранок истифода бурдани иқтидори меҳнатӣ дар минтақа бояд ба такмили сифати иқтидори меҳнатӣ ва омода намудани мутахассисон барои қонеъ гардонидани талаботи корхонаҳои саноатии навтаъсис ба захираҳои меҳнатӣ чораҳои зарурӣ андешида шаванд. Ин имкон медиҳад, ки иқтидорҳои меҳнатии мавҷуда ва дар оянда ташаккулёбанда самаранок истифода гашта, тараққиёти иҷтимоию иқтисодии минтақа таъмин карда шавад.

3.2. Рушди бозори меҳнат ҳамчун омили идораи самараноки иқтидори меҳнатии минтақа

Идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд дар асоси Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030, Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ва дигар барномаву стратегияҳои соҳавӣ амалӣ карда мешавад. Дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 мавҷуд будани захираҳои зиёди меҳнатӣ ва иқтидорҳо барои рушди минбаъда, ки дар пасманзари коҳиш ёфтани аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар аксари кишварҳои ҳамсоя метавонад ҳамчун омили иловагии баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории мамлакат

хизмат кунад, ҳамчун яке аз имкониятҳои калидии мусоидаткунанда ба ноилшавии ҳадафҳои стратегӣ этироф карда шудааст⁶⁷. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки афзоиши аҳолии қобили меҳнат дар мамлакат ҳангоми коҳишёбии аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар мамлакатҳои наздик метавонад рушди иҷтимоиву иқтисодии мамлакатро таъмин намояд. Вале барои ин сифати иқтидори меҳнат ба талаботи касбию тахассусии бозори меҳнат бояд мутобиқ карда шавад. Зикр кардан зарур аст, ки ин яке аз мушкилоти ташаккули иқтидори меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он маҳсуб меёбад.

Баланд бардоштани сифати иқтидорӣ меҳнат ва ба талаботи касбию тахассусии бозори меҳнат ҷавобгӯ намудани он тавассути андешидани ҷораҳои зерин имконпазир мегардад:

- 1) омода намудани мутахассисон дар асоси омӯзиши талаботи воқеии корфармоён ба захираҳои меҳнатӣ;
- 2) баланд бардоштани фаъолнокии иҷтимоию фарҳангӣ ва равонии коргарон;
- 3) баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисон;
- 4) таъмини дақиқии пешбуруди омори иқтидори меҳнатӣ ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ;
- 5) андешидани ҷораҳо ҷиҳати афзоиши шумораи мутахассисони дорои дараҷаи илмӣ;
- 6) омода намудани мутахассисон бо назардошти ташаккули КИТТК ва гайра.

Ҳамзамон, рушди бозори меҳнати вилояти Суғд ба фаъолияти муассисаҳо, мақомот ва ташкилотҳое, ки тавассути онҳо сиёсати давлатӣ дар самти таъмини шуғли аҳолӣ амалӣ карда мешавад, вобаста мебошад. Онҳо вазъи воқеии бозори меҳнати минтақаро арзёбӣ менамоянд ва натиҷаҳои бадастомадаро низомбандӣ намуда, ҳаҷми зарурии иқтидори барои бозори меҳнатӣ заруриро пешгӯй менамоянд.

⁶⁷ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 88 с.

Қобили зикр аст, ки имрӯз дар бозори меҳнатии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, дар бозори меҳнати вилояти Суғд, барзиёдии қувваи корӣ нисбат ба талабот ба он мушоҳид мегардад. Ғайр аз ин, дар доираи таҳқиқоти гузаронидашуда чунин хусусиятҳои бозори меҳнати минтақа муайян карда шуд: барзиёдии захираҳои меҳнатӣ, мавҷудияти шумораи зиёди аҳолии бекор, сатҳи баланди афзоиши захираҳои меҳнатӣ, сатҳи пасти таъминнокӣ бо объектҳо ва хизматрасониҳои соҳаи иҷтимоӣ, тадриҷан поёнравии сифати сармояи инсонӣ, ҳаҷми назарраси қарздории андозсупорандагон дар маҳалҳои минтақа, заиф гаштани иқтидори андозсупории баъзе маҳалҳои минтақа (н. Мастҷоҳи кӯҳи, н. Деваштич), ноустуворӣ дар соҳаи иҷтимиоӣ ва таҳдиҳи нобаробарии иҷтимоӣ, ҳиссаи ками соҳаҳои инноватсионии саноат дар соҳтори иқтисод. Бояд қайд намуд, ки дар шароити муосир муаммои асосии рушди бозори минтақавии меҳнатӣ нобаробарии талабот ва пешниҳоди захираҳои меҳнатӣ мебошад, ки бевосита ба тамоми соҳаҳои иқтисодиёти минтақа таъсири манғӣ хоҳад расонид. Бинобар ин, коркард ва татбиқи сиёсати самараноки шуғли бозори меҳнат яке аз муаммоҳои мубрами тасбити вазъи иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақаҳои дорои баризофаи қувваи меҳнат ба ҳисоб меравад⁶⁸.

Сиёсати самараноки иҷтимоию иқтисодии минтақа, аз ҷумла дар самти иқтидори меҳнатӣ ва шуғли аҳолӣ барои баланд бардоштани рақобатпазириӣ ва мӯтадилсозии вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ дар минтақа равона карда мешавад. Бо назардошти гуфтаҳои боло мавриди зикр аст, ки ташаккули сиёсати минтақавӣ дар самти шуғли аҳолӣ бояд бо ҷораҳои сиёсати иқтисодӣ, инвеститсионӣ, иҷтимоӣ ва инчунин бо вазъи воқеии иқтисодиёти минтақа алоқаи зич дошта бошад. Бинобар ин, мақомоти идоракуни давлатӣ дар маҳалҳо ҳангоми андешидани ҷораҳо ҷиҳати танзим ва идоракуни бозори меҳнат оид ба тамоюлҳои мавҷудаи бозори меҳнат ва талаботҳои имконпазири соҳаҳои гуногуни

⁶⁸ Гимбатов, Ш.М. Совершенствование механизма регулирования рынка труда в трудоизбыточных регионах (на материалах Северо-Кавказского федерального округа) (часть I) [Текст] / Ш.М. Гимбатов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2018. – № 11. – С. 224-230.

иқтисодиёт минтақа ба захираҳои меҳнатӣ тасаввуроти кофӣ дошта бошанд.

Ба ақидаи олими рус Ермолаева С.Г., сиёсати давлатӣ дар бозори меҳнат ҳамчун қисми чудонопазири сиёсати иҷтимоӣ, дар навбати аввал бояд ба андешидани чораҳои зарурӣ ҷиҳати татбиқи сиёсати шуғл нигаронида шавад. Сиёсати давлатии шуғл ва ҳимояи аҳолӣ аз бекорӣ, вобаста ба ҳадаф ва хислати андешидани чораҳои танзимотӣ дар ду шакл амалӣ карда мешавад: сиёсати фаъол (нигоҳ доштани ҷойҳои корӣ ва ҳавасмандкуни шуғл, ташкили ҷойҳои корӣ, дастгирии шугли мустақил, ҳавасмандкуни пешниҳоди қувваи корӣ) ва сиёсати гайрифаъол (бақайдгирии бекорон ва дастгирии иҷтимоии онҳо)⁶⁹.

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки чораҳои фаъол пеш аз ҳама ба паст намудани сатҳи бекорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии захираҳои меҳнатӣ бо роҳи ташкили чорабиниҳои огоҳкунанда (огоҳкунӣ оид ба сабуқдӯшкунӣ аз кор ва роҳҳои ҳифзу нигоҳ доштани ҷои корӣ) равона карда мешавад. Чораҳои гайрифаъол бошад, бештар барои бартарафсозии оқибатҳои манфии бекорӣ, ки ҷавобгари иҷтимоии давлатро пурзӯр мегардонад, равона карда мешавад. Яъне ҳангоми истифодаи усули гайрифаъоли танзими бозори меҳнат давлат танҳо барои бартараф кардани оқибатҳои бекорӣ тавассути истифодаи афзорҳои гуногун (суғуртаи бекорӣ, шаклҳои гуногуни дастгирии бекорон) қӯшиш менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити вилояти Суғд истифодаи усули фаъоли танзими бозори меҳнат мувофиқи мақсад мебошад. Зоро тавассути истифодаи усули фаъол тадбирҳои судманд баҳри рушди бозори меҳнат, аз қабили омӯзонидан, аз нафтайёркунӣ ва такмили ихтисоси шахсони дар ҷустуҷӯи ҷои корӣ қарордошта, ҷустуҷӯи ҷойҳои холии корӣ, пешниҳоди субсидияҳо бо мақсади ҷойҳои холии корӣ,

⁶⁹ Ермолаева, С.Г. Рынок труда: учебное пособие / С.Г. Ермолаева. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – С. 41-49.

ташкили чойҳои холӣ тавассути низоми корҳои ҷамъиятӣ, ҳавасмандкуни шуғли мустақил тарҳрезӣ ва амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тавр, рушди бозори меҳнат тавассути андешидани ҷораҳои танзимотии бозори меҳнат идора карда мешавад. Дар натиҷа, масъалаҳои идоракунии раванди тақсимот ва азnavtaқsimкуни иқтидори меҳнатӣ дар доираи сиёсати давлатии шуғли аҳолӣ ва сиёсати рушди бозори меҳнат ҳал карда мешаванд.

Самаранокии ҳамкории унсурҳои бозори меҳнатро сиёсати давлатии рушди бозори меҳнат таъмин менамояд. Вазифаҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди бозори меҳнат дар минтақа аз инҳо иборат мебошанд:

- 1) баланд бардоштани ҷандирнокии бозори меҳнат ва ҳавасмандгардонии коҳишёбии шуғли гайриқонунӣ;
- 2) беҳтар намудани сифати қувваи корӣ ва баланд бардоштани сатҳи сафарбаркуни касбии он дар асоси ислоҳоти низоми таҳсилоти касбии ҳамаи сатҳҳо ва бо назардошти афзалиятҳои самтҳои рушди иқтисодиёт;
- 3) рушди институтҳои бозори меҳнат, афзоиши шуғл ва самаранокии истифодаи қувваи корӣ, аз ҷумла тавассути баланд бардоштани сафарбаркуни ҳудудии иқтидори меҳнатӣ;
- 4) муҳайё намудани чунин шароити меҳнат, ки иқтидори меҳнатии кормандро дар давоми тамоми фаъолияти касбиаш нигоҳ медорад;
- 5) фароҳам овардани шароит барои ҷалби қувваи кории хориҷӣ бо назардошти талаботи дурномои иқтисодиёт ба иқтидори меҳнатӣ ва дар асоси принсипи истифодаи афзалиятноки кадрҳои миллӣ.

Тавре қайд карда шуд, бо назардошти барзиёдии қувваи корӣ дар вилояти Сугд бозори меҳнат аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимиюти давлатӣ дар минтақа ва дар асоси сиёсати умунидавлатии ташаккулу рушди бозори меҳнат ба танзим дароварда мешавад. Ба андешаи мо, дар танзим ва идораи бозори меҳнат ба гайр аз стратегияҳову барномаҳои давлатӣ, инчунин ба қонунияти иқтисодиёти бозорӣ ва принципҳои он

бояд такя намуд. Зоро дар шароити иқтисодиёти бозорӣ зиёд шудани пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ зиёдшавии талаботи онро таъмин менамояд.

Солҳои охир дар вилояти Суғд афзоиши назарраси шумораи аҳолӣ ба назар мерасад. Агар соли 2015 шумораи аҳолии минтақа 2511,1 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, пас шумораи аҳолии минтақа дар соли 2021 - 2823,9 ҳазор нафарро ташкил додааст. Яъне шумораи аҳолии минтақа дар соли 2021 назар ба соли 2015 ба 312,8 ҳазор нафар ё 12,4% зиёд шудааст. Дар ин давра шумораи аҳолии дар иқтисодиёт фаъол низ афзоиши назаррас дорад. Теъдоди аҳолии аз лиҳози иқтисодӣ фаъол дар соли 2021 назар ба соли 2015 84,1 ҳазор (10,5%) афзоиш ёфтааст. Аммо аз рӯйи маълумотҳои Сарраёсати омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд ба шуғли расмӣ ҷалб намудани кормандон дар соли 2021 нисбат ба соли 2015 танҳо 1,9% афзудааст. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки афзоиши шумораи бекорон дар минтақа 8,6%-ро ташкил медиҳад⁷⁰.

Маълумоти оморӣ исбот менамоянд, ки суръати афзоиши захираҳои меҳнатӣ ҳамасола ба ҳисоби миёна 2,1 фоизро дар бар гирифта, шумораи кормандони маошгиранда нисбат ба кормандони дар иқтисодиёт расман машгулбуда сол аз сол рӯ ба камшавӣ ниҳода истодааст. Ин аст, ки соли 2019 ҳиссаи аҳолии дар иқтисодиёт машғул дар таркиби захираҳои меҳнатӣ 49,1 фоизро ташкил дода, нисбат ба соли 2015 (52,5 фоиз) 3,4 фоиз коҳиш ёфтааст. Ин ҳолат аз як тараф ба афзоиши сатҳи шуғли гайрирасмӣ марбут бошад, аз тарафи дигар, ба мавҷуд набудани механизми ягона ва дақиқи муайян намудани шумораи захираҳои меҳнатӣ вобастагӣ дорад⁷¹.

Таҳлилҳои боби дуюми кори диссертационӣ муайян намуданд, ки соли 2021 сатҳи расмии бекорӣ дар минтақа 1,1%-ро ташкил медиҳад.

⁷⁰ Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – С. 11, 94, 95.

⁷¹ Барномаи миёнамӯҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025. – Душанбе, 2021.

Дар ин давра шумораи аҳолии расман ҳамчун бекор ба қайд гирифташуда 7823 нафарро ташкил медиҳанд, ки тақрибан 0,9% иқтидори меҳнатии минтақаро ташкил медиҳад. Вале дар асл сатҳи бекорӣ дар минтақа аз нишондодҳои расмӣ болотар мебошанд. Зоро қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат ҳангоми бекорӣ барои гузоштан ба қайди расмӣ ҳавасманд намебошанд.

Бо вуҷуди суръати мӯътадили рушди нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақа масъалаи таъмини шуғли аҳолӣ то кунун ба таври зарурӣ ҳалли худро наёфтааст. То ҳол дар минтақа талаботи соҳаҳо ба пешниҳоди мунтазам афзояндаи бозори меҳнат ҷавобгӯ намебошанд. Бо назардошти шароити мазкур дар Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 баланд бардоштани нақши мақомотҳои давлатӣ дар рушди бозори меҳнат ҳамчун самти афзалиятнок муайян карда шудааст. Дар ҳуҷҷати мазкур чунин муаммоҳои рушди бозори меҳнатии вилояти Суғд муайян карда шудааст:

- 1) имкониятҳои маҳдуди қабул ба муассисаҳои касбии соҳаи таъмини шуғли аҳолӣ ва ба талаботи бозори меҳнат мувофиқ набудани кадрҳои омодакардаи ин муассисаҳо;
- 2) дар сатҳи зарурӣ ба роҳ намондани ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолият байни сохторҳои масъули мақомоти давлатӣ ва кордиҳандагон;
- 3) ба талаботи муосир ҷавобгӯй набудани истифодаи технологияҳои замонавии иттилоотӣ (набудани барномаҳои автоматикунонидашудаи қабул ва коркарди маълумот, манбаи ягонаи маълумот);
- 4) норасоии воситаҳои молиявӣ (маҳдудияти пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок барои ҳавасмандии бекорон ва ҷалби онҳо ба соҳибкории хурду миёна).

Ба андешаи мо, рушди бозори меҳнат дар минтақа дар асоси коркард ва татбиқи механизми мувофиқ таъмин карда мешавад. Ба унсурҳои таркибии механизми танзими бозори меҳнат дохил мешаванд:

- 1) афзорҳои истифодашаванда;
- 2) вазъи бозори меҳнат;
- 3) таносуби талабот ва пешниҳоди иқтидорҳои меҳнат аз рӯйи дараҷаи тахассусмандии онҳо;
- 4) ҳавасмандкунии талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат;
- 5) омилҳои дохилӣ ва берунаи бозори меҳнат;
- 6) тадбирҳое, ки ба таъмини мувозинат дар бозори меҳнат нигаронида шудаанд ва ғайра.

Рушди бозори меҳнати минтақа ва ислоҳоти дар ин самт амалишаванда пеш аз ҳама, ба таъмини рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақа ва бартараф намудани оқибатҳои манфии бекорӣ нигаронида мешавад. Самаранокии инкишофи бозори меҳнати минтақа дар шароити мавҷудияти иқтидорҳои меҳнатии заҳиравӣ, дар бардоштани сатҳи ба кор таъмин будани аҳолӣ ва коҳишёбии миқдори бекорон зоҳир мегардад.

Таҷрибаи кишварҳои ҷаҳон, ки дар онҳо муносибатҳои бозорӣ хеле вусъат ёфтаанд, гувоҳӣ медиҳад, ки дар онҳо давлат ба коҳиш додани бекорӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати шуғли аҳолӣ таъсири назаррас дорад.

Муҳиммияти рушди бозори меҳнати минтақа дар шароити барзиёдии қувваи корӣ, маҳсусан дар шароити вилояти Суғд, ки чунин шароит ба минтақа хос аст, тадриҷан меафзояд. Зоро пайдо накардани ҷойи корӣ ба паст шудани сатҳи зиндагии бекорон оварда мерасонад ва ин падида минбаъд мушкилоти ниҳоят ногуворро ба сар меорад.

Дар замони муосир оид ба масъалаҳои танзими давлатии ташаккул ва рушди бозори меҳнат дар шароити барзиёдии иқтидори меҳнатӣ, аз нигоҳи равишҳои концептуалӣ бо баҳсҳо дар бораи шакл, дараҷа ва миқёси даҳолати давлат ба иқтисодиёт фикру андешаҳои гуногун иброз

шудаанд. Вобаста ба ин, дар байни олимони иқтисодшинос ба таври куллӣ фикру ақидаҳои хеле муҳталиф ба вучуд омадаанд. Бо назардошти ақидаҳои иброзшуда метавон қайд намуд, ки маҳдудияти мутлақи даҳолати давлат ба танзими бозори меҳнат, ҳавфи таъмин нашудани шароит барои рушди устувор дар бозори меҳнат, ба миён омадани бесарусомонӣ ва анархия дар бозори меҳнат, риоя нагардидани принсипҳои бозориро дар бозори меҳнат ба миён меорад.

Мавриди зикр аст, ки дар раванди танзиму рушди бозори меҳнат муайянкунандай “қоидаҳои бозӣ” давлат ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, давлат дар ташаккул ва рушди бозори меҳнати вилояти Суғд бояд бидуни вайрон кардани принсипҳои бозорӣ ва мувозинати бозорӣ, баҳусус, бо назардошти барзиёдии иқтидори меҳнатӣ иштирок намояд.

Вале бояд гуфт, ки ҳамаи ин лаҳзаҳои мусбати инкишофи бозори меҳнат асосҳои иловагӣ доранд, ки асосан ба ҳамкории мутақобили соҳторҳои бозорӣ ва давлат асос меёбанд. Дар раванди ҳамкории мутақобили субъектҳои бозор ва давлат, ҷиҳати ташаккул ва инкишофи бозори меҳнат дар шароити мавҷудияти заҳираҳои барзиёди меҳнатӣ давлат як қатор вазифаҳои муҳимро икро менамояд. Ба онҳо мансубанд:

- 1) таъмини амнияти дохилӣ ва берунии иштирокдорони бозор;
- 2) таъмини қоидаҳои якхела ва баробари ҳаёти ҳоҷагидорӣ;
- 3) кафолати икрои созишнома ва шартномаҳо;
- 4) таъмини муҳити рақобат ва пешгирии зуҳури аломатҳои инҳисорӣ.

Бояд гуфт, ки бозори меҳнат дар шароити барзиёдии иқтидорҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд танҳо дар сурати мавҷуд будани муомилоти мұтадили пул ва заминаи қонунгузорӣ, ки фаъолияти иқтисодиро танзим менамояд, самаранок амал мекунад. Дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон, чунонки маълум аст, танзими рушди бозори меҳнат татбиқи ислоҳоти бозорӣ ва фаъолияти муносибатҳои бозорӣ бо шаклҳои гуногуни моликият дар шароити ҳаҷми зиёди муомилоти пулӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар бораи самаранокии чунин танзим метавон гуфт, ки он на ҳамеша ба муваффақият ноил мешавад. Инро метавон аз амалкарди Ҳукумати вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ибтидои солҳои 90-ум, вақте ки фаъолияти “бозори ваҳшӣ” ва асосҳои бозории ҳочагидорӣ, раванди хусусигардонии босуръати корхонаҳои давлатӣ арзёбӣ карда, боиси рукуди истеҳсолот ва дар иқтисодиёт пайдо шудани бекории давравӣ гардид. Дар натиҷа, номутаносибии бозори меҳнат дар шароити барзиёдии меҳнат тезу тунд шуда, равандҳои таваррум сурат гирифтанд. Ин равандҳо бо бесуботии сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ алоқаманданд.

Аз ин рӯ, минбаъд дар рушди бозори меҳнати вилояти Суғд татбиқи параметрҳои зерини қонунгузории соҳавӣ бояд ба назар гирифта шаванд:

- 1) муқаррар намудани синну соли қобили меҳнат;
- 2) муқаррар намудани меъёрҳои вақти корӣ ва реҷаи категорияҳои алоҳидаи коргарон;
- 3) муқаррар намудани синну соли нафақа;
- 4) имтиёзҳо барои категорияи муайяни кормандон;
- 5) ҷораҳои маҳдудкунанда (истифодаи меҳнати кӯдакон, наврасон, занони ҳомила, истифодаи қувваи кории хориҷӣ ва гайра).

Рушди бозори меҳнати минтақавӣ бояд ҳатман афзалияти маҳсус дошта бошад ва дар раванди татбиқи стратегияи умумии иқтисодии қишвар ба назар гирифта шавад.

Дар асноди расмии ҳукумати вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо зарурати таъмини сиёсати мутавозини рушди бозори меҳнати минтақа дар шароити барзиёдии иқтидори меҳнатӣ бо мақсади пешгирии бекории оммавӣ ва ҷилавгирӣ аз озодшавии захираҳои меҳнатӣ дар раванди азnavsозии соҳтории иқтисодиёт таъкид шудааст.

Инкишофи бозори меҳнат дар шароити барзиёдии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа ба афзудани шумораи иштиғол ва пешгирии бекории оммавӣ нигаронида шудааст. Ба ин мақсад, маҷмуи тадбирҳои

инкишофи бозори меҳнат, ҳамгирии тадбирҳои рушди умумии иҷтимоию иқтисодӣ, яъне ба амал баровардани сиёсати фискалӣ, монетарӣ ва сохторӣ мувофиқи тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ баланд бардоштани сатҳи машғули аҳолиро пешбинӣ менамояд.

Ин тадбирҳо дар заминаи барнома ва стратегияҳои мусоидат ба шуғли аҳолӣ дар минтақа ва татбиқи тадбирҳои ҳифзи бозори меҳнати минтақавӣ ва ҷумҳурӣ амалӣ карда мешаванд. Тавре қайд карда шуд, бо мақсади рушди бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он соли 2015 Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 таҳия ва қабул карда шудааст. Дар давоми солҳои 2016-2020 дар доираи стратегияи мазкур ҷораҳои судманд баҳри рушди бозори меҳнатии мамлакат амалӣ карда шудаанд. Мутахассисони Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар суҳбат оид ба натиҷаҳои татбиқи Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 қайд намуданд, ки баъд аз ба охир расидани муҳлати амали стратегия бо ҷалби коршиносони ватанӣ ва хориҷӣ натиҷаҳои татбиқи он ба таври зарурӣ таҳлил ва арзёбӣ гардид. Қайд карда мешавад, ки мувофиқи натиҷаи таҳлил аз 38 банд 33 банд пурра ичро гардида (86,8 фоиз), 5 банди он хусусияти ҷорӣ доранд.

Вобаста ба натиҷаҳои татбиқи стратегия аз ҷониби вазорат маълумоти муфассали таҳлилий таҳия ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегардад. Ҳамчунин, вазорат дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд дар заминаи стратегия ба таҳияи лоиҳаи ҳучҷати нави концептуалӣ оғоз намудааст⁷².

Бояд қайд намуд, ки рушди бозори меҳнати минтақа ба ғайр аз истифодаи васеи механизмҳои бозорӣ омӯзиш ва татбиқи таҷриба ва консепсияҳои таҳиянамудаи кишварҳои дорои муносибатҳои мутамаддини бозориро тақозо менамояд.

⁷² Вазъи бозори меҳнат дар давраи пандемия мӯтадил буд [маводи электронӣ]. URL: <https://sadoimardum.tj/itisisod/shirin-amonzoda-vaz-i-bozori-me-nat-dar-davrai-pandemiya-mu-tadil-bud/> (Санаи муроҷиат: 25.12.2022)

Дар ин бобат асарҳои олими иқтисодшиноси англис Ҷ.М. Кейнс сазовори диққати маҳсус мебошанд. Дар асари худ “Назарияи умумии шуғл, фоиз ва пул”, ки соли 1936 нашр шудааст, Ҷ.М. Кейнс нуктаи назари асосии худро баён мекунад, ки ангезаи асосии тараққиёти иқтисодиёт талаботи маҷмӯй (талаботи самарабахш) мебошад.

Ба ақидаи ӯ, бекории иҷборӣ на ҳама вақт аз ҷандирии музди кор, ки дар сурати кам шудани истеҳсолот ба амал меояд, вобастагӣ дорад. Ин маҳсусан, ба инкишофи бозори меҳнати минтақа дар шароити барзиёдии иқтидори меҳнатӣ дахл дорад.

Дар мавриди норасоии (дефитсит) ҳаҷми умумии талабот бошад, Ҷ.М. Кейнс қайд менамояд, ки ҳолати мазкур аз сабаби нокифоя будани талаботи истеъмолгарон ба вучуд меояд ва дар натиҷаи афзоиши пасандозҳо ва қасри тақозои сармоягузорӣ дар бозори меҳнати минтақа ба вуқӯй мепайвандад.

Дар асари зикршуда Ҷ.М. Кейнс барои бартараф кардани норасоии маҷмӯи талабот сурат гирифтани афзоиши талаботи истеъмолӣ тавассути меҳвари сиёсати азnavtaқsimkunii даромад ва коҳиш додани талаботи сармоягузориро бо роҳи паст кардани мизони фоизӣ пешниҳод менамояд, ки ҳамаи инро бо зиёд кардани ҳарочоти давлатӣ пурра намудан мумкин аст.

Мавриди истифода қарор додани нуктаҳои зикршударо дар раванди танзими рушди бозори меҳнати вилояти Суғд мувофиқи мақсад мешуморем.

Дар шароити ҳамкории мутақобилаи низомҳои маъмурӣ-фармонфармой ва бозорӣ дар вилояти Суғд, бекории соҳторӣ мушкилоти маҳсусан душвор ва ҳалталаб ба шумор меравад. Зоро тағиироти зуд-зуд ба амал оянда боиси барҳам додани истеҳсолот ва ҷойивазкунии истеҳсолот мегардад. Ин вазъият асосан дар ибтидои фаъолияти низоми иқтисодиёти бозорӣ мушоҳид мешавад. Бекории соҳториро бо роҳу усулҳое, ки дар танзими бекории давравӣ истифода мешаванд, танзим кардан душвор аст.

Мусаллам аст, ки бекории давравӣ метавонад тавассути механизмҳои бучавию андозӣ ва пулию қарзӣ идора карда шавад. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки ҳатто дар низоми иқтисодие, ки имкониятҳои истеҳсолиро пурра истифода мебаранд (яъне, сатҳи сифрии бекории давравӣ), ҳамеша бекории фрикционӣ ва сохторӣ вучуд дорад.

Аз ин ҷо, хулоса баровардан мумкин аст, ки бекории сохторӣ ҳамчун ҳусусияти рушди бозори меҳнати минтақа дар шароити барзиёдии иқтиидори меҳнатӣ ногузир ба назар мерасад, зоро он бо тағйироти сохторӣ муқаррар карда мешавад.

Дар раванди тағйирёбии сохтори иқтисодиёти вилояти Суғд соҳаҳои саноату технологияи нав ба вучуд меоянд ва захираҳои меҳнатӣ, ки асосан ба соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудаанд, барои фаъолият дар соҳаҳои саноатӣ ва технологияҳои нав мувофиқ намебошанд. Дар натиҷа, таҳассус ва ихтисоси онҳо дар бозори меҳнат талоботи кофӣ пайдо карда наметавонад. Дар натиҷа шумораи бекорон зиёд шуда, вазъияти бозори меҳнат душвор мегардад.

Танзими рушди бозори меҳнат дар иқтисодиёте, ки дар он барзиёдии иқтиидори меҳнатӣ нисбат ба талаботи мавҷудбуда ба назар мерасад, бо ду гуруҳ усулҳо амалӣ карда мешавад:

- 1) усулҳои танзим, ки ба коҳиш додани сатҳи бекорӣ нигаронида шудаанд;
- 2) усулҳои танзим, ки ба коҳиш додани сатҳи бекории давравӣ нигаронида шудаанд.

Дар шароити вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи гуруҳи якуми усулҳоро дар танзим ва рушди бозори меҳнат мувофиқи мақсад меҳисобем. Усулҳои мазкур барои паст намудани сатҳи бекорӣ дар давраҳои гуногуни рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақа нигаронида шудааст.

Дар навбати худ, бекории фрикционӣ ва сохторӣ оқибатҳои ногузири озодии иқтисодии захираҳои меҳнатӣ ва пешрафти илмию

техникӣ мебошанд. Маҷмуи ин ду навъи бекорӣ сатҳи бекории табииро муайян мекунад.

Талафоти иқтисодӣ аз бекории фрикционӣ ва соҳторӣ на камтар аз талафоти бекории давравӣ мебошад. Ба ин муносибат, давлат ба коҳиш додани сатҳи табиии бекорӣ манфиатдор аст. Ба усулҳои коҳиш додани ин навъи бекорӣ тааллук доранд:

- ташкили низоми чандири омодагии касбӣ ва бозомӯзии кадрхое, ки ба тағйирёбии соҳтории талабот ба меҳнат зуд мутобиқ шуда метавонанд;
- таъсиси низоми баландсифат ва дастраси умумимиллии иттилоот оид ба мавҷудияти ҷойҳои холии корӣ;
- ташкили низоми самарабахши дастгирии моддии шахсоне, ки омодагии касбӣ мегузаранд ва бо сабаби пайдо намудани ҷои кории нав маҷбуран ҷои истиқоматашонро иваз мекунанд.

Ин ҳусусияти рушди бозори меҳнатро дар минтақа дар шароити зиёдатии меҳнат муайян мекунад.

Баррасии омилҳои зикршуда, ки то ин ё он дараҷа ба инкишофи бозори меҳнати минтақа дар шароити барзиёдии иқтидори меҳнатӣ таъсир мерасонанд, аз ду мавқеъ ба мақсад мувоғиқ аст.

Якум, аз мавқеи ҳамкории мутақобилаи дохилӣ. Дар ин ҷанба, шаш гурӯҳи омилҳо баррасӣ мешаванд, ки инҳоро дар бар мегиранд:

- 1) демографӣ (аз ҷумла, соҳтори аҳолӣ аз рӯйи ҷинс ва синну сол, нерӯи ҷисмонии захираҳои меҳнатӣ ва ғайра);
- 2) омилҳои технологӣ (таносуби техника ва технология дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ);
- 3) иҷтимоию иқтисодӣ (гузариши марҳилаҳои муайяни рушди даврагӣ, шароити иқтисодӣ ва низоми омодасозии кадрҳо);
- 4) таъминоти ҳуқуқӣ (мавҷудияти заминаи меъёри-ҳуқуқӣ, вазъи рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, маърифатнокии ҳуқуқии аҳолӣ ва ғайра);
- 5) иҷтимоӣ-фарҳангӣ (анъанаҳои қадимаи ҷомеа, урғу одат, ҳувияти миллӣ, сатҳи таҳассусӣ ва касбӣ ва ғайра);

6) сиёсӣ (вазъи мухолифати гурухҳои гуногуни иҷтимоӣ, муташаккилии киро кардани қувваи корӣ ва гайра).

Дувум, дар робита ба сатҳи идораи давлатӣ, муайянкунандай дараҷа ва миқёси таъсири воситаҳои давлатӣ ба ташаккулёбии иқтидори меҳнатӣ ва рушди бозори меҳнат.

Умуман баҳри расидан ба ҳадафҳои дар самти рушди бозори меҳнат дар сатҳи давлатӣ ва минтақаҳо бояд чунин тадбирҳо, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 ҳамчун самтҳои афзалиятноки рушди бозори меҳнатӣ муайян шудаанд, андешида шаванд:

1) мусоидат намудан ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва нигоҳ доштани ҷойҳои кории мавҷуда (тавассути азхудкуни заминҳои нав, эҳёи хунарҳои миллӣ, афзоиш додани маҷмуи маҳсулот дар тамоми соҳаҳо);

2) фароҳам овардани шароити мусоид барои инкишофи шаклҳои гуногуни шуғл;

3) зина ба зина зиёд кардани ҳиссаи аҳолии ба кор машгулбуда дар таркиби захираҳои меҳнатӣ бо роҳи ба расмият даровардани шуғли гайрирасмӣ;

4) таҳқим баҳшидани механизмҳои таъсиррасонии мақомоти давлатии шуғли аҳолӣ ҷиҳати таъмини миёнаравӣ дар бозори меҳнат;

5) мусоидат ба шуғли занон, ҷавонон ва қисми аҳолии дар бозори меҳнат осебпазир;

6) сифатан беҳтар намудани корҳои роҳнамоии қасбӣ ва татбиқи барномаҳои таълимии мутобиқгардонии қасбии бекорон ва муҳочирони меҳнатӣ ба бозори меҳнати дохилию ҳориҷӣ;

7) мусоидат ба таъмини худиштиғолии бекорон ва рушди корҳои хонагӣ;

8) ҷалби бештари воситаҳои молиявӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои ҳориҷӣ барои рушди заминаҳои таълимии марказҳои таълимии мақомоти давлатии шуғли аҳолӣ;

9) мувофиқ ба талаботи бозори меҳнат ба роҳ мондани омӯзиши мунтазами кадрҳои коргарӣ;

10) таъмин ва назорати сифати натиҷаҳои барномаҳои таълимии қасбомӯзӣ;

11) бо тайёрии қасбӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзӣ фаро гирифтани шаҳрвандони корҷӯй, бекор ва муҳоҷирони меҳнатӣ;

12) тариқи ВАО тарғибу ташвиқ кардани масъалаҳои шуғли аҳолӣ.

Ҳамин тариқ, метавон ҳулоса кард, ки раванди рушди бозори меҳнати минтақа аз рушди муносибатҳои байни давлат, корфармоён, қормандони эҳтимолӣ, миёнаравҳо вобаста аст.

Давлат ҳамчун субъекти танзими бозори меҳнат асосан чун қафили муносибатҳои меҳнатӣ ва дар баъзе мавридҳо ҳамчун корфармо баромад мекунад. Корфармоёни асосии бозори меҳнат, бешубҳа корхонаҳо, фирмаҳо, ташкилотҳо ва ғайра мебошанд. Рушди бозори меҳнат дар шароити зиёдатии қувваи корӣ дар вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон на ҳамеша бо назарияи талабот ва пешниҳод дар бозорҳои молҳои дигар мувофиқат мекунад.

Дар баробари ин, бозори меҳнати вилояти Суғд бо таъсири унсури гайрирасмӣ рушди кофӣ дошта, танзими бозори меҳнат дар зери таъсири хусусиятҳои рафтори субъектҳои он сурат мегирад. Ғайр аз ин, рушди бозори меҳнати минтақавӣ бо вазъи иқтисодии субъектҳои хочагидор, яъне бо иштироқдорони бозори меҳнат алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз, татбиқи самарабахши сиёсати шуғл дар бозори меҳнат дар шароити барзиёдии меҳнат дар минтақа аз омилҳои сершумор вобаста мебошад. Хусусиятҳои пешрафти иҷтимоию иҷтисодии минтақаро ба эътибор гирифтани лозим аст. Барои ҳаллу фасли масъалаҳои тезутунди шуғл, ба фикри мо, бояд сиёсати фаъоли танзими бозори меҳнат дар минтақа татбиқ карда шавад.

3.3. Такмили механизми идоракунии давлатии иқтидори мехнатӣ

Аз давлат ба ихтиёри бахши хусусӣ гузаштани ҳукмронӣ дар истеҳсолоти молу маҳсулот ва хизматрасонӣ имкониятҳои давлатро дар танзими иқтидори меҳнатӣ маҳдуд наменамояд. Зоро бахши хусусӣ ҳамчун субъекти асосии тақрористеҳсол ва таъминкунандай шароити меҳнатӣ ба кормандон имкониятҳои васеи идоракунии иқтидори меҳнатиро барои давлат фароҳам меорад. Вале вакте сухан оид ба истифодаи давлатии иқтидори меҳнатӣ меравад, ин ҷо маҳдуд гаштани имкониятҳои давлат мушоҳида мегардад, зоро давлат дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ба корхонаҳои давлатӣ истифодаи иқтидори меҳнатӣ мустақилиятро таъмин менамояд.

Бояд қайд намуд, ки афзорҳои аз ҷониби субъектҳои ҳочагидорӣ барои таҳия ва пешниҳоди нишондиҳандаҳои тавсифкунандай самаранокии фаъолияти онҳо истифодашаванд, имкониятҳои васеъро барои танзими давлатии идоракунии иқтидори меҳнатӣ дар сатҳи умуни давлатӣ ва минтақаҳои он фароҳам меоранд. Бинобар ин, ҳангоми танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ таваҷҷӯҳи маҳсус ба оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии он зоҳир мегардад. Танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ тавассути ташакқули ҷузъиётҳои пайдарҳами низоми зерин амалӣ карда мешавад:

Идоракунии давлатии иқтидори меҳнатӣ - меҳнат - натиҷа- пардоҳти меҳнат + ҳавасмандгардонии моддӣ

Боиси зикр аст, ки давлат иқтидори меҳнатиро мустақиму ғайримустақим танзим менамояд. Танзими ғайримустақим тавассути афзорҳои андозӣ ва андозаи пардоҳтҳои ҳатмӣ амалӣ гардида, танзими мустақими истифода аз ҳароҷоти давлатӣ амалӣ мешавад ва метавонад ба талаботу пешниҳоди қувваи корӣ таъсир расонад.

Бо мақсади асоснок намудани танзими ғайримустақими давлатии иқтидори меҳнат бояд қайд кард, ки дар 7 соли охир ҳароҷоти буҷети

давлатӣ тақрибан 2 маротиба афзоиш ёфта, ҳаҷми он дар соли 2021 ба 29342,7 млн сомонӣ расидааст. Воситаҳои буҷети давлатӣ бештар ба маблағгузории соҳаҳои иҷтимоӣ равона шуда, танҳо соли 2022 барои ин мақсад зиёда аз 18 млрд сомонӣ ҷудо гардидаст, ки беш аз 55% ҳароҷоти буҷети давлатиро ташкил медиҳад⁷³.

Танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ бояд ба дарки назариявии ҳадаф ва вазифаҳои давлат асос ёбад. Давлат бо мақсади иҷрои вазифаҳои худ вобаста ба шароитҳои ба миён омада афзорҳои ба равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ самаранок таъсиррасонро дарёфт менамояд. Дар доираи иҷрои вазифаҳои давлатӣ параметрҳои муҳимми танзими давлатии идоракуни иқтидори меҳнат инҳо ба шумор мераванд:

- мувоғиқати амалҳои танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ ва пардоҳти он;
- низомбандии ҳадафҳои танзими идоракуни иқтидори меҳнат дар давраи ҷорӣ ва консепсияи дарозмуддати танзими идоракуни иқтидори меҳнатӣ;
- арзёбии ҷамъиятии танзими давлатии идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнат.

Танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ дар ҳеч маврид набояд бо моликият, тақсимоти даромад (дар давраҳои кӯтоҳ ва дароз) асос ёбад, балки ба чунин самтҳои муҳим нигаронида шавад:

- 1) сатҳи ҳадди ақали пардоҳти меҳнатро муайян қунад, яъне танҳо ҳадди ақали пардоҳти меҳнатро кафолат диҳад ва ба корхонаҳо барои муайян кардани доираи идоракуни иқтидори меҳнатӣ, мустақилиятро таъмин намояд;
- 2) тавассути танзими андозӣ ба пардоҳти музди меҳнат ва ҳавасмандкунии меҳнатӣ дар ҳолате таъсир расонанд, ки корхонаҳо ҳудсарии колективиро нишон медиҳанд ва пардоҳти меҳнату

⁷³ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – С. 365.

ҳавасмандии меҳнатиро бар зарари рушди истеҳсолот беасос зиёд мекунанд;

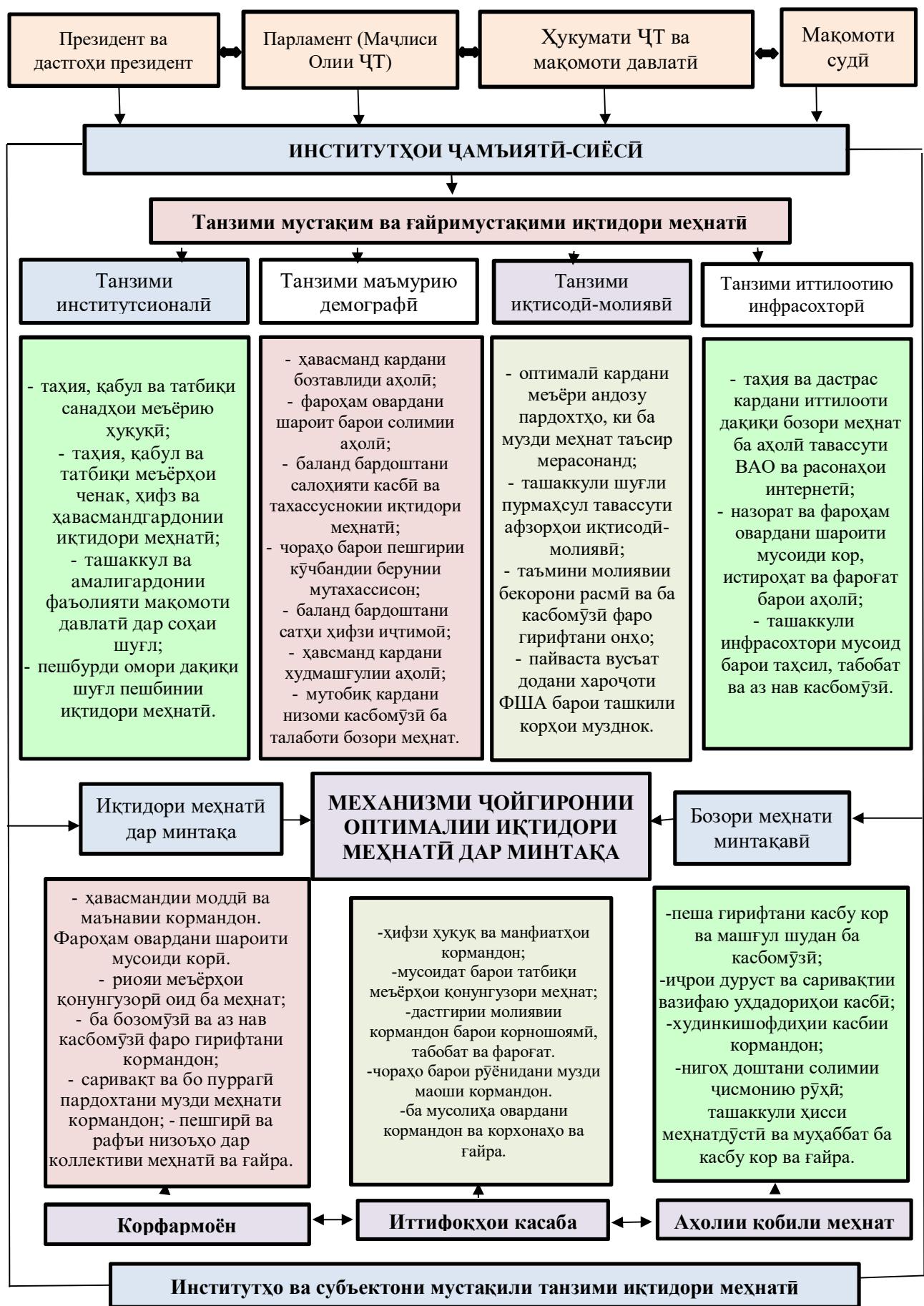
- 3) ба бартараф намудани баробарсозии пардохти меҳнат дар соҳаҳои муҳталифи хоҷагии халқ мусоидат намоянд;
- 4) ба пардохт ва ҳавасмандгардонии кормандон ба таври индикативӣ (танҳо хусусияти тавсиявӣ дошта бошад) таъсир расонад;
- 5) сатҳи нисбатан баланди истеъмоли гуруҳи аҳолии маъюбро тавассути ҷамъоварии қӯмакпулиҳои имтиёзном таъмин намояд.

Зарурати танзими давлатии иқтидори меҳнат аз мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликият, ҷойгиршавии аҳолӣ аз рӯйи сатҳи даромад ва вазъи демографӣ ба миён омадааст.

Омӯзиши ҷараёни ташаккул, истифодаи иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суғд ба мо имкон дод, ки алгоритми танзими давлатии идоракуни иқтидори меҳнатиро пешниҳод кунем, ки дар зер нишон дода шудааст (ниг. расми 3.3).

Тавре аз расми 3.3 мушоҳида мегардад, дар шароити мусир дар сатҳи минтақаҳои кишвар танзими давлатии мустақим ва гайримустақими иқтидори меҳнатӣ бояд амалӣ карда шавад. Танзим пеш аз ҳама, тавассути ҷанбаҳои институтионалиӣ, маъмурию демографӣ, иқтисодӣ-молиявӣ ва иттилоотию инфрасоҳторӣ ба роҳ монда шавад.

Ҷанбаҳои институтионалиӣ ба таҳия, қабул ва татбиқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи меҳнат ва арзёбию ҳифз ва ҳавасмандгардонии иқтидори меҳнатӣ, инчунин ташаккул ва амалигардонии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар соҳаи шуғл, ки таркиби бозори меҳнатро таҳлил менамояд ва шуғлро бо мақсади истифодаи самаранок идора мекунад. Илова бар ин, пешбуруди омори дақиқи шуғл ва пешбинии иқтидори меҳнатӣ бояд тавассути мақомоту ташкилоти давлатӣ амалӣ карда шаванд.

Расми 3.3. – Алгоритми танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа

Ҳавасманд кардани бозтавлиди аҳолӣ аз ҷониби давлат ташаккули шароити мусоид барои солимии аҳолӣ, баланд бардоштани салоҳияти касбӣ ва таҳассуснокии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа, ҷораҳо барои пешгирии кӯчбандии берунии мутахассисон, баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоӣ, ҳавасманд кардани худмашгулии аҳолӣ ва мутобиқ кардани низоми касбомӯзӣ ба талаботи бозори меҳнат аз зумраи ҷузъҳои калидии танзими маъмурию демографӣ мебошад. Ин самти танзим имкон медиҳад, ки норасоии иқтидори меҳнатӣ пешгирӣ шуда, аҳолии солиму аз нигоҳи ҷисмонӣ қавӣ омодаи меҳнат бошанд.

Тавассути ҷанбаи иттилоотию инфрасохтории танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ пеш аз ҳама, таҳия ва дастрас кардани иттилооти дақиқи бозори меҳнат ба аҳолӣ тавассути ВАО ва расонаҳои интернетӣ, назорат ва фароҳам овардани шароити мусоиди кор, истироҳат ва фароғат барои аҳолӣ, ташаккули инфрасохтори мусоид барои таҳсил, табобат ва аз нав касбомӯзӣ фароҳам оварда мешаванд. Вале, дар шароити қунунӣ на ҳама ҷанбаҳои зикршуда дар раванди танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ ба таври амиқ ва таъсирбахш истифода мегарданд.

Ҷузъҳои иқтисодию молиявии танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ низ муҳим буда, бояд ҳатман тавассути оптимальӣ кардани меъёри андозу пардохтҳо, ки ба музди меҳнат таъсир мерасонанд, ташаккули шуғли пурмаҳсул, истифода аз афзорҳои иқтисодӣ-молиявӣ, таъмини молиявии бекорони расмӣ ва ба касбомӯзӣ фаро гирифтани онҳо, пайваста вусъат додани ҳарочоти ФША барои ташкили корҳои музdnок ва гайра амалӣ карда шаванд.

Корфармоён новобаста аз шакли ташкилию маъмурӣ ва моликияти корхонаҳо бояд барои ташаккул ва истифодаи дурустӣ иқтидори меҳнатӣ ҳавасмандии моддӣ ва маънавии кормандон, фароҳам овардани шароити мусоиди корӣ, риояи меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба меҳнат, бозомӯзӣ ва аз нав касбомӯзии кормандон, инчунин саривакт ва бо пуррагӣ пардохтани музди меҳнати кормандон ва пешгирию рафъи низоъҳо дар

коллективи меҳнатӣ ва ғайра майлу хоҳиш дошта бошанд. Дар акси ҳол рафтори корфармоён метавонад ба фирори иқтидорҳои меҳнатӣ ва ба хориҷа кӯчбандии онҳо боис гардад, ки рафъи он хеле душвор аст.

Дар Иттифоқҳои касабаи минтақавӣ бояд ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои кормандон, мусоидат барои татбиқи меъёрҳои қонунгузори меҳнат, дастгирии молиявии кормандон барои корношоямӣ, табобат ва фароғат, инчунин чораҳо барои рӯёнидани музди маоши кормандон аз корфармоёни бевичдон ва ба мусолиҳа овардани кормандон ва роҳбарони корхонаҳо самти асосии фаъолият бояд бошанд. Мутаассифона, дар шароити муосир дар фаъолияти иттифоқҳои касабаи соҳаҳо на ҳамаи унсурҳои марбути кору пешаи ин иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки баён намудем, ба таври бояду шояд мушоҳида мегардад.

Кормандон ва кулли аҳолии қобили меҳнатро зарур аст, ки барои баланд бардоштани некӯаҳволии аҳолии кишвар ва ба рушди иҷтимоию иқтисодии давлат саҳм гузоштан бояд ба касбомӯзӣ машғул гарданд, ичрои дуруст ва саривақтии вазифаю уҳдадориҳои касбияшонро ба роҳ монанд, худинкишофдиҳии касбиро пеша гиранд, ба нигоҳ доштани солими чисмонию рӯҳии хеш эътибори ҷиддӣ диҳанд ва ҳисси баланди меҳнатдӯстӣ ва муҳаббат ба касбу кор дошта бошанд. Танҳо дар чунин ҳолат дар минтақа ва дар маҷмуъ, сатҳи кишвар иқтидори меҳнатии умебахш ва ояндасоз ташаккул меёбад.

Зикр кардан зарур аст, ки танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа дар раванди ташаккул ёфтани муносибатҳои дучониба ва бисёрҷониба имконпазир мегардад. Зоро дар шароити бозор давлат ягона истифодабарандай иқтидори меҳнат маҳсуб намеёбад. Гузашта аз ин, наметавонад, ки тавассути институтҳо ва корхонаҳои давлатӣ талаботи бозори меҳнатро қонеъ гардонад. Аз ҷониби дигар, мавҷуд набудани давлат боиси ташаккули номутаносиби иқтидори меҳнатӣ дар кулли сатҳҳои иқтисодӣ, аз ҷумла минтақаҳо мегардад. Тавре дар расми 3.2 баррасӣ карда шуд, мавқеи хоси давлат дар раванди истифодаи самараноки иқтидори меҳнатӣ ва ташаккули оптимальии он маҳсус

мебошад. Аз ин лиҳоз, дар оянда барои ба таври оптималӣ ташаккулу истифодаи иқтидори меҳнат дар минтақаҳои кишвар алгоритми дар расми 3.2 инъикосшуда бояд зери назари мақомоти ваколатдори соҳаи шуғл қарор гирад.

Баробари ин, субъектони дигари танзими иқтидори меҳнат низ барои ташаккул ва истифодаи оқилонаи иқтидори меҳнатии минтақа масъул мебошанд. Ин ба назари мо, тавассути дар барномаҳои таълимӣ ва такмили ихтисоси мутахассисони соҳаҳои гуногун ҷой додани баррасии рафтори комилан муносиби корфармоён, иттифоқҳои касаба ва кормандон ва инчунин, таҳияи филмҳои мустанад, ки ҳисси меҳнатдӯстию муҳаббат ба касбро тақвият медиҳад, имконпазир хоҳад шуд. Зарур мешуморем, ки дар сатҳи минтақа байни корфармоён аз ҷониби мақомоти маҳаллии шуғли аҳолӣ ва иттифоқҳои касабаи соҳаҳо озмун таҳти унвони “Беҳтарин корфармо” ташкил ва баргузор карда шавад.

Ҳамин тавр, дар танзими иқтидори меҳнатии минтақа, ки ба ҷойгиронии оптималии иқтидори меҳнат дар минтақа нигаронида шудааст, на танҳо давлат, балки дигар субъектҳои истифодакунандай иқтидори меҳнатӣ, ташкилоту муассисаҳои ҳавасмандкунандай кормандон, инчунин худи аҳолии қобили меҳнат бояд фаъол бошанд.

Танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ бояд ичрои вазифаҳои муқарраршудаи давлатӣ, афзоиши нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ, баланд бардоштани самаранокии меҳнат ва ташаккули низоми мувофиқи мукофотпулиро таъмин намояд.

Бояд қайд намуд, ки танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ истифодаи самараноки иқтидори меҳнатиро таъмин хоҳад кард. Зоро мақсади асосии он ташкил ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ мебошад ва муаммоҳои ташаккули механизми танзими давлатии иқтидори меҳнатиро ҳаллу фасл мекунад.

Мавриди зикр аст, ки дар ҳар марҳилаи рушди иқтисодӣ ва вобаста ба миён омадани омилҳои манфӣ механизми танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ бояд ба ин тағйиротҳо мутобиқ гардонида шавад.

Дар давраи гузариши мамлакат ба низоми иқтисодиёти бозорӣ сабаби нигаронии иҷтимоӣ, ба табақаҳои иҷтимоӣ чудо шудани ҷомеа ва болоравии бесобиқаи таваррум гардид. Дар ин давра дар иқтисодиёт коҳиши назаррас ба амал омад, равандҳои тағйироти соҳтории он хеле тезутунд буданд. Ҳолатҳои мазкур вазъи бозори меҳнат ва истифодаи иқтидори меҳнатии минтақаро дар канор нагузоштанд. Дар натиҷа, механизми ҳифзи иҷтимоӣ, равандҳои ба табақаҳои иқтисодӣ чудо шудани ҷомеа якбора шиддат гирифтанд, фарқи пардохти меҳнат байни табақаҳои гуногуни аҳолӣ зиёд шуд. Олимони ватанӣ Ҳушваҳтзода Қ.Х., Гаибназаров Ш.У. дар таҳқиқоти худ қайд менамоянд, ки дар давраи гузариш давлат бояд дар ҳалли масъалаҳои деконцентратсия ва демонополиқунонии истеҳсолот, фароҳам овардани муҳити рақобатнок, дастгирӣ намудани бизнеси хурд ва миёна, зиёд кардани шуғлнокии аҳолӣ мавқеи фаъолонаро ишғол намояд. Ҳамчунин, аз таҷриба ва сиёсати аз буҳрон баромадани мамлакатҳои дигар, ки ислоҳоти иқтисодиёташон бомуваффақият гузашта буд, истифода бурда, масъалаҳои шуғлнокиро дар бозори ғайрирасмии меҳнат муайян намудан зарур аст⁷⁴.

Ҳамин тарик, танзими давлатии иқтидори меҳнат дараҷаи табақабандии иҷтимоии аҳолиро тағйир медиҳад. Ба дараҷаи табақабандии аҳолӣ чунин омилҳо, ба монанди суръати афзоиши даромад, сатҳи таваррум ва ҳаҷми ҳароҷоти давлатӣ барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ таъсир мерасонанд.

Ин маънои онро дорад, ки барои паст кардани сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ сиёсати муассири давлатӣ зарур аст, ки он бояд ба устувории сарчашмаҳои даромади тамоми қишлоҳои ҷомеа робита дошта бошад, ба

⁷⁴ Ҳушваҳтзода, Қ.Х. Ташакқули бозори ғайрирасмии меҳнат дар шароити кунунӣ [Матн] / Қ.Х. Ҳушваҳтзода, Ш.У.Гаибназаров // Паёми Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иктисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 8. – С. 90-94.

ҳалли масъалаҳои шуғл равона карда шавад ва паст кардани омилҳои таваррумиро таъмин намояд.

Танзими давлатии иқтидори меҳнат бояд барои муътадил намудани нобаробарии дар пардохти меҳнат бамиёномада нигаронида шавад. Тавассути чунин чораҳо ва татбиқи онҳо дар заминаи низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ оқибатҳои манфии иқтисодиёти бозоргониро коста мегардонад. Яъне танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ дар давраи гузариш бояд ба аҳолӣ дар муқовимат бо вазъи душвори иқтисодӣ ва инчунин барои мутобиқшавӣ ба шароитҳои бозории ба миён омада мусоидат менамояд. Барои ин, давлат низоми самарабахши дастгирии иҷтимоиро тарҳрезӣ намуда, чораҳои заруриро дар самти бо шуғл таъмин намудани аҳолии бекор ва бозомӯзии онҳо бояд андешад.

Инчунин, танзими давлатии иқтидори меҳнат афзоиши беасоси тафриқаи байнисоҳавиро дар пардохти меҳнат пешгирӣ мекунад, ки бо баҳодиҳии нокифояи қувваи корӣ ва арзиши пасти он дар аксари корхонаҳо ва ташкилотҳои бахши давлатӣ ташаккулёфта, инчунин даромаднокии ниҳоят баланди кормандони баъзе соҳаҳои инҳисоршуда вобаст аст. Вобаста ба ин, давлат бояд таъсири танзимкунандай худро ба ҳавасмандгардонӣ ва пардохти музди меҳнат муносиб гардонад. Ба ғайр аз ин, дар бозори меҳнати минтақа механизми рақобати озод ва низоми шарикии иҷтимоии байни корфармоён ва фурӯшандагони қувваи корӣ, ки нарҳи меҳнатро дар иқтисоди бозорӣ муайян мекунанд, ҳанӯз дар давраи ташаккулёбӣ қарор доранд.

Ҳангоми истифодаи воситаҳои танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ принципҳо ва омилҳои танзимӣ ба назар гирифта шуда, дар заминаи онҳо чунин чораҳо бояд андешида шаванд:

- 1) ташаккули низоми ягонаи меъёрию ҳуқуқие, ки танзими иқтидори меҳнатиро дар минтақаҳои гуногуни мамлакат таъмин менамояд;
- 2) татбиқи чораҳо ҷиҳати дастгирии иқтидорҳои меҳнатӣ дар доираи самтҳои мақсаднок;

- 3) чорӣ намудани мониторинги доимӣ барои гирифтани натиҷаҳои объективии арзёбии бозори меҳнати минтақаи муайян;
- 4) ташаккули низоми ахборотио машваратӣ мақомоти ба бозори меҳнат даҳлдор;
- 5) татбиқи чораҳои судманд барои дастгирии шуғли қишири ҷавонони ҷомеа;
- 6) рушди шаклҳои дурнамои маблағгузорӣ ва дастгирии бозори минтақавии меҳнат ва ф.

Ба андешаи мо, ҳангоми татбиқи механизми танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ дикқати зарурӣ бояд ба гузаронидани мониторинги таҳлили сифатӣ ва шуморавӣ дода шавад, ки хислати танзими давлатии иқтидори меҳнатро муайян менамояд.

Самаранокии роҳу воситаҳои танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа созгор будани онро бо тақсимоти мақсадноки даромадҳо ва имконияти назорат кардани манфиатҳои иқтисодиро тақозо менамояд, мавҷуд набудани заминаи мазкур дар сатҳи давлатӣ самаранокии онро паст мекунад.

Дар давлатҳои хориҷӣ танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ инчунин тавассути низоми андозбанӣ амалӣ карда мешавад. Давлат бо мақсади ҳавасманд намудани шуғли аҳолӣ барои андозбандии даромади онҳо метавонад усули таназзулёбанд (регрессивӣ) татбиқ намояд. Ҳангоми татбиқи чунин сиёсати андозбанӣ кормандон ба шуғли пурмаҳсул ҳавасманд мешаванд.

Аmmo камбудии андозбандии таназзулёбанд дар он аст, ки ҳангоми кам шудани даромад (ҳавасмандӣ) дар гурӯҳи ашхосе, ки қаблан даромади баланд доштанд, ба вазъи моддии онҳо таъсири зиёд намерасонад ва дар натиҷа усули мазкури андозбанӣ хислати гайриҳавасмандкунанда пайдо менамояд. Бинобар ин, андозбандии таназзулёбанд бояд якҷоя бо барномаҳои давлатии кӯмакҳои молиявӣ ба камбизоатон дар шакли имтиёзҳо ва ҳавасмандкуниҳо ба нақша гирифта шавад.

Ба ақидаи мо, танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ дар минтака бояд дар заминаи чораҳои зерин амалӣ карда шавад:

- 1) ташаккули заминаи меъёриву ҳуқуқии фаъолияти шаклҳои гуногуни моликият, ки ба идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар минтака асос ёфтааст;
- 2) истифодаи чораҳои мувофиқ барои аз байн бурдани нобаробарӣ дар пардохти музди меҳнат (тавассути механизми андозӣ);
- 3) таъмини риояи принсипҳои ҳифзи иҷтимоӣ ҳангоми тақсими даромадҳо;
- 4) фароҳам овардани шароит барои рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ бо мақсади ташкили ҷойҳои нави корӣ тавассути андешидани чораҳои ҳавасмандкунӣ;
- 5) дар идоракуни иқтидори меҳнатӣ истифода намудани афзорҳои самараноки таъсиррасон;
- 6) пешӯии дуруст ва саривақтии вазъи талабот ва пешниҳоди иқтидорҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёт.

Хулосаҳои боби сеюм

Таҳқиқи масъалаҳои боби сеюми кори диссертатсионӣ ба мо имконият доданд, ки чунин хулосабарорӣ намоем:

1. Яке аз омилҳои рушди устувор ва бомуваффакияти иҷтимоию иқтисодии давлат ва минтақаҳои он ҷойгиронии оптималии иқтидори меҳнатӣ ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад дар сатҳи давлатӣ ва минтақаҳои он вобаста ба ҳусусиятҳои таърихию табиӣ, ҷуғрофию иқлимиӣ, иқтидори истеҳсолӣ ва мавҷудияти иқтидорҳои меҳнатӣ низоми идоракуни иқтидори меҳнатӣ ташаккул дода мешавад. Яъне низоми бо назардошти афзалиятҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ба роҳ мондашуда асоси ташаккул, тақсимот ва истифодаи аҳолии қобили меҳнатро танзим мекунад. Бо назардошти гуфтаҳои боло мақсади асосии идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳолӣ,

истифодаи оқилонаи иқтидори меҳнатӣ, таъмини шароити хуби корӣ ба коргарон ва дар ин замина баланд шудани сатҳи некӯаҳволии аҳолӣ ба ҳисоб меравад.

2. Идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа бояд ба ҳадафҳои стратегӣ ва барномаҳои соҳавии рушди иҷтимоиву иқтисодии мамлакат асос ёбад. Дар доираи андешидани чораҳо дар самти танзими иқтидори меҳнатӣ шароити мувофиқ барои баланд бардоштани сифати иқтидори меҳнатӣ ва ҷавобғӯ намудани он ба талаботи касбию тахассусии бозори меҳнат таъмин мегардад. Танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа тавассути андешидани чораҳо, ба монанди: омода намудани мутахассисон дар асоси омӯзиши талаботи воқеии корфармоён ба захираҳои меҳнатӣ, баланд бардоштани фаъолнокии иҷтимоию фарҳангӣ ва равонии коргарон, баланд бардоштани сатҳи касбияти мутахассисон, таъмини дақиқии пешбуруди омори иқтидори меҳнатӣ ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ, андешидани чораҳо ҷиҳати афзоиши шумораи мутахассисони дорои дараҷаи илмӣ, омода намудани мутахассисон бо назардошти ташаккули КИТТК ва ғайра имконпазир ҳоҳад шуд.

3. Ба андешаи мо, рушди бозори меҳнат дар минтақа дар асоси коркард ва татбиқи механизми мувофиқ таъмин карда мешавад. Бинобар ин, дар доираи таҳқиқот аз ҷониби мо алгоритми танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ, ки ба шароити вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ мебошад, пешниҳод карда шуд. Мувофиқи алгоритми пешниҳодгардида дар танзими иқтидори меҳнатии минтақа манфиати қулли иштирокчиёни муносибатҳои меҳнатӣ бояд ба назар гирифта шавад.

Танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ бо истифодаи афзорҳои гуногуни ба бозори меҳнат таъсиррасон амалӣ карда мешавад. Давлат бо истифодаи афзорҳои таъсиррасон иқтидори меҳнатии минтақаҳоро мустақим ва ё ғайримустақим танзим менамояд. Механизми пешниҳоднамудаи мо танзими иқтидори меҳнатро пеш аз ҳама,

тавассути ҹанбаҳои институтсионалӣ, маъмурию демографӣ, иқтисодӣ-
молиявӣ ва иттилоотию инфрасохторӣ тақозо менамояд.

ХУЛОСАХО

Таҳқиқи идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа имкон дод, ки як қатор хулосаҳои назариявӣ бароварда шаванд.

1. Иқтидори меҳнатӣ яке аз унсурҳои асосии иқтисодиёт буда, сатҳи рушди онро нишон медиҳад. Ҳангоми таҳлили мағҳуми “иқтидори меҳнатӣ” аксар вакт саволҳои баҳснок оид ба алоқамандии байни мағҳумҳои “иқтидори меҳнатӣ”, “захираҳои меҳнатӣ” ва “қувваи корӣ” ба миён меоянд. Ин таносуб аз равишҳои муҳталифи назариявӣ оид ба маҳсулот дар бозори мазкур - қувваи корӣ ё иқтидори меҳнатӣ асос ёфтааст. Ба андешаи мо, мағҳумҳои “иқтидори меҳнатӣ” ва “захираҳои меҳнатӣ” ба ҳамдигар шабоҳат доранд. Аз ин рӯ, дар асоси ҳуҷҷатҳои Ташкилоти байналмилалии меҳнат (ТБМ) дар адабиёти иқтисодии тоҷик ва дар ҳуҷҷатҳои расмии омор бояд истилоҳи “иқтидори меҳнатӣ” истифода шавад. [1-М, 14-М]

2. Асосҳои идоракуни иқтидори меҳнатиро дар таъмини пешрафти иқтисодиёти минтақа олимони мактабҳои классикӣ, монетарӣ ва институтионали гузоштаанд. Онҳо ҷанбаҳои гуногуни ташаккул, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатиро вобаста ба муҳити мушаҳҳаси иқтисодӣ таҳқиқ намуда, ҳусусиятҳои онро муайян ва нишон додаанд. Омӯзишҳо нишон доданд, ки идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа на ҳамеша бо назарияи талабот ва пешниҳод дар бозорҳои молҳои дигар мувофиқат мекунад. Ҳусусан, ин тамоюлро дар шароити воқеии иқтисодиёти вилояти Сугд мушоҳида намудан мумкин аст, ки рушди иқтидори меҳнатӣ бо рушди соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёт мувофиқат накарда, барзиёдии захираҳои меҳнатӣ ба миён омадааст. Ин бошад, дар навбати ҳуд омили муҳочирати аҳолии қобили кор ба хориҷи кишвар гашта, муаммоҳои мувофиқи иҷтимоии ҳудро тавлид карда истодааст. [8-М, 14-М]

3. Мавҷудияти усулҳои мухталифи арзёбии иқтидори меҳнатӣ дар илми иқтисод имконият медиҳад, ки вазъи истифодабарии захираҳои меҳнатӣ баҳогузорӣ карда шавад. Омӯзиши ин методикаҳо нишон медиҳад, ки ҳамаи онҳо қобили истифода мебошанд, аммо дар шароити вилояти Суғд истифодаи усули омехта ба мақсад мувоғиқ мебошад. Муҳим он аст, ки дар раванди татбиқи ин усул нишондиҳандаҳои арзёбии холисонаи ташаккул, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа интихоб карда шаванд. Бо истифода аз усули омехта иқтидори меҳнатии минтақаро аз рӯйи нишондодҳои зерин баҳогузорӣ намудан мумкин аст: шумораи захираҳои меҳнатӣ, шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, бо кор таъмин ва бекорон, шумораи аҳолии қобили меҳнат, сатҳи фаъолияти иқтисодӣ, шуғл ва бекорӣ, муҳочират ва гайра. [7-М]

4. Асосҳои институционалии ташакkulёбӣ, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар минтақа таҳқиқ гардида, нақши институтҳо дар ташкили идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа муайян карда шудааст. Тадқиқот дар ин самт нишон дод, ки тағиироти низомии иқтисодӣ боиси номутавозинӣ гардидааст. Бо ибораи дигар, тағиирёбии институционалӣ дар самти муносибатҳои меҳнатӣ ташаккул ёфтани муҳити нави институционалиро таъмин намудааст. Асосҳои институционалии ташаккул ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа бояд хусусиятҳо ва омилҳои фаромилӣ, эндогенӣ, минтақавӣ ва дохили фирмавиро ба инобат гиранд, зоро институтҳои бунёдшудаи бозори меҳнат асоси самаранокии идораи иқтидори меҳнатиро ташкил мекунанд. [3-М]

5. Ташакkulёбӣ, истифода ва идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар вилояти Суғд ба омилҳои сершумор, хусусан рушди демографӣ, иҷтимоию иқтисодии минтақа вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, танзими фаъоли давлатии иқтидори меҳнатӣ дар марҳилаи муосири рушди иҷтимоию иқтисодӣ ғайриимкон мебошад. Танзими давлатии иқтидори меҳнатӣ бояд тавассути сиёсати таъмини машгули пурсамар бо

мақсади вусъати иқтисодиёт дар минтақа, низоми маориф ва илм, муътадил гардидани вазъи бозори меҳнат амалӣ карда шавад. [1-М, 9-М]

6. Сабабҳои ба миён омадани мушкилоти иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд ва дар маҷмуъ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, зиёд будани пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ нисбат ба талаботи он, номувофиқатии омодасозии кадрҳо бо эҳтиёҷоти онҳо ба иқтисодиёт, бесамар будани фаъолияти мақомоти шуғли аҳолӣ, заифии институтҳои идоракуни иқтидори меҳнатӣ ва шуғли аҳолӣ мебошанд. Бартараф намудани ин омилҳо андешидани чораҳои мушаххасро дар самти институтсионалӣ, ташкилӣ ва идоравии иқтидори меҳнатӣ тақозо менамояд. Дар ин самт бояд татбиқи барномаҳои мақсадноки давлатӣ идомаву ривоҷ ёфта, бартараф намудани номутаносибиҳои бозори меҳнатро таъмин намояд, зоро ба ин рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат вобастагии зиёд дорад. [6-М, 11-М]

7. Мушкилоти иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд, номутаносибии он бо пешниҳоди зиёдатии иқтидори меҳнати гайритахассус ва талабот ба иқтидори меҳнатии ботахассус алоқаманд аст. Чунин вазъият дар натиҷаи баландшавии сатҳи бекорӣ, паст рафтани истифодаи иқтидори меҳнатӣ ва паст будани самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ба амал омадааст. Дар баробари ин, номутаносибии талабот ва пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ дар минтақаҳо бо мавҷудияти фарқияти зиёди сатҳи шуғли аҳолӣ дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ низ алоқаманд мебошад. [4-М, 14-М]

8. Механизми идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодии минтақа аҳамияти маҳсус дорад. Самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии идоракуни иқтидори меҳнатии минтақа чунин мебошад: баланд бардоштани низоми идоракуни минтақавии иқтидори меҳнат, такмили ҷараёни рушди бозори меҳнат дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон, такмили механизмҳои идоракуни давлатии иқтидори меҳнат. [4-М, 12-М]

9. Омӯзиши ҷанбаҳои демографии ташаккули иқтидори меҳнатии вилояти Суғд имкон дод, ки падидаҳои асосии он муайян карда шавад. Ба ин падидаҳо дохил мешавад: тамоюли афзоянда доштани шумораи умумии аҳолӣ дар минтақа; тамоюли афзоянда доштани шумораи аҳолии синну соли қобили меҳнат дар минтақа; коҳишёбии сарбории иқтисодии аҳолии қобили меҳнат дар минтақа; аҳамияти баланди коэффициенти таваллуд; сатҳи баланди фавт; давомнокии нисбатан пасти умри аҳолӣ. Дар амалӣ намудани барномаҳои минтақавии рушди иҷтимоию иқтисодӣ бояд ин падидаҳо ба назар гирифта шавад, зоро онҳо омилҳои муҳими рушди бозори меҳнати минтақа мебошанд. [8-М]

10. Танзими давлатии ташакулёбӣ, истифода ва идоракунӣ дар вилояти Суғд бояд ба татбиқи самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ асос ёбад. Маҳз ба истифодаи самарарабаҳш ва идоракуни иқтидори меҳнатии деҳоти минтақа, такмили ихтисоси коргарон, омодасозӣ ва такмил додани иқтидори меҳнатӣ бо таҷаммуъ ба аҳолӣ аҳамияти маҳсус зоҳир карда шавад. Ҳамчун механизми асосии идоракуни иқтидори меҳнатӣ дар рушди иқтисодии минтақа бояд татбиқи дастгирии давлатии соҳибкории хусусиро барои бо ҷойи кор таъмин намудани иқтидори меҳнатии афзоянда дар бар гирад. Бинобар ин, дар вилояти Суғд аз таҷрибаи таҳия ва татбиқи барномаҳои гуногуни рушди соҳибкории хусусӣ бо мақсади мувозинати талабот ва пешниҳоди иқтидори меҳнатӣ истифода бурдан ба мақсад мувоғиқ аст. Зоро баланд шудани сатҳи шугли аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, ба бартараф намудани номутаносибии иқтидори меҳнатӣ дар минтақа мусоидат менамояд. [7-М, 13-М]

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои тадқиқот:

- тартиб додани маълумотҳои пешгӯикунанда оид ба шумораи иқтидори меҳнатӣ ва талаботу пешниҳод ба онҳо дар бозори меҳнати вилояти Суғд то соли 2030;

- ошкор намудани бекорон, сабабҳои кам истифода шудани иқтидори меҳнатӣ ва баҳисобгирии саҳеҳи онҳо дар сатҳи минтақавӣ ва ҷумҳурияйӣ;
- таҳқими кор оид ба баланд бардоштани самаранокии курсҳои омодасозӣ ва бозомӯзии иқтидори меҳнатии минтақа;
- таҳияи сиёсати оптималии идоракунии муҳоҷирати иқтидори меҳнатӣ бо назардошти ниёз ба кадрҳо, мутахассисон дар миқёси иқтисодиёти минтақавӣ ва миллӣ;
- фаъол намудани ҳамкории судманд бо иттифоқҳои қасаба, корфармоён оид ба идоракунии самараноки иқтидори меҳнатӣ дар бозори меҳнати минтақа.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва расмӣ.

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тафйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба машғули аҳолӣ». Қонуни амалкунанда. Санаси қабул: 01.08.2003 // Ахбори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №8, мод. 467
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Қонуни амалкунанда. Санаси қабул: 14.04.2004 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистан, с. 2004, №5, ст. 345; 2005 год, №12, ст. 655; 2006 год, №12, ст.546, 2008 год, №6, ст. 465; 2009 год, №3, ст.81; № 5, ст. 336; №7-8, ст. 500; 2010 год, №7, ст. 566
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ». Қонуни амалкунанда. Санаси қабул: 22.04.2003 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №4, мод. 151; с. 2007, №7, мод. 696; с. 2009, №3, мод. 84; с. 2012, №7, мод. 718; с. 2014, №7, қ. 2, мод. 424; Қонуни ҶТ аз 28.08.2017 с., №1463; аз 29.01.2021с., №1765
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.04.2015 с., №238 «Дар бораи Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020»
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.07.2011 с., № 277 «Дар бораи Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 аз 2 июни соли 2011»
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2014, №690 «Дар бораи тасдиқи Барномаи миллии рафъи шаклҳои бадтарини меҳнати қӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020».

8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.06.2011с., № 277 «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2017»

9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.01.2014 с., №19 «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2015»

10. Постановления правительства РТ от 27.04.2015г., №238 «О государственной стратегии развития рынка труда Республики Таджикистан до 2020 года»

11. Национальная программа по искоренению наихудших форм детского труда в РТ на 2015 - 2020 годы. – Душанбе, 2014. – 34 с.

12. Комплексная программа снижения уровня незарегистрированной (неформальной) занятости в РТ на 2015 - 2017 годы. – Душанбе, 2015. – 7 с.

13. Комплексная программа снижения уровня незарегистрированной (неформальной) занятости в РТ на 2015 - 2017 годы. – Душанбе, 2015. – 7 с.

14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/29823> (санаи муроҷиат: 02.01.2023)

15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 88 с.

16. Риояи хуқуқи маъюбон ба меҳнати шоиста ва иштиғол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // ҳисобот оид ба натиҷаҳои мониторинг. Марҳилаи 3. – Душанбе, 2013. – 66 с.

17. Ҳисобот оид ба татбиқи “Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020” (таҳқиқот давраи аз нимаи моҳи декабри соли 2015 то аввали марта соли 2016-ро фаро мегирад). – Душанбе, 2016. – 40 с.

18. Барномаи рушди миёнамуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. – Душанбе, 2016. – 250 с.
19. Маҷмуаи барномаҳо оид ба коҳиш додани сатҳи шуғли ба қайд гирифтанашуда (ғайрирасмӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2017.
20. Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. – Душанбе, 2011. – 61 с.
21. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. – Душанбе, 2017. – 20 с.
22. Соблюдение права лиц с инвалидностью на достойный труд и занятость в республике Таджикистан // Отчет по результатам мониторинга. – 3- я фаза. – Душанбе, 2013. – 66 с.
23. Анализ бедности в Республике Таджикистан (на основе проведенного обследования уровня жизни 2009 года). Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2009. – 168 с.
24. Отчет о ходе реализации «государственной стратегии развития рынка труда в Республике Таджикистан до 2020 года» (исследование охватывает период с середины декабря 2015 по начало марта 2016 года). – Душанбе, 2016. – 40 с.
25. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – 329 с.
26. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2022. – 508 с.
27. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2020. – 744 с.
28. Омори солонаи вилояти Суғд. Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Душанбе, 2021. – 744 с.

29. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022. – 414 с.
30. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – 414 с.
31. Тоҷикистон: 30 – соли истиқлолияти давлатӣ. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 702 с.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

32. Автономов В.С. Переходная экономика: теоретические аспекты, российские проблемы, мировой опыт: учебник / В.А.Мартынов, В.С. Автономов, И.М. Осадчая. – М.: Издательство Экономика, 2004. – 719 с.
33. Адамчук, В.В. Экономика и социология труда [Текст]: учебник для вузов / В.В. Адамчук, О.В. Ромашов, М.Е. Сорокина. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 407 с.
34. Амонова, Д.С. Социальная политика и социальная справедливость в Республике Таджикистан (экономические аспекты исследования). Монография / Д.С. Амонова. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 208 с.
35. Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. - Т. 20 / под ред. А.М. Прохорова. - Изд. 3_е. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – 428 с.
36. Бухалков, М.И. Управление персоналом: развитие рынка труда: учеб. пособие / М.И. Бухалков. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 172 с.
37. Генкин, Б.М. Экономика и социология труда: учеб. для вузов / Б.М. Генкин. – 7-е изд., доп. – М.: Норма, 2007. – 448 с.
38. Гулин, К.А. Трудовой потенциал региона: учебник / К.А.Гулин, А.А. Шабунова, Е.А. Чекмарева. – Вологда: ИСЭРТ РАН, 2009. – 81.
39. Гусейнов, Р.М. Экономическая история. История экономических учений: учебник / Р.М. Гусейнов, В.А. Семенихина. – М.: Омега-Л, 2006. – 383 с.

40. Ендовицкий, Д.А. Комплексный экономический анализ деятельности управленческого персонала: учебник / Д.А. Ендовицкий, Н.Н. Беленова. – М.: Кнорус, 2011. – 192 с.
41. Ермолаева, С.Г. Рынок труда: учебное пособие / С.Г. Ермолаева. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 108 с.
42. Ильин, В.А. Трудовой потенциал региона: состояние и развитие. Монография / В.А. Ильин, К.А. Гулин, Г.В. Леонидова, В.В. Давыдова. – Вологда: ВНКЦ ЦЭМИ РАН, 2004. – 107 с.
43. Исломов, Ф.С. Тенденции демографического развития Республики Таджикистан. Монография / Ф.С. Исломов. – Душанбе: Ин-т экономики и демографии АН РТ, 2005. – 182 с.
44. Кенэ, Ф. Избранные экономические произведения: учебник / Ф. Кенэ. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 551с.
45. Колосова, Р.П. Трудовой потенциал промышленности: учебное пособие / Р.П. Колосова. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. – 160 с.
46. Кристенсер, Р. Стратегическое управление человеческими ресурсами: дорожная карта. От великой идеи к дорожной практике: учебник / Р. Клиснерсен. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2011. – 288 с.
47. Макконнелл, К.Р. Экономикс: учебник / К.Р. Макконнелл, С.А. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 983 с.
48. Маркс, К. Капитал: критика политической экономии: учебник / К. Маркс. – Т.1. Кн. 1: Процесс производства капитала. – М.: Госполитиздат, 1950. – 907 с.
49. Маслов, Е.В. Управление персоналом предприятия: учеб. пособие / Е.В. Маслов, П.В. Шеметов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 312 с.
50. Мильнер, Б.З. Теория организации: учебник / Б.З. Мильнер. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 648 с.
51. Норт Дуглас. Понимание процесса экономических изменений: учебник / пер. с англ. К. Мартынова, Н.Эдельмана; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос. ун-та. – Высшей школы экономики, 2010. – 256 с.

52. Панкратов, А.С. Трудовой потенциал в системе управления производством: учебник / А.С. Панкратов. – М.: МГУ, 1983. – 213 с.
53. Пирожков, С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. Монография / С.И. Пирожков. – Киев: Наукова думка, 1992. – 177 с.
54. Сергеева, Г.П. Трудовой потенциал страны: учебник / Г.П. Сергеева, Л.С. Чижова. – М.: Знание, 1982. – 64 с.
55. Умаров Х. Внешняя трудовая миграция в Таджикистане (причины, проблемы, последствия, регулирование). Монография / Х. Умаров, Р.У. Ульмасов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 54 с.

Мақолаҳо ва маърӯзаҳо:

56. Азимова, Г.Р. Трудовой потенциал страны: особенности его использования и создание рабочих мест в контексте современного социально-экономического развития [Текст] / Г.Р. Азимова // Вестник международного университета Кыргызстана. – 2018. – №1(34). – С. 144-153.
57. Андриanova, Е.В. Трансформация системы мотивации труда и трудовых отношений в условиях кризиса: на примере Тюменской области [Текст] / Е.В. Андриanova, В.А. Давыденко // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования. – 2010. – № 4. – С. 55-61.
58. Арбатский, Д.В. Проблема занятости и безработицы [Текст] / Д.В. Арбатский // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. – 2010. – №20. – С. 43-45.
59. Ашмаров, И.А. Рынок труда и его особенности в переходной экономике [Текст] / И.А. Ашмаров // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Экономика. Информатика. – 2009. – № 9 (64). – С. 57-64.

60. Ашмаров, И.А. Рынок труда и его особенности в переходной экономике [Текст] / И.А. Ашмаров // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Экономика. Информатика. – 2009. – № 9 (64). – С. 57-64.
61. Ашуроев С.Б. К концепции трудоизбыточности региона [текст] / С.Б. Ашуроев // Вопросы структуризации экономики. – 2012. – №3. – С. 83-86.
62. Ашуроев, С.Б. К концепции трудоизбыточности региона [Текст] / С.Б. Ашуроев // Вопросы структуризации экономики. – 2012. – №3. – С. 83-86.
63. Бабаджанов, Р.М. Перспективы развития рынка труда Республики Таджикистан в контексте Национальной Стратегии Развития [Текст] / Р.М. Бабаджанов // «Социально-трудовые проблемы воспроизводства человеческого капитала в национальной экономической системе Таджикистана в период независимости»: материалы республиканской научно-практической конференции (г. Душанбе, 28-29 октября 2016 г.). – Душанбе: ООО «Сифат-Офсет», 2016. – С.139-144.
64. Бавыкина, Е.Н. Качественный анализ рынка труда молодых специалистов [Текст] / Е.Н. Бавыкина, С.С. Гущина, Т.В. Корецкая // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 31. – С. 1446-1450.
65. Бардовский, В.П. Управление трудовым потенциалом региона [Текст] / В.П. Бардовский, И.В. Ильин, Е.В. Трошина // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 11-2. – С. 343-347.
66. Барфиев, К.Х. Статистический анализ структуры расходов населения как основной показатель уровня жизни [Текст] / К.Х. Барфиев, С.С. Мирзоев, Ф.М. Ахмадов // Таджикистан и современный мир. – 2019. – №4(67). – С.191-206.
67. Безруков, Д.А. Рынок труда: институциональный аспект исследования [Текст] / Д.А. Безруков // Вестник Саратовского

государственного социально-экономического университета. – 2009. – №3. – С. 13-15.

68. Бородин, А.И. Сравнительный анализ базовых характеристик моделей управления трудовыми ресурсами в организациях [Текст] / А.И. Бородин, Н.Н. Шаш // Человек и труд. – 2012. – № 6. – С. 18-22.

69. Бунгов, В.Н. Прогноз численности населения Республики Карелия трудоспособного возраста [Текст] / В.Н. Бунгов // Спрос и предложение на рынке труда и рынке образовательных услуг в регионах России: материалы Третьей Всерос. науч. практ. интернет конф. (г. Петрозаводск, 25 - 26 октября 2006 года). – Кн. I. – Петрозаводск: Изд. во ПетрГУ, 2006. – С. 121-124.

70. Васиев, Ф.М. Оценка процесса трансформации занятости на рынке труда Таджикистана [Текст] / Ф.М. Васиев // Вестник университета Российско-Таджикский (славянский) университет. – Душанбе, 2019. – №2(66). – С.85-93.

71. Васиев, Ф.М. Проблемы обеспечения занятости молодежи Таджикистана в условиях рынка [Текст] / Ф.М. Васиев // Вестник университета Российско-Таджикский (славянский) университет. – Душанбе: РТСУ, 2019. – №3(67). – С.115-126.

72. Васиев, Ф.М. Формирование организационно-экономического механизма занятости населения Таджикистана [Текст] / Ф.М. Васиев; под общ. ред. д.э.н., профессора Комилова С.Дж. – Душанбе: РТСУ, 2019. – 250 с.

73. Гимбатов, Ш.М. Совершенствование механизма регулирования рынка труда в трудоизбыточных регионах (на материалах Северо-Кавказского федерального округа) (часть I) [Текст] / Ш.М. Гимбатов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2018. – № 11. – С. 224-230.

74. Гольдин, М.И. Актуальные проблемы развития трудового потенциала общества зрелого социализма [Текст] / М.И. Гольдин // Вопросы философии. – 1982. – 5. – С. 3-16.

75. Гольдин, М.И. Актуальные проблемы развития трудового потенциала общества зрелого социализма [Текст] / М.И. Гольдин // Вопросы философии. – 1982. – №5. – С. 3-16.
76. Горина, А.П. Дифференциация доходов населения и экономический рост в России [Текст] / А.П. Горина, Е. С. Земскова, В. А. Горин // Школа университетской науки: парадигма развития. – 2010. – № 1/2. – С. 17–20.
77. Горина, А.П. Проектно-ориентированный подход в системе менеджмента предприятия: организационное развитие [Текст] / А.П. Горина, Е.В. Заварцева // Вестн. Поволж. гос. ун-та сервиса. Сер. Экономика. – 2010. – № 9. – С. 31–39.
78. Гударенко, Ю.А. Рынок труда как социальный институт в современном российском обществе [Текст] / Ю.А. Гударенко, // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2010. №124. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rynek-truda-kak-sotsialnyy-institut-v-sovremennom-rossiyskom-obschestve> (дата обращения: 08.03.2023).
79. Гусарова, М. Стратегия управления персоналом: понятия и классификация [Текст] / М. Гусарова, А. Тропынин // Кадровик. Кадровый менеджмент. – 2009. – № 7. – С. 43-49.
80. Гусарова, О.М. Моделирование и анализ тенденций развития региональной экономики [Текст] / О.М. Гусарова, В.Д. Кузьменкова // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 3-2. – С.354-359.
81. Доклад о мировом развитии – 1996. [электронный ресурс]. URL: C:/Users/Gateway/Downloads/annual-report-1996-russian.pdf (дата обращения: 11.10.2021 г.)
82. Долгова, И.Н. Динамика показателей сферы занятости и рынка труда в России: межрегиональный анализ [Текст] / И.Н. Долгова, А.Г. Коровкин, И.Б. Королев // Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. – 2009. – №7. – С. 416-450.

83. Егоров, В.Д. Трудовой потенциал России [Текст] / В.Д. Егоров // Народонаселение. – 2001. – №4. – С.108-116.
84. Зайцева, И.В. Балансовые модели как основа экономико-математических методов исследования трудовых ресурсов [Текст] / И.В. Зайцева // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2012. – Вып. 79 (2). – С. 38-43.
85. Зайцева, И.В. Математическая модель оптимального распределения трудового потенциала региона по отраслям экономики [Текст] / И.В. Зайцева, Е.А. Семенчин, В.А. Гимбицкий // Фундаментальные исследования. – 2013. – №8(2). – С. 413–416.
86. Зайцева, И.В. Управление трудовым потенциалом региона методами математического моделирования [Текст] / И.В. Зайцева, М.В. Попова, А.Н. Ермакова, С.В. Богданова // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 5-4. – С. 723-726.
87. Заславская, Т. И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе [Текст] / Т. И. Заславская // Общественные науки и современность. – 2005. – № 4. – С. 13–25.
88. Зюзин, Д.И. Проблема исследования интеллектуального потенциала населения [Текст] / Д.И. Зюзин // Качество населения. Демография и социология. – Вып. 6. – М.: ИСЭПН РАН, 1993 – С. 69-85.
89. Иванова, Р.К. Трудовой потенциал советского общества: тез. докл. и выступлений Всесоюз. науч.- практ. конф. – Т.2, чЛ. – М., 197. – 200 с.
90. Исмаилов, М.М. Эволюция концепций институциональных изменений в системе аграрных экономических отношений [Текст] / М.М. Исмоилов, Р.А. Каримов // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. – Худжанд: Ношир, 2021. – №2 (87). – С. 5-14.
91. Каримов, Р.А. Новая парадигма концепции конкурентоспособности: региональный аспект [Текст] / Р.А. Каримов // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. – Худжанд: Ношир, 2022. – №3 (92). – С. 67-76.

92. Комилов, А.К. Демографические и экономические аспекты миграции населения [Текст] / А.К. Комилов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №2. – С. 20-25.
93. Комилов, А.К. Влияние уровня образования на репродуктивное поведение населения [Текст] / А.К. Комилов // Вестник ТНУ. Научный журнал. – Душанбе: Сино, 2016. – №2/1(193). – С.19-23.
94. Комилов, А.К. О некоторых вопросах совершенствования демографической политики в современных условиях [Текст] / А.К. Комилов // Вестник университета. – 2021. – №1 (73). – С. 54-61.
95. Корнаи, Я. Путь к свободной экономике: десять лет спустя [Текст] / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2000. – № 12. – С. 41-55.
96. Костаков, В.Г. Интенсификация использования трудового потенциала [Текст] / В.Г. Костаков, А.А. Попов // Социалистический труд. – 1982. – № 7. – С. 61-69.
97. Крышталева, Т.Ю. Методика оценки состояния трудового потенциала регионов РФ // Мир экономики и управления. 2017. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-otsenki-sostoyaniya-trudovogo-potentsiala-regionov-rf> (дата обращения: 02.01.2023).
98. Кутаев, Ш.К. К вопросу о неформальной занятости [Текст] / Ш.К. Кутаев // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – №22 (115). – С.47-50.
99. Кязимов, К.Г. Формирование профессиональной компетентности в процессе управления человеческими ресурсами [Текст] / К.Г. Кязимов // Вестник Университета Российской академии образования. – 2015. – № 2. – С. 12-20.
100. Леонидова, Г.В. Трудовой потенциал населения: методологические аспекты исследования [Текст] / Г.В. Леонидова // Вопросы территориального развития. – 2013. – №7 (7). – С. 3-7.

101. Лехтянская, Л.В. Факторы, влияющие на функционирование и регулирование рынка труда [Текст] / Л.В. Лехтянская, Т.Г. Римская // Российское предпринимательство. – 2016. – Т. 17. – № 5. – С. 603-608.
102. Маслова, И.С. Особенности российского рынка труда [Текст] / И.С. Маслова // Человек и труд. – 1993. – №3. – С. 24-29.
103. Маслова, И.С. Трудовой потенциал советского общества [Текст] / И. С. Маслова // Вопросы теории и методологии исследования. – М., 1987. – С. 14-19.
104. Низомова, Т.Д. Оптимизация соотношения подготовки специалистов высшего и среднего образования: отраслевые и региональные аспекты [Текст] / Т.Д. Низомова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2017. – №2-5. – Ч.1. – С. 70-75.
105. Раджабова, И.Р. Эволюция демографических процессов Республики Таджикистан (сущность, состояние, причины смертности населения) [Текст] / И.Р. Раджабова, А.З. Халикова // Экономика Таджикистана. – 2019. – №2. – С.101-107.
106. Ризокулов, Т.Р. Денежные переводы трудовых мигрантов в системе факторов экономического развития Таджикистана [Текст] / Т.Р. Ризокулов, М.Г. Пулатова, Р.Р. Хакимова // Экономика Таджикистана. – 2019. – №3. – С.168-174.
107. Розмаинский, И.В. Теория генезиса и функционирования рынка Хайека и крах экономических реформ в России 1990-х годов [Текст] / И.В. Розмаинский // Теория и практика социально-экономических реформ: тезисы науч. конф. – СПб., 1997. – Ч. 1. – С. 6-8.
108. Сайдмурадов, Л.Х. Стратегические цели Республики Таджикистан и устойчивое развитие регионов страны [Текст] / Л.Х. Сайдмурадов // Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский) университет). Серия экономических наук. – Душанбе, РТСУ, 2016. – № 3 (54). -Ч.1. – С.150-159.

109. Сергиевич, Т.В. Трудовой потенциал и управление трудом в текстильной и швейной промышленности как объекты экономического исследования [Текст] / Т.В. Сергиевич // Экономическая наука сегодня. – 2017. – №5. – С. 260-275.
110. Соболева, И. Реализация трудового потенциала [Текст] / И. Соболева, И. Маслова, С. Белозерова // Человек и труд. – 2006. – № 9. – С. 17-21.
111. Сорокина, Н.Ю. Роль трудового потенциала в развитии социально-экономического потенциала региона [Текст] / Н.Ю. Сорокина // Экономические науки. – 2010. – № 3(64). – С.168-172.
112. Сорокина, Н.Ю. Формирование трудового потенциала и его преобразование в трудовые ресурсы в системе регионального управления [Текст] / Н.Ю. Сорокина // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. – 2013. – №1-1. – С.190-199.
113. Сорокина, Н.Ю. Формирование целей управления трудовым потенциалом региона [Текст] / Н.Ю. Сорокина // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. – 2010. – №2-1. – С. 213-221.
114. Хадасевич, Н.Р. Концепция формирования трудового потенциала региона [Текст] / Н.Р. Хадасевич // УЭкС. – 2015. – №1 (73). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsepsiya-formirovaniya-trudovogo-potentsiala-regiona> (дата обращения: 21.05.2023).
115. Хлопова, Т.В. К оценке трудового потенциала предприятия / Т.В. Хлопова, М.П. Дьякович // Социс. – 2003. – № 3. – С. 67-74.
116. Хушвахтзода, Қ.Х. Ташаккули бозори ғайрирасмии меҳнат дар шароити кунунӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Ш.У.Гаибназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 8. – С. 90-94.
117. Шакирова, А. И. Трудовые ресурсы региона [Текст] / А.И. Шакирова. // Молодой ученый. — 2013. — № 6 (53). – С. 477-479.
118. Шарифзода, М. М. К вопросу об исследовании методических подходов к оценке ресурсного потенциала регионов / М. М. Шарифзода,

А. С. Махмудов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2019. – № 2(79). – С. 5-13. – EDN JBTWCO.

119. Belousova, M.E. Kadrovjyj potencial predpriyatiya kak harakteristika ego trudovogo kollektiva [Text] / M.E. Belousova // Alleya nauki. – 2018. – T. 2. – № 10 (26). – S. 643-647.

120. Kroeger, A. and Meier K. Labor market and the Financial Crisis: evidence from Tajikistan - German Institute for Economic Research, Berlin, 2011 - P.5

121. Zhuchkin, V.A. Potencial cheloveka kak osnova trudovogo potenciala kompanii [Text] / V.A. Zhuchkin, R.R. Bycenko // Nauka XXI veka: aktual'nye napravleniya razvitiya. – 2019. – №1-1. – S. 242-244.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

122. Азимов, А.Дж. Трансформация миграционного поведения и процессов в трудоизбыточной стране: теория и методология исследования: на примере Республики Таджикистан: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01, 08.00.05 / А.Дж Азимов. – Худжанд, 2016. – 269 с.

123. Азимов, А.Дж. Трансформация миграционного поведения и процессов в трудоизбыточной стране: теория и методология исследования: на примере Республики Таджикистан: дис. ... д-ра. экон. наук: 08.00.01, 08.00.05 / А.Дж. Азимов. – Худжанд, 2016. – 269 с.

124. Аммосов, И.Н. Условия формирования и оценка трудового потенциала как фактора социально-экономического развития региона: на примере Республики Саха (Якутия): дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / И.Н. Аммосов. – 167 с.

125. Амонова, Д.С. Реформирование социально-трудовых отношений в условиях перехода к рыночной экономике (на примере Республики Таджикистан): автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05/ Д.С. Амона. – М., 2008. – 51 с.

126. Ашурев, С.Б. Развитие рынка труда в условиях большого количества трудового потенциала (теория, методология и практика): автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / С.Б. Ашурев. – Душанбе, 2012. – 20 с.
127. Ашурев, С.Б. Формирование и регулирование трудового потенциала (теория, методология и практика): автореф: дис. ... докт. экон. наук: 08.00.05 / С.Б. Ашурев. – Душанбе, 2012. – 40 с.
128. Бабаев, А.А. Современные проблемы миграции населения в регионах с высокими темпами роста населения: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А.А. Бабаев. – Душанбе, 2012. – 23 с.
129. Белокрылов, А.А. Региональный рынок труда: институты, регулирование, информация (на материалах Ростовской области): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А.А. Белокрылов. – Ростов-на-Дону, 2001. – 16 с.
130. Быкова, Е.В. Формирование и использование трудового потенциала региона в переходной экономике России: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.07 / Е.В. Быкова. – Саратов, 2000. – 24 с.
131. Гарипова, З.Ф. Эффективность использования трудового потенциала региона: на примере Республики Башкортостан: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / З.Ф. Гарипова. – Москва, 2003. – 26 с.
132. Егоров, В.Д. Трудовой потенциал: формирование и использование в условиях рыночной экономики: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / В.Д. Егоров. – Москва, 2004. – 24 с.
133. Заурбеков, С.К. Трудовая миграция из Республики Таджикистан: основные тенденции, результаты и регулирование: дис. канд. экон. наук: 08.00.14 / С.К. Заурбеков. – М., 2011. – 174 с.
134. Карагабан, М.А. Управление трудовым потенциалом в ресурсном обеспечении развития экономики региона (на примере Республики Адыгея): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / М.А. Карагабан. – Майкоп, 2003. – 27 с.

135. Леонидова, Г.В. Качество трудового потенциала (на примере Вологодской области): дис. на соик. уч. ст. к.э.н: 08.00.05 / Г.В. Леонидова. – М., 2004. – 227 с.

136. Магомедов, М.М. Трудовой потенциал в стратегии социально-экономического развития (региональный аспект): автореф. дис. ... докт. экон. наук: 08.00.01 / М.М. Магомедов. – Москва, 2001. – 57 с.

137. Мукимова, Н.Р. Внешняя трудовая миграция в контексте экономической безопасности: на материалах Республики Таджикистан: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Н.Р. Мукимова. – Душанбе, 2010. – 162 с.

138. Саломова Г.Г. Институциональные основы функционирования и регулирования рынка труда в Республике Таджикистан): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Г.Г. Саломова. – Душанбе, 2006. – 29 с.

139. Ульмасов Р.У. Развитие государственного регулирования временной трудовой эмиграции из Таджикистана в Российскую Федерацию: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Р.У. Ульмасов. – Москва, 2010. – 383 с.

140. Ходиев, Д.А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (на примере Республики Таджикистан): автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Д.А. Ходиев. – Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2011. – 27 с.

141. Шокиров, Р.С. Институциональные основы совершенствования рыночных отношений в аграрном секторе национальной экономики: методология, теория и практика: автореф. дис. ... д-ра. экон. наук: 08.00.01 / Р.С. Шокиров. – Душанбе, 2021. – 106 с.

Захираҳои электронӣ [электронный ресурс]

142. Большая Советская Энциклопедия [электронный ресурс]. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse> (дата обращения: 20.04.2023)

143. Вазъи бозори меҳнат дар давраи пандемия мӯтадил буд [маводи электронӣ]. URL: <https://sadoimardum.tj/i-tisod/shirin-amonzoda-vaz-i-bozori-me-nat-dar-davrai-pandemiya-mu-tadil-bud/> (санаи муроҷиат: 25.12.2022)

144. Сомонаи расмии Бонки умумиҷаҳонӣ дар Тоҷикистон [электронный ресурс]. URL: <http://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/tajikistan/brief/listening2tajikistan> (санаи истифодабарӣ: 25.01.2021)

145. Ульмасов Р. О трудовой миграции. Таджики - символ возрождения сёл РФ. [электронный ресурс]. URL: <http://ru.sputnik-tj.com/analytics/20171124/1023980857/tadzhikistanmigraciya-migranty-rossiya-selo-rossiya.html>. (санаи муроҷиат: 25.11.2021).

146. <https://predanie.ru/lyuis-klayv-seyplz-clive-staples-lewis/izbrannye-raboty-po-istorii-kultury/chitat/> (Санаи муроҷиат 12.01.2022)

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМИЙ

A) Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд (бо забони аслӣ):

[1-М]. Негматов Ш.Л. Идоракунӣ ва ҳавасмандгардонии иқтидори меҳнатӣ дар таъмини рушди иқтисодиёти минтақа / Ш.Л. Негматов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хуҷанд, 2022. – №4(63). – С.134-138.

[2-М]. Негматов Ш.Л. Муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ дар пардоҳти музди меҳнат дар минтақа / Ш.Л. Негматов, Исмоилов М.М. // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хуҷанд, 2020. – №2(53). – С.36-41.

[3-М]. Негматов Ш.Л. Танзими давлатии муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ дар соҳаи пардоҳти музди меҳнат / Ш.Л. Негматов, Исломилов М.М. // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хуҷанд, 2020. – №2(53). – С.42-48.

[4-М]. Негматов Ш.Л. Шакл ва тарзҳои пардоҳти меҳнат дар минтақа / Ш.Л. Негматов // Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2021. – №2(87). – С.56-61.

[5-М]. Негматов Ш.Л. Танзими иҷтимоӣ- меҳнатии пардоҳти меҳнат дар минтақаҳо / Ш.Л. Негматов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хуҷанд, 2021. – №3(58). – С.165-169.

[6-М]. Негматов Ш.Л. Вусъати шакл ва тарзҳои пардоҳти меҳнат дар минтақаҳо. Ш.Л. Негматов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хуҷанд, 2021. – №3(58). – С.170-174.

[7-М]. Негматов Ш.Л. Соҳтори иқтидори меҳнатӣ ва равияҳои методии арзёбии истифодаи он дар минтақа / Ш.Л. Негматов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хуҷанд, 2022. – №3(62). – С.139-143.

[8-М]. Негматов Ш.Л. Асосҳои назариявӣ-методии таҳқиқи иқтидори меҳнатӣ / Ш.Л. Негматов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хуҷанд, 2022. – №4(63). – С.128-133.

Б) мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ чоп шудаанд:

[9-М]. Негматов Ш.Л. Манфиатҳои иқтисодӣ асоси муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ дар иқтисодиёти минтақа / Ш.Л. Негматов // Саноатикунонии босуръат: таъриҳ ва замони муосир: маводи конференсияи вилоятӣ (ш. Хуҷанд, 1 ноябри соли 2019) – Хуҷанд, 2019. – С.53-65.

[10-М]. Негматов Ш.Л. Моделирование процесса оплаты труда на промышленных предприятиях / М.М. Исломилов, Ш.Л. Негматов //

“Экономическая эффективность металлургической и автомобильной отраслей промышленности в Республике Таджикистан”/ Материалы республиканской научно-практической конференции (г. Бустон, 28 декабря 2019 года). – Бустон, 2019. – С.29-34.

[11-М]. Негматов Ш.Л. Социально-трудовые отношения на промышленных предприятиях экономики региона / Исмоилов М.М., Ш.Л. Негматов // “Экономическая эффективность металлургической и автомобильной отраслей промышленности в Республике Таджикистан”/Материалы республиканской научно-практической конференции (г. Бустон, 28 декабря 2019 года). – Бустон, 2019. – С.34-38.

[12-М]. Негматов Ш.Л. Моҳияти саноатиқунонӣ ва рушди муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа / М.М. Исмоилов, Ш.Л. Негматов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии омӯзгорон, муҳаққиқони ҷавон, баҳшида ба эълон гардидани солҳои 2019-2020 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, Рӯзи илми тоҷик ва 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Хуҷанд, 30 апрели 2020). – Хуҷанд, 2020. – С. 14-18.

[13-М]. Негматов Ш.Л. Моҳият ва аҳамияти пардохти музди меҳнат дар иқтисодиёти минтақа / Ш.Л. Негматов, М.М. Исмоилов // Рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар низоми ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ: маводи конференсияи анъанавии илмӣ-амалии донишгоҳӣ (ш. Хуҷанд, 2020). – Хуҷанд, 2020. – С.168-171.

[14-М]. Негматов Ш.Л. Пайдоиши мағҳуми “иқтидори меҳнат ва идоракуни минтақа” / Ш.Л. Негматов// Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию-амалӣ дар мавзуи “Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракуни кормандон” (ш.Душанбе, 30 марта 2023). – Душанбе, 2023. – С.24-30.

[15-М]. Негматов Ш.Л. Оценка трудового потенциала согдийской области Республики Таджикистан / Ш.Л. Негматов, М.М. Исмоилов // “Цифровая экономика – основа ускоренной индустриализации страны”/

Материалы республиканской научно-практической конференции, посвященной четвёртой национальной цели – «Ускоренной индустриализации страны» (г. Бустон, 29 апреля 2023 года). – Бустон, 2023. – С.13-16.

[16-М] Негматов Ш.Л. Хусусиятҳои ташаккул, ҳолат ва самаранокии истифодабарии иқтидори меҳнатии вилояти Суғд [Матн] / Ш.Л. Негматов // Маводҳои конференсияи илмӣ – амалии байналмилаӣ “Муаммоҳои муосири илмҳои дақиқ дар омода намудани мутахассисони баландихтисоси соҳаи кӯҳию металлургии кишвар” баҳшида ба эълон гардиданӣ солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” (ш. Бӯстон, 11 марта 2023). – Бӯстон, 2023. – С.511-517.